

**ESPECIERS I CANDELERS A BARCELONA
A LA BAIXA EDAT MITJANA**

TESTAMENTS, FAMÍLIA I SOCIABILITAT

FUNDACIÓ NOGUERA

Col·lecció ESTUDIS

FUNDACIÓ NOGUERA

ESTUDIS, 41

ESPECIERS I CANDELERS
A BARCELONA
A LA BAIXA EDAT MITJANA
TESTAMENTS, FAMÍLIA
I SOCIABILITAT

VOLUM I

per CARLES VELA I AULESA

BARCELONA, 2007

© Carles Vela i Aulesa

Edita: Pagès Editors

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

ed.pages.editors@cambrescat.es

www.pageseditors.com

Primera edició: desembre de 2007

ISBN obra completa: 978-84-9779-470-1

ISBN volum I: 978-84-9779-471-8

Dipòsit legal: L-1.532-2007

Enquadernació: Fontanet

Impressió: Arts Gràfiques Bobalà, S L

A la Meritxell, la Clara i en Pau

SUMARI

PRÒLEG	17
INTRODUCCIÓ	21
L'objecte de l'estudi	21
Consideracions bibliogràfiques i metodològiques	38
SIGLES I ABREVIATURES EMPRADES	49

PART I

EL TESTAMENT BAIXMEDIEVAL: ESTUDI DIPLOMÀTIC

EL TESTAMENT MEDIEVAL: TIPOLOGIES	53
EL TESTAMENT OBERT: ESTRUCTURA	54
<i>Protocol inicial</i>	54
Invocació	55
Intitulació	56
Preàmbul	58
<i>Text</i>	63
Dispositiu	64
Exposició	64
Disposició	66
Clàusules jurídiques	66
— <i>Nominatio manumissorum et executorum</i>	67
— <i>Encomendatio animae</i>	68
— <i>Reparatio</i>	68
Clàusules pietoses	69
Elecció de sepultura	70
Llegat total <i>pro anima</i> : la lleixa pietosa	70
Llegats pietosos	72
Clàusules d'herència	73
Institució d'hereu universal	76
Clàusula codicil·lar	78
Clàusula de llibertat d'emetre les còpies necessàries	79

Clàusula de revocació d'altres disposicions testamentàries	79
<i>Escatocol: datació tòpica i crònica i signes de validació</i>	80
DOCUMENT DE PUBLICACIÓ	80
EL TESTAMENT MEDIEVAL: PROCÉS DE REDACCIÓ, PUBLICACIÓ I CÒPIA	82
<i>La redacció de testament.</i>	83
<i>La publicació del testament</i>	86
EL TESTAMENT CLOS: EL CAS DE BERNAT CALDÒFOL	89
EL CODICIL	91
<i>La publicació del codicil</i>	94
ELS TRASLLATS	94

PART II

EL DRET FAMILIAR A TRAVÉS DELS TESTAMENTS

INTRODUCCIÓ	99
CONSIDERACIONS PRÈVIES	101
<i>El "triple" sistema successori català</i>	101
<i>La raó de testar</i>	102
GENERALITATS SOBRE EL TESTAMENT	104
EL MOMENT, LA RAÓ IMMEDIATA I EL LLOC DE TESTAR	106
ELS MARMESSORS	114
ELS LLEGATS	125
<i>La lleixa pietosa</i>	125
<i>Els llegats patrimonials: la distribució del patrimoni</i>	131
<i>Els llegats</i>	133
La cosa llegada	134
El legatari	144
La raó del llegat	146
Les modalitats en el llegat	149
La substitució en el llegat	156
ELS HEREUS: HEREUS UNIVERSALS I HEREUS PARTICULARS	160
<i>La llegítima</i>	161
<i>Els hereus universals</i>	168
Els cridats a succeir	169
Condicions a l'herència	177
La substitució en l'herència	187
TUTORS I CURADORS	198
EL MATRIMONI I EL RÈGIM MATRIMONIAL A TRAVÉS DELS TESTAMENTS	208
<i>Règim i contracte matrimonials</i>	209
<i>Donacions als fills per raó de matrimoni</i>	211
<i>L'heretament</i>	214
<i>El dot</i>	216
<i>L'escreix</i>	223
<i>El patrimoni femení</i>	225
LA DISSOLUCIÓ DEL MATRIMONI PER CAUSA DE MORT I LES SEVES CONSE-	
QUÈNCIES: ELS DRETS VIDUALS	227
<i>L'any de plor</i>	228
<i>Els vestits lúgubres</i>	231
<i>Usdefruit, habitació i aliment</i>	233

PART III
ESTRATÈGIES FAMILIARS I SOCIABILITAT

ELS TESTAMENTS COM A FONT PER A LA GENEALOGIA I LA HISTÒRIA SOCIAL	245
ELS CICLES VITAL, FAMILIAR I LABORAL	247
<i>Els cicles vital i sociofamiliar</i>	253
<i>La infantesa i la joventut</i>	253
<i>Independització i entrada en la maduresa: l'emancipació</i>	268
<i>Donacions i llegats, llur paper en la independització dels fills</i>	271
LA FAMÍLIA DE SANG	272
<i>El matrimoni</i>	272
<i>Estratègies matrimonials i familiars.</i>	298
Progenitors i avantpassats i llur formació professional	306
Germans, cunyats i cosins: la dedicació professional de la generació dels especiers i candelers	309
El moment del matrimoni: política matrimonial i ofici	319
Els fills i les filles: la successió en l'ofici	325
<i>Nissagues d'especiers i candelers</i>	328
<i>Viduïtat, segones núpcies i fillastres</i>	340
LES ALTRES FAMÍLIES	346
<i>La família de llet</i>	347
<i>La família de fe</i>	349
El padrinatge	349
Els confessors	358
Les confraries	361
Els llegats pietosos: consideracions prèvies	369
La parròquia	385
<i>La família en el més enllà: cementiris i sepultura</i>	389
<i>La família de sostre</i>	405
"Acollits", "adoptats" o "afillats"	408
Criats i servents	416
Els esclaus	421
<i>La família d'ofici</i>	433
Els aprenents	433
Els assalariats	445
<i>Nissagues professionals, entre la família de sang i la d'ofici</i>	454
La casa Verdaguer	455
Les cases Rossell i Canyadell	456
La casa Bonanat	457
La casa sa Torra	459
La casa des Pujol	461

CONCLUSIONS

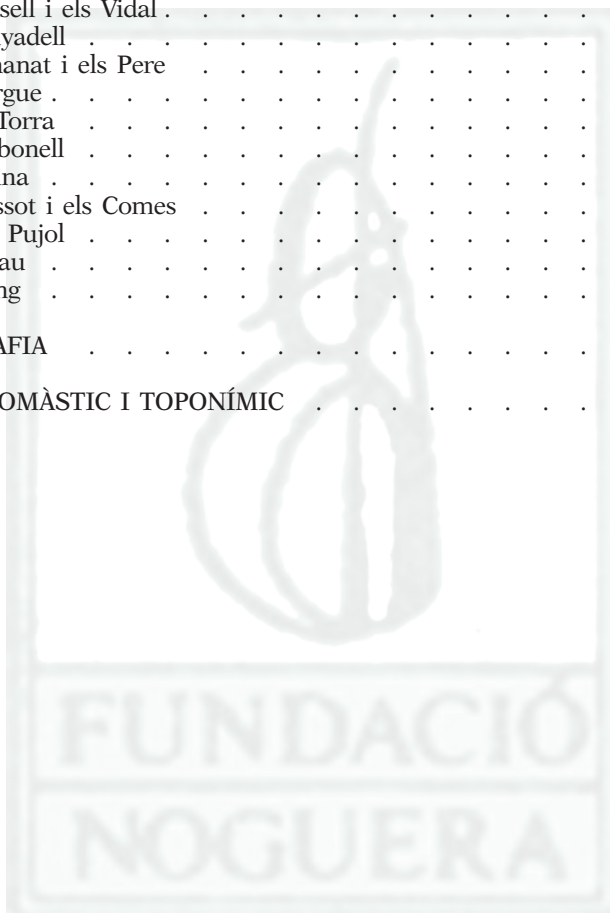
EL TESTAMENT BAIXMEDIEVAL	465
DRET DE SUCCESSIÓ PER CAUSA DE MORT I DRET FAMILIAR	469
L'ENTORN SOCIAL I FAMILIAR DE DOS GRUPS SOCIOPROFSSIONALS DE LA BARCELONA BAIXMEDIEVAL	480

APÈNDIX 1. Regests documentals	499
APÈNDIX 2. Taules	647
1. Raó immediata de redacció dels testaments.	649
2. Els testadors segons el seu grup d'edat al moment de testar	649
3. Relació entre edat i raó immediata de testar	649
4. Interval entre el testament i la seva publicació i relació d'aquest amb la salut del causant	650
5. Causants amb testament i codicil i intervals entre aquests i llur publicació	650
6. Testaments dels quals se'n conserva l'esborrany amb esmenes	650
7. Nombre de marmessors per testament	650
8. Relació de parentiu dels marmessors amb el causant	651
9. Valor dels llegats <i>pro onere manumissorie</i>	651
10. Evolució del valor del llegat <i>pro onere manumissorie</i>	652
11. Evolució del nombre de marmessors	652
12. Evolució cronològica dels testaments amb i sense lleixa pietosa i llur vàlua	652
13. Testaments amb nomenament de tutors, curadors, rectors i protectors.	652
14. Tutors, curadors, rectors i protectors i llur relació amb el testador	653
15. Llegats a persones físiques	654
16. Esposes i llurs drets i béns segons els testaments	705
17. Llegítimes i altres drets de descendents i progenitors	712
18. Hereus universals en primera instància	722
19. Hereus vitalicis	723
20. Déu, l'ànima del difunt i les causes pies com a hereus universals	723
21. Substitució a l'herència en els fills naixedors	723
22. Fills hereus	723
23. Dots i escreixos d'especiers i llurs esposes	724
24. Dots i escreixos de candelers i llurs esposes	726
25. Dots, escreixos, llegítimes i donacions condicionades al matrimoni de droguers i sucres i llurs esposes, filles, gendres, fills i joves	726
26. Dots i escreixos de filles, nétes i germanes d'especiers i de les esposes de fills d'especiers	726
27. Dots i escreixos de filles i nétes de candelers de cera i de les esposes de fills de candelers de cera	728
28. Llegítimes i donacions condicionades a prendre estat o a complir certa edat de fills i néts d'especiers i de candelers	729
29. Contractes d'aprenentatge amb especiers i candelers	730
30. Llegats a confraries	735
31. Especiers i llurs esposes confreres	737
32. Candelers i llurs esposes confreres	737
33. Confraria de Santa Eulàlia de la Seu: especiers i candelers (1375-1380)	737
34. Llegats a persones i a institucions religioses i benèfiques	738
35. Llegats a persones: segons el sexe dels legataris	738
36. Llegats a persones: algunes característiques dels legataris i raó del llegat	739
37. Llegats a persones segons el parentiu amb el testador	739
38. Llegats a persones segons el parentiu amb el testador excloent els llegats <i>iure institutionis</i> i les mullers a qui solament se'ls reconeixen llurs drets	740
39. Llegats a la Seu de Barcelona i a parròquies segons els testaments d'especiers i de llurs familiars	741
40. Llegats a la Seu de Barcelona i a parròquies segons els testaments de candelers i de llurs familiars	754

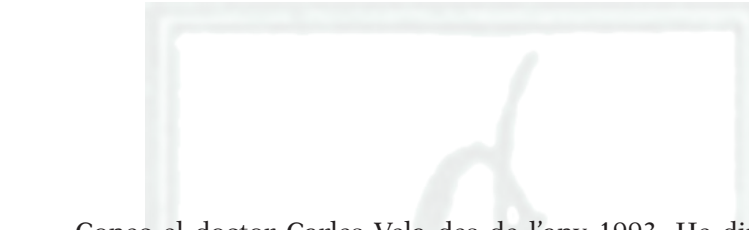
41. Llegats a monestirs i convents segons els testaments d'especiers i de llurs familiars	755
42. Llegats a monestirs i convents segons els testaments de candelers i de llurs familiars	765
43. Llegats a hospitals i altres causes pies segons els testaments d'especiers i de llurs famílies	766
44. Llegats a hospitals i altres causes pies segons els testaments de candelers i de llurs famílies	776
45. Sepultura de candelers i llurs famílies segons els testaments	777
46. Llocs de sepultura de candelers i llurs famílies segons els testaments	777
47. Relació entre parroquianatge i lloc de sepultura: candelers i llurs familiars	777
48. Sepultura d'especiers i llurs famílies segons els testaments	778
49. Llocs de sepultura d'especiers i llurs famílies segons els testaments: visió sincrònica	781
50. Llocs de sepultura d'especiers i llurs famílies segons els testaments: visió diacrònica	781
51. Relació entre parroquianatge i lloc de sepultura: especiers i llurs familiars	781
52. Sepultura de candelers i llurs famílies segons els testaments: característiques del sepeli	782
53. Sepultura d'especiers i llurs famílies segons els testaments: característiques del sepeli	783
54. Relació entre l'any de fundació dels convents i monestirs de Barcelona i el seu territori i els llegats a ells establerts	790
55. Monestirs i convents beneficiaris de llegats	791
56. Distribució cronològica dels aniversaris perpetus instituïts en els testaments	791
57. Distribució dels especiers a Barcelona per quaters i illes	792
58. Distribució dels candelers a Barcelona per quaters i illes	793
59. Distribució dels especiers a Barcelona per parròquies	793
60. Distribució dels candelers a Barcelona per parròquies	794
61. Propietat de la sepultura entre els candelers i llurs famílies segons els testaments	795
62. Altres persones soterrades en la sepultura escollida pels candelers i llurs familiars	795
63. Propietat de la sepultura entre els especiers i llurs famílies segons els testaments	795
64. Altres persones soterrades en la sepultura escollida pels especiers i llurs familiars	795
65. Especiers, candelers, sucres i droguers residents i contractats a casa d'un altre especier o llogaters d'un obrador d'altri	796
66. Esclaus i esclaves d'especiers i candelers i de llurs familiars	798
67. Origen geogràfic dels aprenents de candeler i d'especier	805
68. Contractes de servei i de treball amb especiers i candelers	805
69. Distribució per oficis i cronològica dels testaments (T) i codicils (C) estudiats	806
70. Llegats d'usdefruit	806
71. Procedència geogràfica dels especiers barcelonins i de les seves famílies paterna i materna	806
72. Procedència geogràfica dels especiers barcelonins i de les seves famílies paterna i materna (sobre el total conegut)	807
73. Procedència geogràfica de les esposes d'especiers barcelonins i de les seves famílies paterna i materna	807
74. Procedència geogràfica de les esposes d'especiers barcelonins i de les seves famílies paterna i materna (sobre el total conegut)	807

75. Procedència geogràfica dels candelers barcelonins i de les seves famílies paterna i materna	807
76. Procedència geogràfica de les esposes de candelers barcelonins i de les seves famílies paterna i materna	807
77. Dedicació professional dels fills d'especiers	808
78. Dedicació professional dels fills de candelers	808
79. Dedicació professional dels familiars d'especiers	809
80. Dedicació professional dels familiars d'especiers (percentatges)	810
81. Dedicació professional dels familiars d'especiers (percentatges sobre el total conegut)	811
82. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1300-1349.	812
83. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1300-1349 (percentatges)	813
84. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1300-1349 (percentatges sobre el total conegut)	814
85. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1350-1399.	815
86. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1350-1399 (percentatges)	816
87. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1350-1399 (percentatges sobre el total conegut)	817
88. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1400-1449.	818
89. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1400-1449 (percentatges)	819
90. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1400-1449 (percentatges sobre el total conegut)	820
91. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1450-1499	821
92. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1450-1499 (percentatges)	822
93. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1450-1499 (percentatges sobre el total conegut)	823
94. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1500-1525.	824
95. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1500-1525 (percentatges)	825
96. Dedicació professional dels familiars d'especiers en 1500-1525 (percentatges sobre el total conegut)	826
97. Dedicació professional dels familiars de candelers	827
98. Dedicació professional dels familiars de candelers (percentatges)	828
99. Dedicació professional dels familiars de candelers (percentatges sobre el total conegut)	829
100. Dedicació professional dels familiars de candelers en 1300-1449	830
101. Dedicació professional dels familiars de candelers en 1300-1449 (percentatges)	831
102. Dedicació professional dels familiars de candelers en 1300-1449 (percentatges sobre el total conegut)	832
103. Dedicació professional dels familiars de candelers en 1450-1525	833
104. Dedicació professional dels familiars de candelers en 1450-1525 (percentatges).	834
105. Dedicació professional dels familiars de candelers en 1450-1525 (percentatges sobre el total)	835
106. Dedicació professional dels familiars d'aprenents d'especier i de candeler .	836
107. Dedicació professional dels aprenents d'especier i de candeler en 1300-1399	836
108. Dedicació professional dels familiars d'aprenents d'especier i de candeler en 1400-1525.	837

APÈNDIX 3: Gràfiques	839
1. Especiers a Barcelona en 1350-1525	841
2. Candelers a Barcelona en 1350-1516	842
APÈNDIX 4: Plànol de Barcelona	843
APÈNDIX 5: Arbres genealogicoprofessionals	847
1. Els Verdaguer	849
2. Els Rossell i els Vidal	849
3. Els Canyadell	850
4. Els Bonanat i els Pere	850
5. Els Clergue	851
6. Els Sa Torra	851
7. Els Carbonell	852
8. Els Ulzina	852
9. Els Massot i els Comes	853
10. Els Des Pujol	853
11. Els Arnau	854
12. Els Llong	854
BIBLIOGRAFIA	855
ÍNDEX ONOMÀSTIC I TOPONÍMIC	881

PRÒLEG

Conec el doctor Carles Vela des de l'any 1993. He dirigit la seva tesi de llicenciatura i després la seva tesi doctoral. Als centres del CSIC, especialment als petits com és el cas de la Institució Milà i Fontanals, el contacte amb els nostres becaris és constant, per la qual cosa els acabem coneixent tan bé com la seva pròpia família.

Carles Vela és una persona molt intel·ligent, amb molta capacitat de treball i una gran tenacitat. Té molt bon caràcter, és sociable i sap mantenir qualsevol discrepància dins els límits d'una conversa amistosa. És, a més, molt discret i enemic de les tafaneries.

En el pla acadèmic, té una preparació excel·lent i sòlida; és molt rigorós en el treball. Coneix uns quants idiomes, algun de poc freqüent, com l'àrab. És una persona que sap analitzar i organitzar la feina que ha de fer a fi d'estalviar-se pèrdues de temps en provatures.

Ha publicat ja un llibre, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc Ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, editat a la nostra col·lecció "Annexos de l'Anuario de Estudios Medievales", 2003. És l'únic llibre de comptes d'un especier que es conserva, on anotava tot el que venia a crèdit, sistema molt emprat llavors. Presentà dificultats de lectura i transcripció extraordinàries perquè alguna de les mans que hi havia intervingut no sabia gaire d'escriure. Però la constància i l'anàlisi rigorosa del text van permetre a Carles Vela entendre els mecanismes d'expressió de la mà difícil i, amb un examen comparatiu, hi descobrí unes constants en les elisions de vocals i consonants i en la deformació de les paraules i aconseguí fer-ne una transcripció que tenia sentit. Hagué d'estudiar a fons el vocabulari dels especiers i dels metges, les medicines i les espècies i els seus usos per a poder reconèixer les paraules, sovint completament estrafetes. És un treball molt útil tant per als historiadors com per als filòlegs. Precedeix l'edició

del text un estudi on es descriu el manuscrit, les diverses mans que el van confeir i els diversos comptes que conté. L'estudi inclou també una semblança de l'especier a qui pertanyia, Francesc ses Canes, i la identificació de la major part de la clientela de l'especier, entre la qual figuraven el comte d'Empúries, la seva esposa —la infanta Joana—, alguns diputats del General de Catalunya, nobles i consellers del rei i ciutadans barcelonins distingits.

Mentre anava preparant, lentament, la seva tesi, Carles Vela ha estudiat també, en general, el comerç a crèdit al detall a la baixa edat mitjana i la capacitat normativa de Barcelona amb relació a alguns dels productes comercials: les espècies i drogues i la candeleria de cera. L'estudi de les especieries l'ha portat a interessar-se per alguns hospitals medievals. També, dins del camp de la història de l'alimentació ha fet treballs excel·lents, un sobre l'alimentació d'un exèrcit en campanya (ocupació del regne de Múrcia l'any 1296), que cito molt sovint en els meus treballs, i un altre sobre un àpat medieval particular, les col·lacions.

El llibre *Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, que ara presento, és una part, la més important, de la tesi doctoral de Carles Vela. Pogué realitzar-la en part gràcies a una beca predoctoral de la Generalitat de Catalunya i, atès que s'allargà excessivament a causa del perfeccionisme de Carles Vela, hagué de menester altres ajuts, el darrer dels quals fou la beca Noguera, que la prestigiosa Fundació Noguera li atorgà l'any 2002, beca que va donar l'empenta final al treball. La mateixa institució és la que ara publica aquest treball dins una de les seves col·leccions. Finalment, doncs, veiem culminat amb la seva publicació un treball llargament esperat.

Carles Vela fa en aquest llibre un estudi excel·lent de dos col·lectius professionals concrets, els apotecaris i els candelers barcelonins, a través dels testaments, dels inventaris i d'altra documentació disponible per tal de saber qui eren, quants eren, amb qui es relacionaven familiarment, quina era la seva preparació, quina era la seva religiositat. Per aconseguir aquests objectius ha fet un estudi minuciós de la font bàsica del seu estudi: el testament; analitza, doncs, l'estructura del document i les diverses parts, des de la introducció a la part dispositiva i les diverses clàusules. S'ocupa de la redacció del document i de la seva publicació, si és obert, que és com són la majoria, així com d'un testament clos que ha trobat. També calia establir una base ferma del seu estudi concret mitjançant l'anàlisi del dret familiar, tal com apareix a través dels testaments; comenta, doncs, el nomenament d'hereus universals i d'hereus particulars, els llegats i els drets de les vídues.

La informació que li proporcionen els testaments li ha permès estudiar minuciosament les estratègies familiars en les vinculacions matrimonials i la relació amb la dedicació professional a través de les famílies que s'unien. La recerca d'aquests testaments no ha estat fàcil ni sempre ha estat possible trobar-los tots, atès que no s'ha pas conservat tota la documentació, però ha fet un esforç extraordinari per tal d'obtenir-los a molts arxius, inclosos els parroquials. La recerca s'ha estès a l'entorn familiar: la família de llet, la família de fe, la família de sostre, la família d'ofici.

Unes quantes famílies característiques i ben documentades han estat escollides com a exemple i Carles Vela n'ha fet un seguiment més detallat.

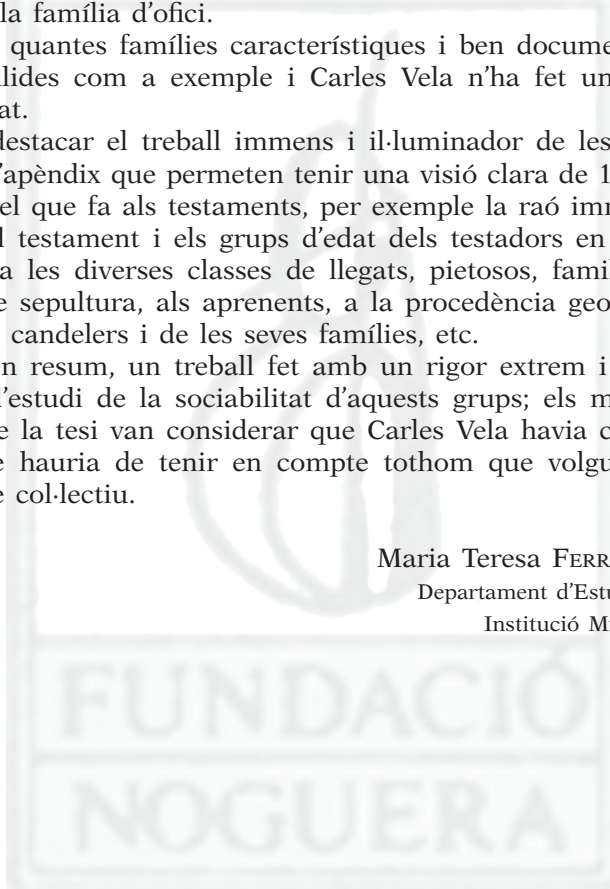
Cal destacar el treball immens i il·luminador de les taules que figuren a l'apèndix que permeten tenir una visió clara de 108 aspectes concrets pel que fa als testaments, per exemple la raó immediata per redactar el testament i els grups d'edat dels testadors en el moment de testar, a les diverses classes de llegats, pietosos, familiars etc., a l'elecció de sepultura, als aprenents, a la procedència geogràfica dels especiers i candelers i de les seves famílies, etc.

És, en resum, un treball fet amb un rigor extrem i molt innovador en l'estudi de la sociabilitat d'aquests grups; els membres del tribunal de la tesi van considerar que Carles Vela havia construït un model que hauria de tenir en compte tothom que volgués estudiar algun altre col·lectiu.

Maria Teresa FERRER I MALLOL

Departament d'Estudis Medievals

Institució Milà i Fontanals

INTRODUCCIÓ

Aquest llibre és el resultat d'un llarg treball començat fa més de catorze anys quan, tot just llicenciat, se'm va oferir la possibilitat d'optar a una beca predoctoral de formació d'investigadors sota l'aixopluc del Departament d'Estudis Medievals de la Institució Milà i Fontanals, i emparat pel mestratge de la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol, aleshores directora d'aquest institut del Consell Superior d'Investigacions Científiques. Amb el pas dels anys, el projecte inicial d'estudiar l'especieria barcelonina baixmedieval va anar prenent forma fins a convertir-se en una tesi doctoral, defensada el 20 de setembre de 2005 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, titulada, com aquest llibre, *Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat*. En els propers centenars de pàgines hom hi trobarà l'adaptació per a la seva publicació, realitzada gràcies a l'obtenció de la Beca Raimon Noguera 2002.

L'OBJECTE DE L'ESTUDI

L'objecte d'aquest estudi és doble: d'una banda, l'estudi dels testaments baixmedievals i de les seves possibilitats per a la història social i familiar i, de l'altra, l'anàlisi de dos col·lectius socioprofessionals, els especiers i els candelers de cera, en dos aspectes concrets: l'organització familiar i la sociabilitat. De fet, és en la imbricació de tots dos temes que es troba el veritable assumpte del treball que encetem: a través dels seus testaments s'intentarà dur a terme la dissecció de les relacions familiars i socials dels candelers i especiers i de llurs famílies, així com a partir dels testaments de dos grups socials determinats, especiers i candelers, s'intentarà conèixer la forma, la funció i l'evolució d'un tipus documental concret, el testament. Aquest doble objectiu s'emmarca

cronològicament i geogràfica a Barcelona, dels inicis de la catorzena centúria al primer quart del segle XVI.

Abans d'entrar en matèria, però, convé que es clarifiquin amb detall els límits concrets de la recerca. El primer que s'ha de perfilar és què cal entendre per especiers i candelers als darrers segles medievals i què n'ha motivat l'estudi conjunt.

Els especiers o apotecaris són els professionals que practiquen l'art de l'especieria o apotecaria. En primer lloc cal aclarir que, a l'edat mitjana, hi ha una sinonímia total entre especiers i apotecaris i entre especieria i apotecaria. Els mateixos personatges que en la documentació en català són identificats com a especiers —o especiaires— que practiquen l'especieria, en la documentació llatina coetània són esmentats com a apotecaris (*apothecarius*) que exerceixen l'apotecaria (*ars apothecarie*). Només ocasionalment, a finals del segle XV i amb més normalitat a la centúria posterior, el llatínisme "apotecari" comença a fer-se usual en llengua catalana.¹

Ultra la qüestió terminològica, cal precisar que l'art d'especieria, a la baixa edat mitjana, depassava amb escreix el que actualment es coneix com a farmàcia i fins i tot el que tradicionalment s'ha considerat l'apotecaria o especieria.² Al costat dels fàrmacs i les drogues, els especiers o apotecaris oferien espècies culinàries, matèries tintòries, confits de sucre i de mel, melmelades, fruita seca, productes de papeteria, perfums i objectes de cera.³ Què donava cohesió a aquesta àmplia gamma de productes?, o dit d'una altra manera, per què els especiers elaboraven i venien productes tan diversos com xarops, unguents, paper, tinta, perfums, pebre, safrà, ciris, brandons, candeles, alum, pinyonada, arrop, clarea, piment, ametlles, avellanes...? El principi rector de l'activitat especiera es trobava en el mètode d'elaboració: la formulació.

1. Josep Maria SUNÉ ARBUSSÀ i Xavier SORNI ESTEVA, "Barcelona. Baja Edad Media ¿Especieros o boticarios?", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 136 (1983), p. 130-150. Si bé és cert que apotecari i apotecaria són mots que ja existeixen en la llengua catalana del segle XIV (cf. DCVB, s.v., i GDLC, s.v.), el seu ús no es generalitzarà fins al segle XVI. Al llarg de l'obra, però, emprarem simultàniament i indistinta les dues formes, especier i apotecari, especieria i apotecaria, per a indicar exactament els mateixos professionals i la mateixa professió.

2. Els diccionaris recullen preferentment per a especier el significat d'adroguer o droguer (cf. GDLC, s.v.), però a l'edat mitjana aquesta sinonímia no existia.

3. Per fer-se una idea dels productes oferts pels especiers medievals pot veure's l'edició del darrer llibre de comptes de l'especier barceloní Francesc ses Canes a Carles VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, Barcelona, 2003. Per tal de conèixer els productes medicinals, resulta imprescindible la consulta de l'obra de Jean Pierre BÉNÉZET, *Pharmacie et médicament en Méditerranée occidentale (XIIIe-XVe siècles)*, París, 1999.

La formulació esdevé l'element comú a la majoria d'aquests productes o, com a mínim, el que, en darrer terme, els vincula. Des d'un punt de vista tècnic, els medicaments no difereixen gaire de la tinta, dels confits, dels vins especiats, de les salses... Des d'aquesta perspectiva, a partir d'uns mateixos simples s'obtenen compostos d'ús divers però que s'elaboren seguint unes tècniques similars —decocció, destil·lació, conservació en sucre, en mel, maceració, polvorització, dissolució...—, diferents a les tècniques emprades pels oficis del tèxtil o de la pell, de la metal·lúrgia, de la fusteria... Tot i que ofereixen productes alimentaris, tampoc comparteixen tècniques amb els oficis de l'alimentació: carnisers, forners, peixaters... A partir d'aquesta idea troncal, els especiars amplien el seu ventall de productes oferint també la distribució al detall de molts dels simples que componen les seves fórmules, especialment les espècies que els donen nom.⁴ Aquest darrer aspecte no ha de confondre'ns, ja que la venda d'espècies també era realitzada per altres professionals, com per exemple els mercaders, tot i que potser no tan a la menuda. En canvi, cap altre ofici produïa el resultat de combinar aquestes espècies, és a dir els medicaments, salses, confits, tintes, olis especiats, aigües destil·lades, vins especiats...

L'art d'especieria era, doncs, complex, variat i concurrent amb d'altres oficis i arts. Per la comercialització al detall d'espècies i drogues esdevenia un "col·laborador" dels mercaders, ja que era un dels mitjans de distribució a la menuda dels productes subministrats pel gran comerç entre els consumidors —especialment, les grans espècies: pebre, canyella, gíngebre, safrà i sucre.

Tampoc no es pot oblidar l'aspecte sanitari de l'ofici, que l'emparenta amb els altres professionals sanitaris medievals: metges, cirurgians, barbers i manescals.⁵ Tot i així, l'especieria medieval no es

4. A partir d'aquesta dinàmica, els especiars també havien esdevingut distribuïdors de productes manufacturats que ells no elaboraven. Aquest seria el cas, per exemple, del paper. En aquests casos, però, la raó de la seva presència a les apotecaries cal buscar-lo en l'aplicació de la lògica comercial: si els especiars elaboren i venen tinta per escriure i cera gomada per segellar, esdevé lògic que també vinguin la base sobre la qual escriure i adherir el segell, és a dir el paper.

5. Sobre els professionals sanitaris a l'edat mitjana a la Corona d'Aragó cal consultar els treballs de Michael R. McVAUGH, *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, 1993, Carmel FERRAGUD I DOMINGO, *Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, apotecaris, barbers i menescals) a la Corona d'Aragó després de la Pesta Negra (1350-1410): activitat econòmica, política i social*, tesi doctoral presentada a la Universitat de València, 2002, publicada parcialment a IDEM, *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1410)*, Madrid, 2005, Lluís GARCIA BALLESTER, *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*, Madrid, 1976, i JON ARRIZABALAGA, Lluís GARCIA BALLESTER i F. SALMÓN, "La medicina valenciana y sus relaciones con Italia entre 1470 y 1520", dins M. ARDIT (ed.), *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València, 1992, p. 401-417.

pot considerar exclusivament una professió sanitària. De fet, resulta difícil calibrar el pes que l'aspecte científic farmacèutic jugava en l'art d'especieria. Si bé en l'aprenentatge tenia un paper important la formació medicofarmacèutica,⁶ és menys probable que en el dia a dia dels obradors i en la caixa de la botiga la part farmacèutica prevalgués per sobre de la comercial de venda al detall d'espècies o per sobre de la faceta de confiters. En aquest sentit, cal tenir present que la confiteria, sobretot la realitzada amb sucre, conferia als especiers el "poder" de transformar fruites peribles i d'escàs valor en confits de sucre de llarga conservació i, sobretot, d'elevat preu, "transformació" que els havia d'assegurar, sens dubte, importants ingressos.⁷

D'altra banda, la pràctica per part dels especiers de l'art de la cera o cereria, vincula durant tota l'edat mitjana i fins ben entrada l'edat moderna els especiers amb els candelers de cera o cerers.⁸ En

6. Així ho demostra l'*Examen apothecariorum* de l'apotecari Pere (II) Benet Mateu, manual per a aprenents d'apotecari per tal de presentar-se a l'examen que cloïa la seva formació (Pedro Benedicto MATEO (*sic*), *Examen Apothecariorum*, edició facsímil amb estudi preliminar de J. M. SUÑÉ ARBUSSA, s.ll., [1991]). El llibre és un compendi de sabers mèdics i farmacèutics i demostra que la formació científica era cabdal per a l'accés a la mestria en l'ofici, tanmateix cal tenir present que aquesta obra va ser redactada el 1497 i no fou publicada fins al 1521, és a dir ben al final del període estudiat. És també en aquest moment quan el llatínisme apotecari comença a substituir les expressions més pròpies d'especier o especiaire. El canvi d'un nom que destaca l'aspecte més comercial de l'art —especier— per un que l'obvia i, a més, ofereix la pàtina científica de ser un llatínisme, és un dels primers indicis del procés de transformació de l'especieria en farmàcia. L'evolució, però, no serà lineal, i, de fet, el que es produirà serà una progressiva divisió i especialització del col·lectiu especier: aquells que posen èmfasi en l'elaboració de fàrmacs (els apotecaris-farmacèutics), aquells que es dediquen a la venda al detall de drogues (els droguers), els que elaboren confits (els confiters), els que venen al detall herbes medicinals (els herbolaris), els que comercien al detall amb el sucre (els sucrers)...

7. Arran de la tasca d'edició del darrer llibre de comptes de l'especier Francesc ses Canes (C. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval...*), tinc la sensació que, com a mínim en aquest cas concret, els ingressos importants de l'obrador provenen més de la seva activitat com a venedor d'espècies i confits que no de l'elaboració i venda de medicaments. En un futur no molt llunyà voldria poder estudiar amb detall les vendes contingudes en aquest manual i poder confirmar o corregir la meua apreciació. Sobre el paper "màgic" del sucre, vegeu també Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, "El luxe dels llèpols. Sucre i consum sumptuari a la València tardomedieval", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 32 (1999), p. 83-99.

8. Les relacions entre especiers i candelers de cera han estat estudiades, sense aprofundir-hi excessivament, per Miquel GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribució a la Història dels Antichs Gremis dels Arts i Oficis de la Ciutat de Barcelona*, vol. 1: *Agullers - Apotecaris - Argenters*, Barcelona, 1915, p. 84-85 i 155-156, doc. 14, i per C. VELA I AULESA, "El control de la candelera de cera a Barcelona. Una visió diacrònica (s. XIV-XVI)", dins *El món urbà a la Corona d'Aragó. Del 1137 als decrets de nova planta*, Actes del XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Barcelona-Lleida, 7-12 de setembre del 2000, Barcelona, 2003, vol. 3, p. 1065-1083, especialment la p. 1066.

el Consell de Cent, especiers, candelers de cera i tenders compartiran inicialment representació⁹ i sota el patrocini de tots tres col·lectius basirà el rei el convent de Santa Maria Magdalena, dit de les Penedides o de les Repenedides.¹⁰

La cereria va tenir durant tota l'edat mitjana una entitat molt menor a l'especieria, tot i que algunes de les seves peculiaritats la convertien sens dubte en una indústria singular.¹¹ El principal ús de la cera era la il·luminació i, per aquest ús, la cera "competia" amb el sèu i l'oli, dels quals es diferenciava per un preu molt més elevat que la feia esdevenir quasi un producte de luxe. La distinció, però, fou absoluta entre ambdós sistemes d'il·luminació i això va provocar l'aparició de dues candeleries que, a Barcelona, mai van estar relacionades: la candeleria de sèu i la candeleria de cera. Els candelers de sèu no van treballar mai la cera i fins i tot a nivell d'organització corporativa foren considerats sempre menestrals i mantingueren estretes relacions amb els carnisers, els quals els subministraven la matèria primera. En canvi, la candeleria de cera sempre va ser considerada un art i els candelers de cera es van vincular tradicionalment als especiers. L'existència de dues candeleries que es diferenciaven per la matèria primera presenta una complicació terminològica evident.¹² Si bé existia el costum de distingir els dos oficis i els seus practicants afegint el complement "de cera" o "de sèu", segons s'escaigués, a vegades la documentació oblidava aquesta precisió, de manera que resulta impossible esbrinar *a priori* si un candeler ho és de cera o de sèu. Solament el contingut del document o la identificació clara del mateix individu en altres fonts permeten distingir entre cerers i candelers de sèu. Quan el context documental o altres fonts no permeten identificar amb exactitud quina

9. En la llista de membres del consell de 1301 i 1302 apareixen especiers, candelers i tenders sota un mateix epígraf (AHCB, 1B. I-1, f. 2r-3r, 1301, desembre, 1, i 68r-69r; 1302, desembre, 1). En la host veïnal de la ciutat de Barcelona els apotecaris també compartien el seu penó amb candelers i tenders o botiguers: "Ítem que·ls speciers hajan a ffer penó ab aquell senyal que·ls plaurà, ab lo qual se hajan a rregir ells e tots los candalers de cera e llos botiguers usants del llur offici" (AHCB, 1B. IV-2, f. 30v-36, 1395, novembre, 23). La unió sota un mateix estandard o la representació conjunta de tots tres oficis en els primers consells de Cent es justificava en el fet que totes tres professions compartien tenir botiga oberta, tret que les diferenciava dels altres artistes (notaris, barbers i cirurgians).

10. Ramon JORDI GONZÁLEZ, "Viejos papeles del siglo XIV. 23-8-1378 / 8-10-1378", *Boletín informativo de Circular Farmacéutica*, 83 (1976), p. 48-60.

11. Per a aquesta presentació de la candeleria seguim en tot C. VELA I AULESA, "El control de la candeleria de cera...", p. 1065-1066, a què remetem per a les referències bibliogràfiques.

12. Actualment el terme candeler ha caigut en desús i s'empra preferentment cerer per a indicar aquest ofici i cereria per a la seva indústria. En aquest treball s'empren indistintament ambdues formes.

matèria treballava el candeler, és impossible afirmar si és un candeler de cera o de sèu.¹³

Una altra singularitat del col·lectiu candeler és l'existència de candeleres, és a dir de dones dedicades a la candeleria.¹⁴ De fet, són dones que revenen candeles, és a dir són revenedores de candeles, més que no fabricadores i distribuïdores de candeles, que és com cal descriure els candelers homes o, com a mínim, una gran part. Evidentment, la distància social i professional entre un candeler que fabrica i distribueix productes de cera al seu obrador i una candelera que revèn al detall candeles pels carrers és gran, però tot i així va semblar que també era convenient incloure-les com a objecte de la nostra recerca, ja que representaven el darrer nivell de la distribució dels productes de cera.¹⁵

La relació entre apotecaris i cerers no sempre va ser bona, però va sobreviure a l'edat mitjana. Els conflictes provenien normalment del fet que mentre que per a uns, els especiers, la candeleria era una branca o una possibilitat més de la seva professió, per als altres, els candelers, l'elaboració, fabricació i venda de productes de cera ho era tot. Des d'aquesta perspectiva es pot considerar que la candeleria va ser la germana petita de l'especieria, sota la tutela de la qual va restar durant tota l'edat mitjana fins que, l'any 1612, els apotecaris foren expulsats, a petició dels candelers, de l'art de la cera.¹⁶

13. En aquest estudi s'ha distingit amb claredat entre els candelers documentats com a candelers de cera —que identifiquem amb aquest nom o amb el de cerers—, dels que, tot i que s'ha cregut que ho són de cera, podrien ser-ho de sèu, ja que solament se'ls ha documentat com a candelers sense més detalls —que anomenem candelers, a seques.

14. Respecte a l'especieria, tot i que s'ha documentat alguna dona que s'intitula especiera, el fet que les dones es dediquessin a l'ofici sembla circumstancial —vídues que mantenen obert l'obrador del difunt marit, mullers que ajuden el marit en l'obrador...—, vegeu, sobre aquest aspecte, C. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval...*, p. 27-29, especialment la nota 28.

15. Respecte a les candeleres o revenedores de candeles cal tenir present el mateix que s'ha dit sobre els candelers de cera o de sèu. La documentació no sempre especifica si revenien candeles de cera o de sèu. En principi, sembla més lògic que distribuïssin al detall candeles de sèu, d'ús molt més popular que les de cera, però, com que la cera té un ús litúrgic fonamental, resulta impossible no veure en aquestes candeleres l'antecedent medieval dels actuals expenedors de bugies, és a dir que aquestes candeleres i possiblement també alguns homes candelers devien viure de vendre al detall, per les esglésies, candeles per a les ofrenes (ja vaig apuntar aquesta idea a C. VELA I AULESA, "Aportacions per a un cens dels especiers i candelers barcelonins a la segona meitat del s. XIV", *BSAHCF*, 5 (abril 1994), p. 24-31). De l'existència d'aquests revenedors i revenedores de candeles de cera en donen fe diversos bans repetidament cridats a Barcelona que fixaven el pes de les candeles per a revendre (cf. C. VELA I AULESA, "El control de la candeleria de cera...", p. 1067-1069).

16. M. GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribució a la Història dels Antichs...*, vol. 1, p. 84-85 i 155-156, doc. 14.

Emparentats amb els apotecaris, a finals del període estudiat es comencen a documentar dos oficis, el dels droguers i el dels sucrrers. En ambdós casos són especialitzacions entre l'especieria i el comerç i, de fet, formen part d'un procés més ampli que durant l'edat moderna durà a la progressiva especialització dels apotecaris en la farmàcia i a l'aparició independent, en forma de nous oficis, d'algunes de les activitats que abans els eren pròpies.

Els adroguers, droguers, botiguers de drogues i espècies, botiguers droguers,¹⁷ mercaders droguers¹⁸ o confiters¹⁹ són aquells professionals encarregats de la venda de drogues en un sentit ampli que arribava a incloure els derivats del sucre, especialment els confits que també els podien donar nom. Tot i que els droguers tradicionalment van estar molt vinculats als mercaders, dels quals també podrien ser considerats una especialització, evidentment es troben a mig camí entre el comerç i l'apotecaria, raó per la qual acabaran integrats en l'estament dels artistes.²⁰

També entre el comerç i l'especieria, els sucrrers, també dits confiters,²¹ comencen a despuntar a la segona meitat del segle xv com a

17. D'aquestes formes, la documentació consultada constata l'ús de droguer (en la versió llatina, "droguerius", doc. 148 i 164) i de botiguer de drogues i espècies (també en la versió llatina, "botiguerius drogarum et spicierum", doc. 147), mentre que adroguer no es documenta fins ben entrat el segle xvi (cf. GDLC, s.v. "adroguer" i DCVB, s.v. "adroguer"). El terme botiguer droguer és documentat, per exemple, a Esteve Gilabert BRUNIQUEL, *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912-1916, vol. 5, p. 155, 1498, gener, 29).

18. Així apareixen documentats, per exemple, a les anomenades *Ordinacions novament fetes sobre los speciers*, de 27 de novembre de 1433 (AHCB, 1B. IV-5, f. 50r-52v, reproduïdes posteriorment a AHCB, 1G, ms. 72, f. 148v-151r, 1560, publicades per Montserrat BAJET I ROYO, *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle xvi. Edició del "Llibre de les Ordinacions"*, Barcelona, 1994, p. 481-485), on havien de col·laborar amb dos especiers i un físic en la inspecció de les botigues dels apotecaris, tot confirmant l'estreta relació que ja existia entre aquests mercaders especialitzats i els especiers.

19. La sinonímia entre adroguer o droguer i confiter solament l'hem documentada en obres de referència (DCVB, s.v. "adroguer"), on, a l'accepció de venedor de drogues, s'afegeix "i de confits". Agustí DURAN I SANPERE, en descriure un arbre dels oficis de l'any 1299, esmenta els adroguers i els confiters conjuntament sota l'advocació de la Puríssima, tot deixant entendre, com a mínim, una estreta relació entre ambdós oficis (*Barcelona i la seva història*, Barcelona, 1973, vol. 2, p. 275). A la documentació consultada, tanmateix, mai apareix esmentat el de la confiteria com a ofici vinculat als droguers. Més endavant es veurà, però, que els confiters també estaven vinculats als sucrrers.

20. El 29 de gener de 1498 els consellers de Barcelona informen als de Girona que al Consell de Cent els botiguers droguers hi participen o hi entren com a mercaders (E. G. BRUNIQUEL, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. 5, p. 155). Més endavant, però, al segle xvi, els droguers seran generalment considerats de l'estament dels artistes (cf. DHC, s.v. "artistes").

21. Tampoc en aquesta accepció s'ha documentat cap individu que s'intituli confiter o la seva possible traducció llatina, "dulciarius". En canvi, els sucrrers o "sucrerii" comencen a esdevenir relativament freqüents a partir de mitjan segle xv (doc. 120; vegeu també ECB, apèndix 2, apartat 3).

ofici diferenciat. L'1 de febrer de 1448, unes ordinacions per al control de la qualitat dels confits elaborats a Barcelona s'adrecen a especiers, confiters i sucrers. Enfront dels droguers, que s'especialitzen en la venda d'una gamma concreta dels productes dels especiers —drogues i espècies—, l'especificitat dels sucrers es troba en l'elecció del sucre com a primera matèria, de forma que tant venen sucre i els seus derivats com els fabriquen.

Tot i que al segle XVI sucrers i droguers prendran una fesomia pròpia i un volum demogràfic mínimament significatiu, durant el període estudiat llur presència numèrica és anecdòtica. És per això que ha semblat interessant, com a col·lectius frontissa entre l'especieria i la mercaderia, incloure'ls com a objecte de la recerca.²²

Tot i que s'ha esmentat de passada, cal recordar per tal de cloure la presentació de l'objecte de la recerca, que tant especiers com candelers formaven part de l'estament dels artistes. Aquest estament l'integraven, a Barcelona, els notaris, reials i municipals, els metges, els cirurgians, els especiers i els candelers de cera, és a dir que comprenia les anomenades arts de la notaria, la medicina, la cirurgia, l'especieria i la candeleria.²³ En oposició als altres estaments —ciutadans honrats, mercaders i menestrals—, els artistes formaven un grup poc nombrós, caracteritzat, tanmateix, per una formació intel·lectual acurada que els singularitzava. Entre els trets més interessants per a la seva elecció com a objecte d'estudi hi ha el fet que, socialment, es trobaven a mig camí entre els oficis manuals i el comerç. A més, ambdós col·lectius els formaven un contingent relativament petit de població. A l'inici del segle XVI, segons les dades ofertes pel fogatjament de 1516, solament un 0,90% dels 6.364 focs barcelonins eren d'especiers, mentre els focs candelers representaven el 0,27% del total.²⁴ Tot i

22. Cal tenir present, a més, que molts dels sucrers i droguers documentats exerciren simultàniament d'especiers; vegeu-ho a ECB, apèndix 2, apartats 3 i 4.

23. Posteriorment s'hi incorporarà l'art de l'argenteria, és a dir els argenters (Carme BATLLE i Joan Josep BUSQUETA, "Distribució social i formes de vida", dins J. SOBREQUÉS I CALLICÓ (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, 1992, vol. 3: *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, p. 102) i, a l'edat moderna, la drogueria, és a dir, els botiguers droguers, tot i que aquests ho faran, com a mínim inicialment, com una part més de l'art de l'especieria o apotecaria (cf. M. GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribució a la Història dels Antichs...*, vol. 1, p. 153-154, doc. 13 (1533, novembre, 29): "collegi, e art dels speciers, o apotecaris y botiguers droguers").

24. Els focs d'especiers i candelers són, respectivament, 57 i 17. De sucrers, se'n documenten 4 (0,06%) i de droguers, 1 (0,02%), al qual podríem sumar un especier-droguer i un especier o droguer (0,05%). Per als càlculs seguim el número de focs proporcionat per Albert GARCIA I ESPUCHE i Manuel GUÀRDIA I BASSOLS, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, 1986, p. 20. Josep IGLÉSIES, "El fogatge de 1515", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, IX (1998), p. 26, en canvi, dóna un total de 6.318 focs,

que aquestes dades són molt tardanes, tot indica que, percentualment, els especiers presents a la ciutat de Barcelona difícilment superarien (en focs) l'1% del total barceloní, percentatge que seria del 0,3% per als candelers.²⁵ L'escassa potència demogràfica permet controlar tots o gairebé tots els especiers i candelers establerts a Barcelona durant el període estudiat.²⁶

Determinats els actors de l'obra —els candelers i els apotecaris com a col·lectius socioprofessionals—, cal definir també el mitjà a partir del qual es pretén accedir al seu coneixement: els testaments.²⁷

Si bé els testaments medievals són conceptualment idèntics als contemporanis —negoci jurídic per mitjà del qual el causant regula la seva successió per causa de mort—, uns i altres s'insereixen en entorns ben diferents. Diferents jurídicament, ja que el dret medieval difereix, evidentment, de l'actual. Diferents socialment, ja que la societat medieval poca cosa té a veure amb l'actual. És per això que, prèviament a l'ús dels testaments com a font històrica, ha calgut convertir-los en primera matèria de la investigació. Solament a partir d'un estudi detallat del testament en el seu entorn diplomàtic, jurídic i social, se'l podrà posteriorment utilitzar per refer la història de qui el va redactar. L'anàlisi de la font ha esdevingut, d'aquesta manera, part inevitable de l'estudi, fins al punt que, inicialment, pot semblar que són els testaments el seu objecte principal.

però tant si es pren una xifra com l'altra, la presència de candelers i especiers segueix essent ínfima. En el fogatjament de 1497, els especiers documentats són 59 i els candelers 14, a més d'un sucrer i dos droguers, que representen, respectivament, percentatges d'1,01%, 0,24%, 0,02% i 0,03% sobre un total de [5.847] focs (d'aquests se n'han conservat 5.749, ja que manquen dos pàgines inicials al document, cf. J. IGLÉSIES, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Barcelona, 1991, p. 11-12). En els fogatjaments anteriors la seva conservació parcial fa inviable càlculs mínimament fiables, però cal destacar que sempre es troben per sota dels percentatges de 1497 i 1516.

25. Per tal de calibrar millor què signifiquen aquests percentatges, cal tenir present que, per exemple, en el fogatjament de 1516, els paraires representen el 4,79% dels focs, els teixidors el 3,27%, els blanquers l'1,13%, percentatge compartit pels assaonadors, els pagesos el 6,46%, els mercaders el 3,77%, els preveres i canonges el 4,68% i els nobles el 5,01% (cf. A. GARCIA I ESPUCHE i M. GUÀRDIA, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial...*, p. 20 i íd., "Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516", dins J. SOBREQÜÉS i CALLICÓ (dir.), *Història de Barcelona*, vol. 3: *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, Barcelona, p. 35-72.). Per tal de conèixer l'evolució del nombre total anual d'especiers i candelers establerts a Barcelona, vegeu els gràfics 1 i 2 de l'apèndix 3.

26. Vegeu el cens de tots els especiers, candelers —i candeleres—, sucrers i droguers documentats a Barcelona entre 1300 i 1525 a ECB, apèndix 2, amb les referències bibliogràfiques i arxivístiques que acrediten llur existència.

27. Per la seva complementarietat envers els testaments, també s'han estudiat els codicils amb els quals es podien modificar aspectes concrets del testament.

De fet, testaments d'una banda i candelers i especiers de l'altra,²⁸ s'interrelacionen constantment, de forma que els especiers i els candelers esdevenen el criteri que permet fer una selecció de testaments a estudiar, mentre que aquests són la font principal a partir de la qual aproximar-se als cerers i apotecaris.

Ambdós protagonistes, els testaments i els dos col·lectius professionals d'especiers i candelers, s'han emmarcat cronològicament entre la catorzena centúria i el primer quart del segle XVI i geogràficament a Barcelona.²⁹ L'elecció d'aquestes acotacions no ha estat gratuïta. La tria d'un període extens de prop de 225 anys ha de permetre anar més enllà de l'anècdota i intentar veure l'existència de dinàmiques, evolucions o permanències en alguns dels aspectes estudiats. Cal tenir present que, per al període fixat, el buidatge de fonts ha estat estricte i difícilment cap testament d'especier, candeler, sucrer o droguer haurà escapat a la nostra recerca.³⁰ Aquesta voluntat exhaustiva en uns col·lectius concrets dins un marc cronològic ampli és una singularitat d'aquesta investigació. Molt sovint, els estudis a partir de testaments es concentren en un o pocs casos concrets,³¹ en els testaments conservats en el protocol d'un

28. Normalment ens referirem al nostre objecte d'estudi com a especiers (o apotecaris) i candelers (o cerers), però, com s'ha indicat més amunt, cal incloure-hi també els droguers, els sucrers i les revenedores de candeles, excepte si s'indica el contrari.

29. Els dos testaments extrems són dels anys 1305 i 1521, per tant aquest hauria de ser el marc cronològic de l'estudi, però per a la reconstrucció de famílies i altres elaboracions de la documentació s'han pres com a dates extremes els anys 1300 i 1525.

30. Un altre assumpte són els testaments de fills i filles, així com dels progenitors. Excepte en el cas de les filles solteres o acabades de casar, la majoria de testaments dels fills i, encara menys, dels pares, esmenten aquesta condició —que el testador és fill d'un especier o candeler o pare d'un candeler o especier. Per mitjà de la reconstrucció genealògica simultània a la recerca documental als arxius s'han pogut identificar els testaments de diversos fills i filles i d'una mare —únic testament identificat d'un progenitor que no sigui, alhora, especier o candeler o el seu cònjuge—, tot i que no hi constava aquesta circumstància.

31. A tall d'exemple es poden citar els treballs de Francesc Xavier ALTÉS AGUILÓ, "El testament de Pere Bernat de Salt (1118), prelat de Sant Martí Sacosta", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25 (1979-1980), p. 137-151; Maria Josepa ARNALL JUAN i Ignasi J. BAIGES JARDI, "El testament de Pere II el Gran: estudi diplomàtic", dins *XI Congresso di storia della Corona d'Aragona sul tema la Societ  mediterranea all'epoca del Vespro*, Palerm, vol. 2, 1983, p. 23-34; Jordi BOL S MASCLANS, "Notícia sobre alguns testaments del segle XIII conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida", dins *Congrés de la Seu Vella de Lleida*, Lleida, 1991, p. 63-67; Joan J. BUSQUETA i RIU, "Burgesia i mentalitat feudal a la Lleida del segle XIV: lectura del testament de Tom s de Sant Climent, senyor d'Alcarràs, Montagut, Sarroca i Llardecans", dins *Homenatge a moss n Jesús Tarragona. Miscel nia*, Lleida, 1996, p. 189-218; N lida CELMA MARTÍNEZ i Iolanda SERRANO SEOANE, "Dades socials i econòmiques al pla de Barcelona segons els testaments (segle XIII)", dins *La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història. III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, 1993, p. 233-239; Mireia COMAS i VIA, *Solidaritats femenines m s enllà de la mort. Testaments de vídues barcelonines del segle XIV*, treball d'investigació de segon curs de doctorat presentat

únic notari,³² en un mateix fons documental³³ o en períodes extensos però sense discernir entre els causants.³⁴ Els casos concrets sovint no-

a la Universitat de Barcelona, juliol 2002; Jeannine COSSE, "Le testament de Dominique de Montsoar (juriste de Lleida)", dins *La nissaga dels Montsuar*, Lleida, 1981, p. 13-50; María Dolores CURTO ROS, *Transcripción de documentos testamentarios de Cardona de los años 1347-1348 época de la Peste Negra*, tesi de llicenciatura presentada a la Universitat de Barcelona, 1979; Antonio DURAN GUDIOL i María del Carmen LACARRA DUCAY, "El testamento de don Dalmau de Mur y Cervelló, arzobispo de Zaragoza (1431-1456): nuevas observaciones", *Aragonia Sacra*, 11 (1996), p. 49-62; EQUIP BROIDA, "Actitudes religiosas de las mujeres medievales ante la muerte. Los testamentos de barcelonesas de los siglos XIV y XV", dins *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, Madrid, 1989; *id.*, "Els àpats funeraris segons els testaments vers el 1400", dins *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1988, p. 263-269; FERTAN GARCIA-OLIVER, "Perdurar, després de la mort. El testament de Pere d'Aragó, senyor de Montitxelvo", dins *750 anys com a valencians: Albaida i la Vall, 1245-1995. Exposició Palau dels Milà i Aragó, 28 d'abril-10 de juny de 1995*, Ontinyent, 1995, p. 175-194; Jean GAUTIER DALCHE, "Le testament d'Alonso Martínez de Olivera: une fortune nobiliaire et une mentalité au début du xive siècle", *Annales Faculté des Lettres de Nice*, 30 (1978), p. 7-24; Josep HERNANDO I DELGADO, "El testament de Jaume Marc, senyor d'Eramprunyà, pare dels poetes Jaume i Pere Marc i avi d'Ausiàs Marc", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), p. 305-314; José Ramon JULIÀ VIÑAMATA, "Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV", *Anuario de estudios medievales*, 20 (1990), p. 15-51; Gabriel LLOPART MORAGUES, "Documentos para la historia de la piedad popular balear (siglos XIV y XV)", *Hispania Sacra*, 34 (1982), p. 165-196; Antoni MASSANELL ESCASSANS, "Testament de Pere Febrer, cavaller (1407)", *Miscel·lània Penedesenca*, 4 (1981), p. 123-150; Daniel PIÑOL ALABART, "Un testament de l'any 1502. La darrera voluntat de Gili Ferrer, mercader de Cervera, i la seva relació amb Santa Coloma de Queralt", *Recull (Santa Coloma de Queralt)*, 4 (1996), p. 115-126; F. Xavier RIVERA SENTIS, "Mentalitat, actitud i disposicions de menestrals i mercaders cerverins davant la proximitat de la mort (1425-1428)", *Miscel·lània Cerverina*, 9 (1994), p. 69-93; *id.*, "Ramon Serra el Vell: poder, condició i caritat d'un mercader cerverí a les acaballes del segle XIV", *Miscel·lània Cerverina*, 10 (1996), p. 37-70; Kristine T. UTTERBACK, "Testamentary practice in mid-fourteenth century Barcelona: the case of Petrus de Podio, royal notary and citizen", *Medieval Perspectives*, 7 (1992), p. 186-196.

32. En aquesta aproximació cal destacar el treball de Núria CAÑELLAS I VILAR, "Els costums de Tortosa i la seva pràctica al segle XV: el llibre de testaments de Bernat Vicents, notari de Tortosa", dins J. M. SANS I TRAVÉ, (coord.), *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p. 515-547, i citar el de Teresa PONT PEDRÓS, "Els testaments a Cervera. Estudi d'un llibre de testaments del segle XV", *Miscel·lània Cerverina*, 8 (1992), p. 97-108.

33. Destaca, des d'aquesta perspectiva, el treball de Maria Josepa ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals gironins existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, segles XI-XV. Llurs clàusules diplomàtiques", dins *De scriptis notariorum (s. XI-XV)*, Barcelona, 1989, p. 39-159, com també s'han de posar en relleu els articles i obres d'Anna Maria ÀLVAREZ FORTES, *El sentit de la mort en l'Elx medieval. Un llibre de clàusules testamentàries de l'església de Santa Maria (1294-1444)*, Alacant, 1997, i Joan J. BUSQUETA I RIU i Elena SARDOY RIVED, "Testaments del segle XIII conservats a l'Arxiu Municipal de Lleida: lectura diplomàtica i transcripció", dins *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida. A l'alba del segle XIII*, Lleida, 1996, p. 115-143.

34. Cal destacar en aquest acostament al tema els treballs de Vicent PONS ALÓS, *Testamentos valencianos en los siglos XIII-XVI: testamentos, familia y mentalidades en Valencia*

més representen una curiositat, tot i que a voltes pugui ser, realment, testaments molt interessants *per se* o per la persona que els genera. Quan l'estudi es limita a un únic protocol notarial, qui esdevé el protagonista és el notari, ja que els coneixements jurídics i la pràctica notarial són idèntics en tots els testaments i poden dur a confondre costums particulars, locals o d'escola amb pràctiques generalitzades. Si el període estudiat és molt ampli —la qual cosa permet veure evolucions i trets comuns—, però s'estudien testaments de causants molt diversos, l'estudi normalment no pot anar més enllà dels aspectes diplomàtics. D'aquestes consideracions no s'ha d'inferir que els treballs sobre testaments des d'altres perspectives a la triada en aquesta tesi no siguin vàlids, sinó que cerquen objectius diferents. Amb la nostra elecció, uns mateixos causants per a un període suficientment llarg, s'ha pretès posar èmfasi, en primer lloc, en el testament i, en segon, en els seus causants.

Com que la majoria de testaments són, necessàriament, de notaris diferents, es pot anar més enllà dels costums i vicis que un notari concret pugui tenir. D'altra banda, com que tots els notaris s'enfronten a testadors amb un estatus socioprofessional similar, això ha de permetre copsar si responen a situacions familiars i socials idèntiques, així com si s'ofereixen solucions diferents o no a problemes similars. Des d'aquesta perspectiva la nostra aproximació ha de permetre'ns

a finales de la Edad Media, tesi doctoral presentada a la Universitat de València, 1987, i *id.*, "Documento y sociedad: el testamento en la Valencia medieval", *Estudios Castellonenses*, 6 (1994-1995), p. 1101-1118. També cal citar les obres d'Amparo BEJARANO RUBIO, *El hombre y la muerte. Los testamentos murcianos bajomedievales*, Cartagena, 1990; *id.*, "La elección de sepultura a través de los testamentos medievales murcianos", *Miscelánea Medieval Murciana*, 14 (1987-1988), p. 333-350; *id.* i Ángel Luis MOLINA MOLINA, "Actitud del hombre ante la muerte. Los testamentos murcianos de finales del siglo xv", *Miscelánea Medieval Murciana*, 12 (1985); *Homenaje al Profesor José García Antón*, p. 185-202; Margarita CANTERA MONTENEGRO, "Religiosidad en la Rioja bajomedieval a través de los testamentos (siglos XIII-XV)", *Berceo*, 110-111 (1986), p. 111-154; M. Carmen CARLÉ, "La sociedad castellana del siglo XIV en sus testamentos", dins *Homenaje a la memoria del prof. Dr. Emilio Sáez (1917-1988)*, Barcelona, 1989, vol. 2, p. 517-549; Jesús J. CORIA COLINO, "El testamento como fuente de estudios sobre mentalidades (s. XIII-XV)", *Miscelánea Medieval Murciana*, 9 (1982-1983), p. 193-222; Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ, "Vida y muerte en Valladolid. Un estudio de religiosidad popular y mentalidad colectiva: los testamentos", dins *La Religiosidad popular*, vol. II: *Vida y muerte: la imaginación religiosa*, Barcelona, 1989; Leonor GÓMEZ NIETO, "La religiosidad femenina en la Sepúlveda del siglo xv a través de sus testamentos", dins Ándeles MUÑOZ FERNÁNDEZ (ed.), *Las mujeres en el cristianismo medieval. [Jornadas de historia de las mujeres, Madrid, 1989]*, [Madrid], 1989, p. 477-487; *id.*, "Las misas por los difuntos. Testamentos madrileños bajomedievales", *En la España Medieval*, 15 (1992), p. 353-366; *id.*, *Ritos funerarios en el Madrid medieval*, Madrid, 1991; Agustín RUBIO SEMPER, "Piedad, honras fúnebres y legados piadosos en Aragón (Calatayud) en la Baja Edad Media", dins *Muerte, religiosidad y cultura popular. Siglos XIII-XVIII. Congreso celebrado en la Universidad de Zaragoza, 1990*, Saragossa, 1994, p. 241-277.

conèixer, com s'ha dit, tant els testaments com els causants, és a dir els candelers i els apotecaris.

El llibre es desenvolupa en tres grans apartats. El primer es destina a l'estudi diplomàtic dels testaments. Per mitjà d'un detallat estudi diplomàtic s'observa si hi ha un o diversos models de testaments i quines en són les parts. S'intenta determinar quines parts són protocol·làries o formulàries i quines dispositives. Així mateix es calibra el paper que hi té la tradició notarial, el dret vigent, el notari i el causant. D'aquesta manera es podrà destriar quines parts informen del causant, quines de la seva època, quines de l'entorn jurídic... Per a desenvolupar aquesta tasca es compta ja amb un volum d'estudis considerable, dels quals podem destacar els treballs de Josepa Arnall, Maria Teresa Ferrer o Vicent Pons.³⁵ Anant una mica més enllà d'aquests treballs s'intentarà emfasitzar la funció de les diferents parts del testament, sobretot de les dispositives. Això ha de permetre entendre el funcionament intrínsec del testament. A partir d'aquest coneixement es podrà arribar a un segon grau de coneixement: el dret sobre el qual recolzen els testaments.

L'entorn jurídic que reflecteixen els testaments és l'eix central de la segona part de la tesi. Com que el testament no és altra cosa que una forma de disposar per a després de la mort, els testaments han de permetre conèixer la pràctica de la successió, principalment la testada, però indirectament també la intestada i la capitular. A partir de l'aplicació pràctica que consignen els testaments i com que es coneix força bé el dret barceloní medieval (teòric),³⁶ s'interrelacionen les dues

35. M. J. ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals...", V. PONS ALÓS, *Testamentos valencianos en los siglos XIII-XVI...*, Maria Teresa FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, IV (1974), p. 29-191, i id., "L'instrument notarial. Segles XI-XV", dins *II Congrés d'Història del Notariat Català. Actes*, Barcelona, 2000, p. 29-88. També són interessants els treballs de José BONO HUERTA, *Breve introducción a la diplomacia notarial española*, Sevilla, 1990 i *Los archivos notariales. Una introducción en seis temas a la documentación notarial y a la catalogación e investigación de fondos notariales*, Sevilla, 1985, referits al conjunt de la península ibèrica.

36. Tot i que antigues, segueixen sent vàlides les grans monografies de la primera meitat del segle XX, com, per exemple, Guillem M. de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, 1985 (facsimil); Antoni M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent a Catalunya*, Barcelona, 1923, o Francesc MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret Familiar; segons els autors clàssics i les sentències del antic Suprem Tribunal de Catalunya*, Barcelona, 1907, que es poden completar amb els comentaris més moderns d'obres com *Comentarios al Código Civil y compilaciones forales*, dirigits per Manuel ALBALADEJO. Les grans fonts del dret també han estat publicades en gran part destacant les edicions en facsimil de les *Constitucions de Catalunya. Incunabile de 1495*, Barcelona, 1988 (facsimil), o les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, Barcelona, 1995 (facsimil), de 1704. Ultra aquests treballs generals, existeixen obres de detall sobre institucions concretes com el fillolatge, l'heretament o la vídua senyora i majora, que s'aniran esmentant en nota.

informacions per tal de veure si la pràctica aplica la teoria i com ho fa. Si teoria i pràctica coincideixen, es podrà afirmar la vigència del dret civil medieval tal com ens el transmeten les codificacions i els tractadistes coetanis. Tanmateix, si no hi ha correspondència entre dret codificat i testaments, serà igualment interessant descobrir si hi havia figures o institucions jurídiques actualment desconegudes o pràctiques que no s'arribaren mai a codificar.

Tot i que els testaments il·lustren principalment el dret successori, la necessitat de deixar ben diàfana la situació legal de cadascun dels membres de la unitat familiar respecte al patrimoni comú, sens dubte ha de possibilitar una aproximació també interessant al dret familiar i la seva aplicació. Dot, escreix, llegítima, drets viduals, béns parafernals, pàtria potestat, afillament, majoria d'edat... són institucions que també han de sortir reflectides als testaments i que, a partir de l'òptica dels documents, poden prendre una dimensió i un relleu nous.

Com que tothora ens referim a aplicacions pràctiques del dret, en aquesta segona part els causants comencen a prendre el protagonisme al testament. La situació personal, vital, professional i social del causant va sent un element cada cop més transcendent que en la tercera i darrera part de la tesi assoleix el protagonisme absolut. De la mateixa manera que els testaments medievals permeten conèixer el dret de família d'aquest període històric, els uns i els altres ens permetran conèixer la família dels causants, és a dir l'organització familiar dels especiers i els candellers. La família servirà de fil conductor per tal de descobrir les relacions familiars i socials dels especiers i candellers. Seguint la metodologia genealògica emprada per Jaume Aurell en els seus estudis sobre els mercaders i alhora aprofundint-la,³⁷ s'intentarà conèixer les polítiques familiars i matrimonials d'especiers i candellers per mitjà de la reconstrucció genealògica.³⁸ Per a aquesta tasca no n'hi ha prou amb els testaments que serveixen de base a la investigació. Tot aprofitant les possibilitats genealògiques dels testaments, n'examinarem molts d'altres per extraure'ls aquesta mena d'informacions. Aquestes dades, completades amb altres notícies provinents d'altres fonts inèdites i editades, permetran la reconstrucció d'una gran taula del parentiu en què s'intentarà assignar a cada especier o candeller l'ofici o l'estament de tots els seus parents de sang o polítics fins al

37. Jaume AURELL, *Els mercaders catalans al quatre-cents. Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Lleida, 1996.

38. Per la reconstrucció genealògica seguim la terminologia aconsellada per Armand DE FLUVIA I ESCORSA, *A la recerca dels avantpassats. Manual de Genealogia*, Barcelona, 1995.

quart grau de parentiu. Quan es disposi d'un volum de notícies genealògiques suficients d'una família s'intentarà reconstruir-ne l'arbre genealògic detallat. D'aquesta manera es podrà superar i completar l'anàlisi estadística de la taula de parentiu amb l'estudi del cas concret. Tot plegat ha de permetre respondre interrogants com si hi va haver nissagues d'especiers i candelers, si l'ofici es perpetuava col·lateralment, si els germans diversificaven llur dedicació professional, si especiers i candelers emparentaven preferentment amb noies de famílies del mateix ofici o del mateix estament... Tot plegat permetrà saber si va tenir lloc una política familiar i matrimonial comuna a cadascun dels col·lectius estudiats.

L'anàlisi no es limitarà, però, a la família nuclear. Tot i que aquesta serà el primer objectiu, seguidament caldrà endinsar-se en el que hem anomenat les "altres famílies": la família de llet —dides, germans de llet—, la de fe —fillols, padrins, compares, confessors, parròquia, confraries, devocions comunes—, la de sostre —afillats, adoptats, acollits, servei domèstic, esclaus— i la d'ofici —aprenents, joves, oficials, especiers contractats. A través d'aquestes famílies, que tenien una entitat real, palpable a la documentació emprada, ens podrem endinsar en gran part de les relacions socials dels especiers i els candelers. La vida parroquial, el món confraternal, les relacions laborals amb els aprenents i els oficials, la convivència amb el servei i amb els esclaus, els lligams de veïnatge... són diferents aspectes als quals ens aproximarem a partir dels testaments. A diferència de les dues parts anteriors, en aquesta es distingeix quasi sistemàticament entre especiers i candelers, tot cercant, si és el cas, els comportaments diferents, que els distancien, o destacant, si cal, les solucions idèntiques a problemes similars.

Al llarg de les tres parts s'haurà produït una relació a la inversa en l'objecte principal de la recerca. A mesura que especiers i candelers i llurs singularitats vagin prenent relleu, els testaments com a negoci jurídic passaran a tenir un paper més secundari, de simple font.

En cadascuna de les parts, gràcies a la perspectiva oferta per un marc cronològic de 225 anys, s'insisteix a destacar, a partir de la descripció de cadascun dels fenòmens consignats, les línies evolutives, tant per concloure que tal fenomen es manté immutable durant tot el període estudiat, com per evidenciar l'existència de canvis formals o estructurals en la concepció de tal altre aspecte.

El gruix documental de la tesi el conformen 203 documents, entre testaments³⁹ i codicils, dels quals trobareu el regest a l'apèndix 1. Els testaments escollits no són solament d'especiers, candellers, sucrrers i droguers, els col·lectius professionals estudiats, sinó que la selecció documental s'ha ampliat als familiars més directes: les esposes, els fills i filles i, en una ocasió, la mare d'un especier (doc. 33).

La recerca s'ha dut a terme en el major nombre possible d'arxius i fons arxivístics susceptibles de contenir testaments o llurs rastres. D'aquesta manera no solament s'ha buidat el principal arxiu notarial barceloní, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, sinó que la investigació s'ha estès a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, als diferents arxius eclesiàstics —Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona i els arxius parroquials de Santa Maria del Mar, de Santa Maria del Pi i dels Sants Just i Pastor—, i als arxius d'altres institucions barcelonines com l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau i els fons del mateix hospital conservats a la Biblioteca de Catalunya (Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya). En tots aquests arxius no solament s'han consultat els protocols notariais que molts d'ells custodien, sinó que la recerca s'ha dirigit cap a fons de pergamins i registres propis de diverses institucions susceptibles de contenir trasllats, transcripcions o regests de testaments.

Cronològicament els testaments abracen poc més de dos segles, dels quals el més antic és de l'any 1305 (doc. 1) i el més recent, de 1521 (doc. 203). Dins aquest llarg període de 216 anys, però, els documents no es distribueixen proporcionalment (taula 69). Per l'atzar de la seva conservació, hi són numèricament més representats els segles xv i xvi que no el segle xiv. Gairebé dos de cada tres documents són dels anys 1400, mentre que el 12,32% de documents estan datats entre 1500 i 1525.⁴⁰ En canvi, del segle xiv, especialment de la primera meitat, s'han documentat molt pocs testaments i un únic codicil.⁴¹

39. Com que el que es perseguia amb la localització documental era documentar el major nombre de darreres voluntats d'especiers i candellers i dels seus familiars directes, la recerca no s'ha limitat a testaments *stricto sensu* —publicats després de la mort del testador—, sinó que també s'han buscat i estudiat els seus esborranys, els testaments derogats, els testaments que no van arribar mai a ser publicats, els testaments que no s'acabaren de copiar als protocols, els trasllats fragmentaris i alguns resums coetanis que permeten reconstruir aspectes fonamentals del testament ressenyat, sobretot quan en descriuen les clàusules d'heretament.

40. Tot i que aquest percentatge és petit amb relació al conjunt de testaments estudiats, si es té en compte que es correspon a un breu període de 25 anys, hom s'adona que és similar als percentatges de cada quart de segle de la centúria anterior (vegeu la taula 69).

41. Amb relació a aquest aspecte cal tenir present que el primer registre de testaments de l'AHPB és una bossa de *testamenta* del notari Ramon Morell que recull

Tampoc cadascun dels grups professionals hi és representat amb un nombre similar de testaments. De fet, el col·lectiu més present és l'especier (91 testaments i 6 codicils d'especiers, 61 testaments i 1 codicil d'esposes o vídues d'especiers, 11 testaments de filles d'especiers, 4 testaments de fills i el testament de la mare d'un especier),⁴² però també és cert que els apotecaris configuraven una art molt més nombrosa.⁴³ Vinculats a l'art de la cera s'han conservat 12 testaments de cerers, 11 de les seves mullers i vídues i el d'una filla. Finalment, un únic testament d'un sucrer i dos testaments de droguers, acompanyats d'un codicil, representen aquests dos col·lectius numèricament insignificants dins el conjunt dels oficis i arts barcelonins. D'aquesta manera es pot afirmar que, tot i que la representació de cada art és desigual, reflecteix de fet la realitat demogràfica de la Barcelona baix-medieval en què, numèricament, l'apotecaria tenia un pes demogràfic que triplicava o quadruplicava el dels cerers, de la mateixa manera que l'existència de sucrers i droguers era anecdòtica i tardana —posterior a mitjan segle xv.

Amb relació a cada col·lectiu concret, cal destacar que els especiers i les seves esposes són representats en cada etapa en les proporcions indicades per al conjunt de documents estudiats, que el nostre coneixement dels candelers es concentra principalment a la segona meitat del segle xv i el primer quart del segle següent, mentre que els documents redactats per les seves esposes són preferentment del segle xiv. La diferent distribució per oficis i, sobretot, per etapes no ha influït significativament en els resultats finals de la nostra recerca, ja que per a l'estudi de cada aspecte s'ha tingut sempre en compte la representativitat de les fonts manejades.

Pel que fa a l'origen geogràfic, tots els testaments són redactats a Barcelona excepte un, d'un especier de Tremp, confegit a Talarn, tot i que publicat a la ciutat comtal (doc. 165).

documents de 1344 a 1359. Solament a l'ACB hi ha dos llibres de testaments anteriors al 1350 (el primer llibre de testaments és de 1300-1339, de Bernat de Vilarrúbia, vol. 42, i el següent és de [1331]-1345, de Guillem Borrell, vol. 63). Per tant, la documentació per a aquest període s'ha hagut d'obtenir dels fons de pergamins (ACB, ACA, ASJiP, ASMdM, ASMPi) i d'altres fons diversos, especialment reculls de testaments (ADB, ACB i ASMPi), tots ells menys rics que els protocols notarians.

42. De vegades algun especier o candeler i llur esposa són pares d'un altre especier o candeler. En aquest sentit, el testament d'algun dels dos primers és efectivament el testament del pare o la mare d'un especier. En aquests casos no s'han tingut en compte les circumstàncies personals del causant. De la mateixa manera, alguns dels testadors especiers i candelers són alhora germans, oncles, nebots, cosins, cunyats, sogres... d'especiers o candelers. Tampoc no s'ha tingut en compte aquest factor a l'hora de classificar-los.

43. Aquest fet es pot percebre amb claredat a ECB, apèndix 2, apartat 1.

Que siguin redactats a Barcelona no significa que els causants siguin tots de la ciutat comtal, tot i que és així en la majoria de les ocasions. Entre les dones, totes són barcelonines excepte dues, una casada amb un especier de Lleida (doc. 126) i una altra vídua d'un especier avinyonès i establerta posteriorment a Barcelona al servei de la comtessa de Quirra (doc. 35). En canvi, entre els homes la varietat és lleugerament més notable i així s'han documentat, entre els especiers, dos perpinyanesos (doc. 25 i 31), un empordanès de Castelló d'Empúries (doc. 49), un gironí (doc. 125), un reusenc (doc. 168), un lleidatà (doc. 175) i l'esmentat trempolí (doc. 165).

* * *

Evidentment, per tal de conèixer com funcionaven els testaments i com s'organitzaven candelers i especiers, els 203 documents el regest dels quals trobareu a l'apèndix 1 no són suficients. En aquest sentit cal tenir present que també s'han consultat molts més testaments, així com d'altra documentació tant inèdita com editada.⁴⁴ Dues de les principals tasques que es volien dur a terme i que requerien un buidatge d'aquesta mena eren, d'una banda, la reconstrucció genealògica del major nombre possible de famílies d'especiers i candelers, i, de l'altra, un cens exhaustiu de tots els especiers i candelers actius en el període estudiat. El resultat del cens, amb indicacions bibliogràfiques i arxivístiques, es va plasmar en l'apèndix 2 de la tesi⁴⁵ i se'n pot copsar un resum als gràfics 1 i 2 de l'apèndix 3 d'aquest llibre.

CONSIDERACIONS BIBLIOGRÀFIQUES I METODOLÒGIQUES

La bibliografia sobre l'especieria, la candeleria i la successió testada baixmedieval no és especialment nombrosa i, sobretot, es mostra molt irregular. D'aquesta manera, mentre molts aspectes dels apotecaris han estat objecte d'estudi, sobretot des de les perspectives de la història de la ciència o de la història de la farmàcia, la cereria és un tema pràcticament inèdit en quasi tots els vessants.

Els treballs més antics amb relació als especiers i els apotecaris estan relacionats tradicionalment bé amb la seva funció sanitària, bé

44. Per a la documentació editada, vegeu principalment ECB, p. 53-56: "Fonts editades". Tanmateix, cal tenir present que altres articles i llibres han ofert informacions de primera mà molt útils. Tots ells han estat pertinentment indicats en notes a peu de pàgina o a ECB, apèndix 2, p. 665-840.

45. ECB, apèndix 2, p. 665-840.

amb la comercial. L'obra de Raffaele Ciasca, *L'arte dei medici e speziali nella storia e nel commercio fiorentino dal secolo XII al XV*, de principis del segle XX, és, en aquest sentit, significativa, ja que reuneix en un treball basat principalment en les ordinacions municipals, metges i apotecaris com a oficis vinculats a la sanitat, tot i que els encara a l'aspecte més comercial de la seva activitat.⁴⁶ A casa nostra, una aproximació similar, especialment pel que fa a les fonts principals, la trobem en el primer volum del magne projecte, inacabat, de Miquel González y Sugrañes, *Contribució a la Història dels Antichs Gremis dels Arts i Oficis de la Ciutat de Barcelona*.⁴⁷ D'aquest intent fallit de radiografiar tots els antics oficis i arts barcelonins ordenats alfabèticament, solament van veure la llum dos volums dedicats un a oficis el nom dels quals s'inicien amb la lletra *a*, i l'altre a llibreters i estampers. Afortunadament, González y Sugrañes anomenava els especiers apotecaris i el seu estudi de l'art, amb un important apèndix documental, segueix essent una aportació ineludible per a l'estudi de l'especieria barcelonina baixmedieval i moderna.⁴⁸

Paral·lelament a aquests treballs que prenen l'apotecaria com una art professional, des del món de la farmàcia existeix una llarga tradició d'història de la farmàcia, incloent la d'època medieval. Des de les obres clàssiques de Quintín Chiarlone i Carlos Mallaína o la de Lluís Comenge,⁴⁹ a partir del món de la farmàcia s'han desenvolupat un seguit de línies d'investigació que tradicionalment s'han preocupat per la història del medicament.⁵⁰ Més recentment, amb l'obra de Ramon Jordi i González i els treballs de Xavier Sorní i Esteva, la història de

46. Raffaele CIASCA, *L'arte dei medici e speziali nella storia e nel commercio fiorentino dal secolo XII al XV*, Florència, 1927 (reedició, 1977). Anterior a aquest treball, per a Itàlia, solament es documenten petits treballs locals com el d'Alberto CHIAPPELLI, "Curiosità della vita pistoiese dell'età passate. Le spezierie della città e le loro preparazioni in relazione alle costumanze", *Archivio Storico Pistoiese*, I (1924), cf. a R. CIASCA, *op. cit.*, p. 785, o edicions de documents, generalment dins d'obres generals, com els *Capitula artis aromatariorum sive spectiariorum civitatis Ianuae, 1488*, publicats dins P. Lorenzo ISNARDI, *Storia universale dell'Università di Genova*, Gènova, 1861, i Alfonso CORADI, "Gli antichi statuti degli Speziali; brano di storia della farmacia", *Annali Universali di Medicina*, 277 (1886), cf. *ibidem*, p. 784 i 787, respectivament.

47. Miquel GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribució a la Història dels Antichs Gremis dels Arts i Oficis de la Ciutat de Barcelona*, vol. 1: *Agullers - Apotecaris - Argenters*, Barcelona, Llibreria Antiga y Moderna de Salvador Babra, 1915.

48. Un treball similar a partir de les ordinacions medievals pot veure's, per al cas rossellonès, a P. DEV, *Monographie historique sur la Corporation des Apothicaires en Roussillon des origines à 1789*, Perpinyà, 1943.

49. Q. CHIARLONE i C. MALLAÍNA, *Historia de la Farmacia*, Madrid, 1865 (2a ed.) i Lluís COMENGE, *La Farmacia en el siglo XIV*, Barcelona, 1897.

50. Per citar un dels primers exemples d'aquest interès, vegeu L. COMENGE, *El receptari de Manresa, siglo XIV*, Barcelona, 1899.

la farmàcia medieval s'ha interessat més enllà de l'anècdota en els professionals que exercien l'art de l'especieria.⁵¹

Des de l'àmbit de la història de la ciència i des d'una perspectiva metodològica absolutament diferent, el grup fundat per Luis García Ballester, amb Jon Arrizabalaga, Michael R. McVaugh, Lluís Cifuentes i Carmel Ferragud, ha obert noves aproximacions al món de l'especieria, tot i que sempre molt vinculades al seu caràcter d'ofici sanitari, deixant de banda els aspectes més comercials de l'ofici. Els treballs complementaris de Michael McVaugh sobre els oficis sanitaris a la Corona d'Aragó abans de la Pesta⁵² i de Carmel Ferragud i Domingo sobre els mateixos professionals per al període posterior fins al compromís de Casp⁵³ sens dubte marquen dues fites importants en el nostre coneixement del col·lectiu especier catalanoaragonès, català i, en darrer terme, barceloní. Ara bé, en ambdós casos la perspectiva global sobre els oficis sanitaris impedeix entrar en el detall concret.⁵⁴

Per a una aportació específica sobre els apotecaris baixmedievals cal acudir a la sempre rica historiografia francesa i als treballs de Jean Pierre Bénézet sobre l'utilatge i els productes dispensats pels especiers medievals de l'arc mediterrani llatí, especialment la seva tesi doctoral, editada sota el títol *Pharmacie et médicament en Méditerranée occidentale (XIIIe-XVIe siècles)*.⁵⁵ Per mitjà d'un rigorós estudi d'inventaris d'apotecaris de diversos països de la Mediterrània occidental —entre els quals molts d'especiers barcelonins—, Bénézet aconsegueix radiografiar els obradors d'especieria i la pràctica farmacèutica dels seus titulars.

En totes aquestes obres, però, els especiers són analitzats com a professionals sanitaris, és a dir vinculats preferentment als altres

51. Ultra aquells volums citats a la bibliografia i en nota, cal esmentar, de l'obra d'aquests dos autors, per conceptes ben diversos: R. JORDI I GONZÁLEZ, *Aportació a la Història de la Farmàcia Catalana (1285-1997)*, Barcelona, 1997, obra voluminosa en la qual, però, la part medieval és malauradament breu, i J. M. SUNÉ ARBUSSÀ i X. SORNÍ ESTEVA, "Barcelona. Baja Edad Media...", article pel qual queda definitivament clara la sinonímia completa entre apotecaris i especiers.

52. M. R. McVAUGH, *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, 1993.

53. C. FERRAGUD I DOMINGO, *Els professionals de la medicina...*, publicada parcialment a ÍDEM, *Medicina i promoció social*. He d'agrair al seu autor la gentilesa de permetre'm la consulta de l'original.

54. Des de la història de la medicina i dels seus practicants, també és usual que es doni una aproximació, a vegades simplement algunes pinzellades, sobre el món dels apotecaris com a auxiliars dels oficis mèdics. En aquest sentit, entre la nombrosa bibliografia cal citar, per la seva novetat, el treball de F. SERRANO LARRÁYOZ, *Medicina y enfermedad en la corte de Carlos III el Noble de Navarra (1387-1425)*, Pamplona, 2004.

55. J. P. BÉNÉZET, *Pharmacie et médicament en Méditerranée occidentale (XIIIe-XVIe siècles)*, París, 1999.

grans oficis sanitaris medievals: metges, cirurgians, barbers i manescals. Aquesta aproximació, lògica i coherent amb el plantejament d'aquests treballs, dilueix, tanmateix, una realitat ja apuntada més amunt de l'especieria com a art vinculada al món del comerç, perspectiva que a casa nostra ha despertat relativament poc d'interès,⁵⁶ més enllà del treball de Carme Batlle sobre els apotecaris barcelonins en el món dels negocis a l'entorn de l'any 1300.⁵⁷

Enfront d'una bibliografia sobre l'apotecaria relativament abundant, tot i que centrada en aspectes molt diversos, la candeleria de cera ha despertat ben poc interès entre els historiadors. Sens dubte, el treball més interessant és el de Ricardo Córdoba de la Llave sobre la cereria cordovesa.⁵⁸ Més proper a Barcelona és el treball de Josep Vert i Planas sobre Torroella de Montgrí, però en canvi s'allunya en el marc cronològic, ja que, de fet, està dedicat a la candeleria vuitcentista.⁵⁹ Amb relació a la ciutat comtal pràcticament solament es pot esmentar la succinta aproximació a la història dels cerers d'*Els cerers de Catalunya 1498-1998*;⁶⁰ les aportacions més interessants sobre els candelers són les que ofereix Miquel González y Sugrañes de manera tangencial⁶¹ i, més recentment, la meua aportació a partir de les ordinations municipals.⁶²

Amb relació a l'altre tema d'aquesta obra —els testaments medievals—, les aproximacions s'han desenvolupat des de molts diversos

56. Els treballs de M. R. McVaugh, C. Ferragud, L. Cifuentes, J. Arrizabalaga i L. García Ballester tenen, cal dir-ho, clarament en compte la dimensió comercial de l'ofici, tot i que, com és lògic pel plantejament del seu treball, només hi destinen una part de la seva atenció.

57. C. BATLLE I GALLART, "Els apotecaris de Barcelona en el món dels negocis pels volts de 1300", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 18 (febrer de 1978), p. 97-109. A Itàlia, en canvi, ha donat lloc a treballs recents tan interessants com el d'I. AIT, *Tra scienza e mercato. Gli speziali a Roma nel tardo medioevo*, Roma, 1996, referit als apotecaris romans.

58. R. CÓRDOBA DE LA LLAVE, "La candelaría, un oficio medieval. Apicultura y trabajo de la cera en la Córdoba del siglo xv", dins *Actas I Congreso de Jóvenes Historiadores y Geógrafos, Madrid 1988*, Madrid, 1990, vol. 1, p. 777-789. És interessant veure les nombroses similituds entre les candeleries cordovesa i barcelonina, sobretot entre les normatives municipals per al control de l'ofici. La diferència més notable entre ambdues ciutats, però, rau en el fet que els candelers cordovesos van treballar indistintament la cera i el sèu, cosa que no va ocórrer mai a Barcelona, on candelers de cera i candelers de sèu eren dues professions independents.

59. J. VERT I PLANAS, *La indústria de la cera, els ex-vots i les devocions populars*, Torroella de Montgrí, [1987].

60. *Els cerers de Catalunya 1498-1998*, [Barcelona], [1998].

61. M. GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribució a la història dels antichs...*, vol. I, p. 31-186.

62. C. VELA I AULESA, "El control de la candeleria de cera...".

prismes. En primer lloc cal esmentar les aportacions sobre el dret successori des de la perspectiva de la història del dret. Als treballs generals ja clàssics de Guillem M. de Brocà,⁶³ d'Antoni M. Borrell i Soler⁶⁴ o de Francesc Maspons i Anglasesell,⁶⁵ per exemple, s'hi han afegit des de principis del segle xx nombrosos treballs específics, sobre aspectes concrets, als quals s'anirà al·ludint. Tots ells, però, responen a la valuosa tradició historicista de l'escola jurídica de la Universitat de Barcelona, la qual cosa ens permet afirmar que el dret català medieval, com a mínim la seva formulació normativa, ens és força ben conegut. Hi manquen, potser, estudis d'aplicació pràctica de les normes escrites, aspecte en el qual pretenem aportar alguna informació interessant amb aquesta recerca.

Des de la diplomàtica, els testaments també han estat objecte d'interès i destaquen, en aquest camp, els treballs de Maria Josepa Arnall Juan,⁶⁶ de Vicent Pons Alós⁶⁷ i de Maria Teresa Ferrer i Mallol,⁶⁸ així com, en l'àmbit de tota la península ibèrica, els treballs de José Bono.⁶⁹

L'anàlisi dels testaments com a fonts per a la història social i de les mentalitats neix a França amb els treballs de Jacques Chiffolleau, especialment amb la seva obra *La comptabilité de l'au-delà*, que obre tot un camp de noves possibilitats en l'estudi de les darreres voluntats.⁷⁰ Més enllà del grup d'investigació que crea a la Universitat de Lió, la influència intel·lectual del seu treball ultrapassa els Pirineus i també es fa sentir en la historiografia peninsular. Entre els historiadors catalans el seu influx és palpable, tot i que amb resultats desiguals. D'una banda, les possibilitats dels testaments com a reflex de la mentalitat del testador han generat un ampli ventall de petits treballs a partir d'un o uns quants testaments, la majoria

63. G. M. de BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña especialmente...*

64. A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent a Catalunya...*, publicat posteriorment en castellà, *Derecho Civil: vigente en Cataluña*, Barcelona, 1944².

65. F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret Familiar...*, publicat posteriorment en castellà, *Derecho catalán familiar*, Barcelona, 1956.

66. M. J. ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals...".

67. V. PONS ALÓS, *Testamentos valencianos en los siglos XIII-XVI...* i *id.*, "Documento y sociedad: el testamento...".

68. M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial... i *id.*", "L'instrument notarial. Segle XI-XV...".

69. J. BONO HUERTA, *Breve introducción a la diplomacia...* i *id.*, *Los archivos notariales. Una introducción...*

70. J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la region d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 - vers 1480)*, Roma, 1980.

dels quals rarament depassen l'anècdota.⁷¹ D'altra banda, en canvi, el plantejament metodològic de Chiffolleau, combinant anàlisi textual i diplomàtica i tractament estadístic, ha influït de forma destacada en dues aportacions historiogràfiques catalanes, de resultats ben diferents. D'una banda, tenim els treballs de Jaume Aurell, especialment *Els mercaders catalans al quatre-cents*, on l'anàlisi quantitativa de les informacions dels testaments constitueix una de les fonts principals per a la reconstrucció de la mentalitat dels mercaders barcelonins medievals.⁷² De l'altra, ens trobem amb l'estudi de Daniel Piñol Alabart sobre la mort, on duu a terme una anàlisi força similar a la de Chiffolleau, adaptada al Reus del 1300.⁷³

La nostra aproximació als testaments i als candelers de cera i especiers intentarà beure de totes aquestes fonts, aplicant les seves diferents metodologies, per tal d'aconseguir radiografiar tant la font triada com els dos col·lectius socioprofessionals escollits.

* * *

Per a una correcta comprensió d'aquest estudi, convé aclarir alguns convencionalismes que permetran al lector moure-s'hi sense dificultat. En primer lloc, cal esmentar que l'acompanyen cinc apèndixs que responen a sengles tipologies documentals.⁷⁴

El primer apèndix el componen els registres dels 203 documents que formen la base de la recerca. Ens hi referirem, al llarg del text, amb l'abreviatura *doc*.

Els altres apèndixs contenen, respectivament, setanta taules, dues gràfiques, un mapa de la ciutat de Barcelona i dotze arbres

71. Vegeu-ne les referències a les notes 32-35.

72. J. AURELL, *Els mercaders catalans al quatre-cents...* Els resultats de la seva anàlisi també estan plasmats a J. AURELL i A. PUIGARNAU, *La cultura del mercader en la Barcelona del segle XV*, Barcelona, 1998.

73. D. PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV*, Reus, 1998.

74. La tesi doctoral en què es basa aquest estudi comptava amb cinc apèndixs, dels quals el segon ha estat eliminat en la present edició. Aquest el formen 893 fitxes biobibliogràfiques d'especiers, candelers, sucres i droguers que contenen diverses informacions bàsiques: nom, ofici, ciutadania, nom de l'esposa, lloc de residència, parròquia on residia, lloc d'origen si no era nascut a Barcelona, marc cronològic en què l'individu ha estat documentat i referències bibliogràfiques i arxivístiques —ordenades cronològicament— on s'ha localitzat el protagonista de la fitxa. Les fitxes estan ordenades alfabèticament en quatre apartats, dedicats consecutivament a especiers (699 fitxes), candelers de cera (163 fitxes), sucres (20 fitxes) i droguers (11 fitxes), cadascun amb la seva numeració pròpia i independent. En el present estudi ens hi referirem amb les sigles ECB i amb el mot "fitxa" i el seu número.

genealogicoprofessionals. Les gràfiques són la plasmació gràfica, any per any, de la presència especiera i candelera a la Barcelona baix-medieval.⁷⁵ En el mapa s'ha assignat un número a cadascuna de les illes, al qual ens referirem per tal d'indicar-la (per ex., l'illa 205). Els colors en el mapa identifiquen el territori aproximat de les set parròquies barcelonines (Sant Cugat del Rec, Sant Jaume, Sant Just, Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Miquel i Sant Pere de les Puelles).⁷⁶ Finalment els arbres reflecteixen els lligams familiars i professionals de les cinc *cases* que s'han estudiat en detall al darrer apartat del llibre.⁷⁷

* * *

Amb relació a la transcripció de la documentació original, quan ha calgut transcriure fragments en llatí o català medievals s'han seguit les normes habituals i comunes tendents a la consecució d'un text comprensible que no traeixi la identitat del document original: desenvolupament de les abreviatures, regularització de majúscules i minúscules, puntuació i accentuació —en textos catalans— a la moderna, normalització de l'ús de /u/ i /v/ i de /i/ i /j/...

Per tal de dur a terme un cens dels candelers i especiers barcelonins dels segles XIV i XV i del primer quart del segle XVI, es va plantejar la necessitat d'adoptar un criteri d'"estandardització" dels noms propis que permetés la identificació d'un mateix individu actuant en diferents documents. És per aquest motiu que s'ha optat per separar l'article salat i la preposició "de" més article salat de la resta del cognom —així parlem de Francesc ses Canes i no Francesc Sescanes, o de Guillem des Pujol i no Guillem Despujol. D'aquesta manera, independentment de com aparegui en la documentació —per ex. Jaume Safont, en Font, Jacobus de Fonte...—, se'l pot indexar per la part principal i significant del cognom —per ex. Font, Jaume sa. D'altra banda, s'ha constatat, en l'època històrica que ens ocupa, que personatges que anteposaven freqüentment i conscient al seu cognom l'article salat o la preposició "de" més article quan usaven el

75. Es basen en les informacions recollides a ECB, apèndix 2, apartats 1 i 2.

76. Per a la delimitació parroquial seguim el treball de C. BORAU, *Els promotors de capelles i retaules...*

77. Els arbres es basen en les informacions recollides a ECB, apèndix 2, apartat 1. Cal reconèixer a Ivan Armenteros la tasca d'editar acuradament els esborranys autògrafs gairebé indesxifrables que li vaig lliurar.

nom complet —nom i cognom—, perdien aquestes partícules quan se'ls cridava solament pel cognom.⁷⁸

En el cas de les dones, que a la documentació medieval rarament empren un cognom —sigui el del pare o el del marit—, quan s'ha volgut deixar constància de la família a la qual estan vinculades, el cognom s'ha posposat al nom entre parèntesis —per ex., Margarida (Rovira) i Eulàlia (Sorell), esposes dels candelers Gabriel Joan Botei i Rafel Puig, respectivament. Ara bé, si alguna dona ha estat documentada usant cognom, evidentment aquest s'ha mantingut sempre i en la forma documentada —per exemple: na Verdaguera, especiera, o Caterina Folc i na Marquesa, candeleres.

L'intent de reconstrucció de certes nissagues, en les quals era habitual que es compartissin noms i cognoms d'una generació a una altra, ha obligat a emprar números romans —indicats entre parèntesis— per tal de distingir-ne els diferents membres homònims. Per exemple, la família Arnau està composta pels especiers Joan (I) Arnau, pare, i els seus fills Joan (II) Arnau i Bernat Arnau.

* * *

En el capítol d'agraïments, el primer lloc l'ha d'ocupar la meua directora de tesi, la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol, sota el mesuratge de la qual he desenvolupat la meua tasca investigadora. El seu suport personal i científic, la seva paciència i la seva persistent insistència han estat imprescindibles per a dur aquest llibre a bon port. L'agraïment s'ha de fer extensiu a tot el Departament d'Estudis Medievals de la Institució Milà i Fontanals, del Consell Superior d'Investigacions Científiques, on sempre he rebut tot el suport necessari per tal de desenvolupar la investigació. Si aquesta ha estat fructífera, sens dubte això és degut a l'ambient humà i científic que hi propicien els seus membres, en especial les doctores Regina Sáinz de la Maza[†], Josefina Mutgé i Roser Salicrú, els doctors Manuel Sánchez Martínez, Pere Ortí i Pere Verdés, i els companys “becaris” passats i presents Pere Benito, Brian Catlos, Gemma Colesanti, Damien Coulon, Daniel Duran, Jordi Morelló, Roberto Pili, Miquel Raufast i Esther Redondo, a més dels esmentats Pere Ortí, Roser Salicrú i Pere Verdés, molts d'ells ja doctors.

78. Per exemple, l'especier Francesc ses Canes, també dit Francesc Canes o, llatinitzat, Franciscus de Caneis, esdevé en Canes o, per donar un exemple aliè a l'especiera, l'hostal d'en Pere sa Cort, de Barcelona, també era conegut com l'hostal d'en Corts (cf. C. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval...*, p. 13, nota 3).

De les hores de conversa, historiogràfica i amical, n'ha sortit gran part del que aquesta obra pugui tenir de bo.

Així mateix, l'agraïment el vull fer arribar a tota la institució, especialment als seus successius directors —Maria Teresa Ferrer, Jaume Josa i Lluís Calvo—, a la biblioteca, amb un esment especial per a Josep Maria Sans Puig, i al Departament d'Història de la Ciència, on Jon Arrizabalaga, Lluís Cifuentes i Carmel Ferragud sempre han tingut la porta oberta als meus dubtes més “científics”.

Encara dins l'àmbit acadèmic, però exteriors a la Institució Milà i Fontanals, he de regraciar, en primer lloc, els comentaris ben encertats del tribunal que va examinar la tesi que està en l'origen d'aquest llibre, els doctors Antoni Riera Melis, Tomàs de Montagut Estragués, Josep Hernando Delgado, Vicent Pons Alós i Roser Sallucí Lluch. En la mateixa tesi també van col·laborar-hi, amb els seus consells, amb els seus comentaris i, no menys important, sovint amb el seu encoratjament, molts altres companys historiadors. Tement deixar-me algú i demanant-li disculpes anticipades m'atreveixo a esmentar Prim Bertran Roigé —que va ser el tutor de la tesi—, Ramon Jordi González, Sebastià Solé Cot, Xavier Sorní Esteva, Max Turull Rubinat...

No puc oblidar, tampoc, l'acolliment cordial que sempre he rebut a tots els arxius consultats: l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, on he rebut ajut sempre desinteressat del seu arxiver Laureà Pagarolas; l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, amb un esment especial pel seu actual arxiver, Josep Baucells, i per la Blanca, que em va permetre submergir-me en els seus fons inacabables; l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, amb la seva celeritat encomiable; l'Arxiu de la Corona d'Aragó; els arxius parroquials de Santa Maria del Pi, dels Sants Just i Pastor i de Santa Maria del Mar, actualment conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona; l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau i l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya.

En la part tècnica de l'edició, cal que agraeixi a Daniel Sardà el seu ajut inestimable en l'elaboració de l'índex onomàstic i toponímic, i a Ivan Armenteros el disseny i la composició dels arbres genealògics, així com a Pagès Editors la tasca ingent de donar forma de llibre al munt de folis que els vaig lliurar.

En el pla institucional, cal que regraciï a la Generalitat de Catalunya la Beca de Formació d'Investigadors que se'm va atorgar entre els anys 1993 i 1996, a la Fundació Caja de Madrid l'Ajut d'Investigació de Tipus Doctoral “A” que se'm va concedir l'any 1997 i a la Fundació Noguera la Beca Raimon Noguera, àmbit d'Època medieval, atorgada l'any 2002. Sense aquests ajuts l'estudi no hauria pogut veure la llum.

En l'àmbit familiar no vull deixar d'esmentar la Núria Guasch; als seus consells lingüístics, sempre immediats i detallats, es deu sens dubte molt del que de bo pugui tenir la llengua d'aquest llibre.

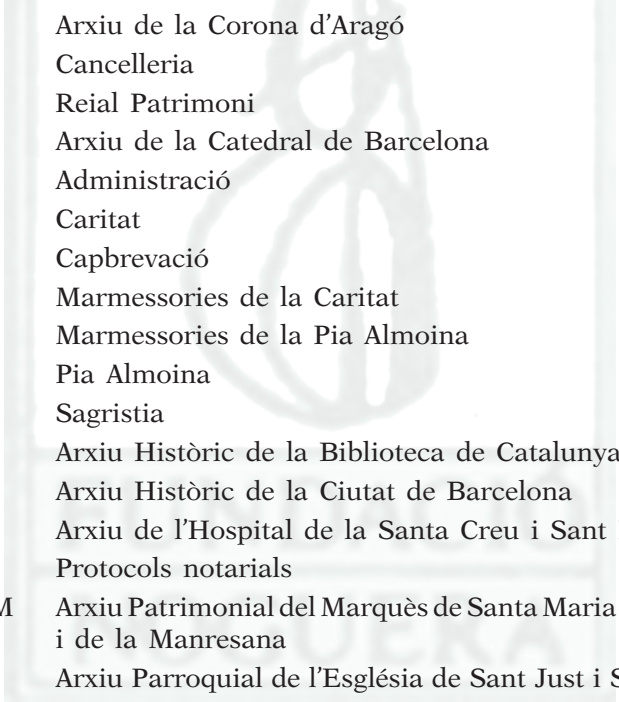
Un agraïment similar, perenne, el tinc i el vull tenir amb l'Albert, el meu pare, els comentaris, l'opinió i l'ajut del qual, fruit de la lectura atenta dels meus treballs, no solament em són de gran utilitat, sinó que han esdevingut imprescindibles.

Finalment, no vull ni puc deixar de dedicar unes paraules d'agraïment a les persones que han assistit al "part" d'aquesta obra de més a prop, els meus amics i els meus familiars, tant els Vela com els Guasch, i especialment els meus dos fills, la Clara i en Pau, i la Meritxell, que han sofert estoicament que el pare es tanqués constantment a l'estudi per tal d'enllestir-ne l'edició.

Sense la comprensió i l'ajut de tots ells aquest llibre no hauria pogut existir.

SIGLES I ABREVIATURES EMPRADES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
C	Cancelleria
RP	Reial Patrimoni
ACB	Arxiu de la Catedral de Barcelona
A	Administració
C	Caritat
Cap	Capbreuació
MC	Marmessories de la Caritat
MPA	Marmessories de la Pia Almoïna
PA	Pia Almoïna
S	Sagristia
AHBC	Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHSCSP	Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
PN	Protocols notarians
APMSMBM	Arxiu Patrimonial del Marquès de Santa Maria de Barberà i de la Manresana
ASJiP	Arxiu Parroquial de l'Església de Sant Just i Sant Pastor
ASMdM	Arxiu Parroquial de l'Església de Santa Maria del Mar
ASMPi	Arxiu Parroquial de l'Església de Santa Maria del Pi
ASV	Archivio Segreto Vaticano (Roma)
BSAHCFC	Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i la Ciència Farmacèutica Catalana
c.	cada/cadascun

cand.	candeler/s
cB	ciudadà de Barcelona
d.	diner/s
DCVB	Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, <i>Diccionari Català-Valencià-Balear</i> , http://dcvb.iecat.net/
DHC	<i>Diccionari d'Història de Catalunya</i> , Barcelona, 1993
DLC	<i>Diccionari de la llengua catalana</i> , Barcelona-Palma-València, 1995
doc.	document/s
ECB	C. VELA I AULESA, <i>Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat</i> , tesi doctoral inèdita, 2005
esp.	especier/s
f	fill/filla
fl.	florí/florins
GDLC	<i>Gran diccionari de la llengua catalana</i> , http://www.gresc.net/home/cel/dicc.htm
ll.	lliura/liures
m	marit/muller
marm	marmessor/marmessora
merc	mercader
not	notari
parr	parròquia
prev	prevere
s.	sou/sous
v	vidu/vídua
% C	percentatge sobre el total conegut
% T	percentatge sobre el total

PART I
EL TESTAMENT BAIXMEDIEVAL
ESTUDI DIPLOMÀTIC

FUNDACIÓ
NOGUERA

EL TESTAMENT MEDIEVAL: TIPOLOGIES

L'anàlisi diplomàtica del testament medieval no és un camp verge. Ans al contrari, els estudis són relativament nombrosos; hi destaquen els d'Antoni M. Udina per a l'alta edat mitjana catalana, els de Maria Josepa Arnall per a Girona, els de Vicent Pons Alós per a València i els de Maria Teresa Ferrer per a Barcelona.¹ Enfront d'aquests documentats treballs, la nostra aportació no serà especialment innovadora excepte en dos fets. En primer lloc, per l'ampli marc cronològic de la recerca, de l'any 1300 al 1525. En segon lloc, per intentar posar en relació els testaments baixmedievals catalans amb els tractadistes italians de l'*ars notariae*, tot posant en relleu que els notaris catalans compartiren uns models ben fixats per a tot l'Occident llatí des del segle XIII.²

1. A. M. UDINA ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya...*; M. J. ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals..."; V. PONS ALÓS, *Testamentos valencianos en los siglos...* i íd., "Documento y sociedad: el testamento..."; M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial..." i íd., "L'instrument notarial. Segles XI-XV..." D. PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort...*, p. 55-67, analitza els testaments reusencs seguint l'esquema proposat per M. J. Arnall. Cal citar també, tot i que referit al conjunt de la península ibèrica, els treballs de J. BONO HUERTA, *Breve introducción a la diplomacia...* i íd., *Los archivos notariales. Una introducción...*

2. Per a la comparació m'he basat principalment en el capítol vuitè (*De testamentis et ultimis voluntatibus*) del *Corpus totius artis notarie perfectum*, de Rolandino DE'PASSAGGERI i en el *Flos testamentorum*, del mateix autor, amb gloses de Pietro D'UNZOLA, així com, en menor mesura, en el *Tractatus in materia testamentorum*, d'Angelus DE GAMBELIONIBUS. Com a referència s'ha pres un exemplar de l'edició de Pàdua de 1528, conservat a l'AHPB: *Corpus totius artis notarie...*

Dins la documentació estudiada resulta aclaparadora la presència d'un mateix tipus documental, el testament nuncupatiu o obert redactat davant notari. Tot i que, com veurem més endavant, aquests documents poden presentar diferències notables, sobretot en l'extensió, tots responen a un mateix esquema o estructura al qual la voluntat del testador s'adapta. Cal tenir ben present l'existència d'aquest model notarial, ja que mediatitza totes les informacions que ens podria oferir el testament, fins a l'extrem que es podria dir que de vegades no queda clar si qui ens parla a través del testament és el testador o el notari que el redacta.

L'única excepció a la majoritària norma d'ús del testament obert és el testament clos de Bernat Caldòfol (doc. 146), del qual tractarem específicament més endavant.

EL TESTAMENT OBERT: ESTRUCTURA

Per als segles XIV i XV i per a l'entrant del segle XVI, el testament com a forma notarial presenta una gran homogeneïtat formal. Malgrat que hi ha testaments de poques línies i altres que s'allarguen diverses pàgines, tots encaixen en un únic esquema, del qual alguns elements són imprescindibles i altres, voluntaris. De la mateixa manera, l'ordre de les diferents parts és fix en alguns casos i variable —dins d'uns marges— en d'altres.

Tots els testaments, del més llarg al més breu, del més complex al més simple, presenten una estructura tripartida: protocol, part dispositiva/text documental i escatocol. Per a una major claredat expositiva anirem tractant cadascuna de les parts o fórmules de forma separada.

Protocol inicial

Com tot diploma, el testament sempre s'enceta amb un protocol, en el cas dels testaments format per tres parts: invocació, intitulació i preàmbul. Les dues primeres parts són presents a tots els testaments i en aquest ordre, mentre que la darrera no és present a tots els testaments i la seva posició pot variar, tot i que sovint se situa després de la intitulació i abans de l'exposició. Alguns autors consideren també l'exposició com a part del protocol inicial,³ així com altres assignen preàmbul i exposició a la part dispositiva,⁴ però aquí s'ha optat per

3. M. J. ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals gironins...", p. 43.

4. V. PONS ALÓS, "Documento y sociedad: el testamento...", p. 1117.

distingir clarament entre preàmbul i exposició d'acord amb la funció que compleixen en el testament. Així, com es veurà, el preàmbul —present solament a la meitat dels testaments— el formen clàusules que solament afegeixen solemnitat al testament, raó per la qual ha estat considerat part del protocol inicial, mentre que l'exposició, present a tots els testaments, la constitueixen clàusules jurídicament imprescindibles per a donar-li validesa —tot i que diplomàticament formulàries—, raó per la qual ha estat interpretada com a integrant de la part dispositiva.

Invocació

Tots els testaments, com la gran majoria de diplomes medievals, comencen amb una invocació a la divinitat.⁵ El més usual són les invocacions a Déu (*In Dei nomine, En lo nom de Déu, En nom de nostre senyor Déu sia*), al Crist (*In Christi nomine*), al Senyor (*In nomine Domini, En nom de nostre senyor Déu sie*) i a nostre Senyor Jesucrist (*In nomine domini nostri Iesu Christi, En nom de nostro senyor Jesucrist sia*). En una sola ocasió s'invoca la Trinitat (*In nomine Trinitatis sanctissime et Christi matris Virginis prelecte*). Moltes vegades, la invocació s'acompanya de l'expressió *Amen* i són relativament freqüents els testaments que acompanyen l'esment de la divinitat amb el de la seva gràcia (*En lo nom de Déu e de la sua beneyta gràcia*), amb el de la Verge Maria (*En nom de Déu sie e de la Verge Maria*),⁶ amb el d'algun sant en concret (*En nom de nostre senyor Déu Jesucrist, piadós e redemptor de natura humana, e de la gloriosa Verge Maria, mare sua, e del gloriós mossènyer sant Miquel arcàngel, als quals jo coman la mia ànima e lo meu cors, doc. 165*)⁷ o amb el de tota la cort celestial

5. En una única ocasió es documenta un testament sense invocació. És el de la muller de l'especier Pere Comes, Antònia, però cal tenir present que es tracta d'un esborrany (doc. 100).

6. Variants: "En nom de Jesucrist e de la humil Verge madona santa Maria sie"; "En nom de nostre senyor Déu Jesucrist e de la gloriosa Verge madona sancta Maria, mare sua"; "In Christi nomine et eius gloriose Virginis Marie matris eius"; "In Christi nomine et eius gloriose genitricis Virginis Marie"; "In nomine domini nostri Jesu Christi et gloriosissime Virginis Marie eius genitricis...".

7. Un altre exemple: "Invocada primerament la gràcia e benedicció de la sancta Trinitat, sens la qual alguna bona obra comensament ne fi no pot haver; e invocada la gloriosa Verge Maria, mare de Déu, e lo gloriós archàngel sent Miquel e la gloriosa madona sancta Eulàlia e tots los sants e sanctes de Paradís" (doc. 62).

(*In Christi nomine eiusque gloriose genitricis Virginis Marie tociusque celestis curie...*).⁸

Intitulació

Tot i que a vegades entre la invocació i la intitulació s'hi pot trobar, a manera de preàmbul, una o diverses clàusules d'inducció metafísica, el més usual és que invocació i intitulació vagin l'una rere l'altra. La intitulació sempre s'introdueix amb el pronom de primera persona (*ego/jo*), precedit en alguns casos, especialment quan s'hi anteposa una clàusula d'inducció metafísica, per la partícula *idcirco*.

Les intitulacions presenten per a tots els testaments estudiats un elevat grau de complexitat comparat amb les pràctiques dels segles anteriors.⁹ Els causants homes indiquen sempre llurs nom, cognom, àlies —si escau—, ofici i ciutadania o veïnatge, així com, en molts casos, la filiació¹⁰ i, més excepcionalment, altres dades que en permetin la identificació com ara el lloc exacte de residència a la ciutat,¹¹ la procedència geogràfica en el cas de persones nascudes fora de Barcelona,¹² la pertinença al servei de la casa reial en el cas dels

8. Variants: “En nom de nostre redemptor universal, unigènit fill de Déu, ver Déu e hom, e de la sacratíssima e puríssima Verge, mare sua, nostra dona sancta Maria e de tots los sants de Paradís”; “En nom de nostre senyor Déu Jesucrist e de la humil Verge madona sancta Maria, mare sua, e de tots los sants e sanctes de Paradís sia”; “In Christi nomine qui pro salute humani generis voluit pati supplicium dire mortis in ligno crucis et beatissime Virginis Marie, semper Virginis, eius genitricis et tocius curie celestis et omnium civium supernorum”.

9. Vegeu, sobre la pràctica altmedieval, A. M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya...*

10. Per exemple, “ego Guillermus de Podiolo, apothecarius civis Barchinone, filius Guillermi de Podiolo, chirurgici, et domine Margarite, eius uxoris, defunctorum, civium dicte civitatis” (doc. 66) o “ego Anthonius de Vilorbina, alias Bosser, apothecarius habitator Barchinone, filius Johannis de Vilorbina, alias Bosser, et domine Ffrancisce, eius uxoris, defunctorum de villa Cardone” (doc. 60) o “ego Gabriel Johannes Botey, candelarius cere civis Barchinone, filius Antonii Botey, candelarii cere civis dicte civitatis, et domine Bartholomeue, quondam, eius uxoris” (doc. 172).

11. Per exemple, “ego Johannes de Camporat, apotecarius civis Ba[rchinone] (perdut) subtus vo[ta?] del Pou Nou civitatis Barchinone”, o, el mateix, en una versió anterior del seu testament, “ego Johannes de Camporat, apotecarius civis Barchinone iuxta hospitale sancte Crucis Barchinone” (doc. 98).

12. Per exemple, “ego Fferdinandus Ram, droguerius habitator Barchinone, filius Salvatoris Ram, civitatis de Barbastre regni Aragonum, et domine Violantis, illius uxoris, viventis” (doc. 164).

especiars reials¹³ o la situació de dependència per aprenentatge o altre tipus de contracte respecte un altre especier o candeler.¹⁴

Quan la causant és una dona, la intitulació es realitza sempre en relació amb un home, el marit quan és casada o el pare quan és soltera. Tot i que existeixen evidències que en l'àmbit del carrer les dones usaven un cognom —sovint la feminització del cognom patern o del cognom del marit quan es casaven—, en cap dels testaments la causant n'usa.¹⁵ Les dones promeses, casades o vídues sempre apareixen anomenades amb el nom propi seguit del nom, cognom, àlies —si escau—, ofici i ciutadania o veïnatge del marit o dels marits i, a vegades, la filiació, especialment la paterna,¹⁶ mentre que, lògicament, les noies solteres s'esmenten exclusivament per la filiació.¹⁷ A aquestes dades bàsiques s'hi poden adjuntar, com en el cas dels causants masculins, altres indicadors com ara el lloc de residència, la procedència, l'edat i altres singularitats.¹⁸

13. Per exemple, “jo Steva ça Torra, specier de casa del senyor rey, ciutadà de Barcelona, fill d'en Bernat ça Torra, quòndam, ciutadà de la dita ciutat, e de la dona na Margarita, vivent, que fon muller d'aquell” (doc. 32).

14. Per exemple, “ego Honoratus Miquel, apothecarius filius venerabilis Petri Miquel, quondam, iurisperiti ville Perpiniati, et domine Clare, viventis, que fuit uxor eiusdem, comorans cum venerabilis Ffrancisco Carbonelli, apothecario cive Barchinone” (doc. 71).

15. L'única excepció a aquesta norma es troba, potser, en el testament de Gassèn Gerarda, oriünda d'Avinyó i ara resident a Barcelona amb la noble comtessa de Quirra, i que havia estat muller del difunt Pèire Gojat, especier d'Avinyó (doc. 35). En aquest cas Gerarda podia ser-ne el cognom. És, tanmateix, un cas excepcional, ja que és una dona estrangera i independent, adscrita personalment al servei d'una casa noble.

16. Per exemple, “ego Eulalia que fui uxor Joannis Loteres, quondam, candalerii cere civis Barchinone, filiaque honorabilis Petri Franquesa, quondam, notarii ville Aqualate, et domine Margarite, eius uxoris, defunctorum” (doc. 203) o “jo Johana, muller del honorable en Gabriel Cortès, quòndam apothecari ciutadà de Barcelona, filla del honorable n'Antoni Vilar; apothecari, e de la dona na Johana, de aquell muller, defuncts, de la vila de Solsona del bisbat de Urgell” (doc. 189) o “ego Angelina, uxor venerabilis Ffrancisci Buada, mercatoris civis Barchinone, que primo fui uxor Anthonii Mas, quondam, apothecarii civis dicte civitatis, filiaque Jacobi de Podiolo alias de Sant Cist, quondam, parrochie sancti Ypoliti de Voltralla Vincensis (sic) diocesis, et domine Johanne, eius uxoris, viventis” (doc. 101). Sembla que hi hagi una certa tendència a obviar la filiació en els testaments de dones d'avançada edat i, per tant, amb els pares difunts des de fa força anys, mentre que és més usual anomenar la família paterna entre les noies joves casades i, sobretot, entre les vídues més joves.

17. Per exemple, “ego Jacmeta, filia Bernardi de Podio, quondam, apothecarii Ville Ffranche Penitensis, et domine Benvengude, quondam, uxoris eiusdem” (doc. 14).

18. Per exemple, “ego Gassen Gerarda, oriünda civitatis Avinione, tunc comorans Barchinone cum nobili domina comitissa de Quirra, que fui uxor Petri Gullat, quondam, apothecarii dicte civitatis Avinione” (doc. 35) o “ego Violant, filia et heres universalis Jacobi Masramon, quondam, apothecarii civis Barchinone, et domine Anthonie, eius uxoris viventis, etatem quatuordecim annorum plenarie attingens licet longeva” (doc. 54).

Preàmbul

Diplomàticament, per preàmbul s'entenen aquelles fórmules d'introducció al text que normalment només li donen solemnitat. Des d'aquest punt de vista, resulta difícil afirmar l'existència en els testaments medievals de preàmbul. Maria Josepa Arnall i Juan, en el seu estudi dels testaments de fons monacals gironins custodiats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, distingeix clarament entre el preàmbul i l'exposició, entesa aquesta darrera com la declaració del testador del motiu que l'indueix a testar i com la menció de la seva situació corporal, espiritual i intel·lectual.¹⁹ En canvi, Vicent Pons Alós, en el seu model d'estructura del testament obert davant notari, no esmenta el preàmbul i inclou aquestes clàusules, amb el nom de clàusules d'inducció metafísica, a l'exposició.²⁰ La dificultat que plantegen els testaments és que els seus preàmbuls no són més que justificacions morals i espirituals del testament —d'aquí els ve el nom que els dóna Vicent Pons Alós, clàusules d'inducció metafísica— i, per tant, podrien ser considerades part de l'exposició. Tanmateix, d'una lectura acurada dels testaments es desprèn que, mentre que l'exposició, tot i tenir formes estereotipades, reflecteix la motivació real i efectiva de testar, i per tant té valor jurídic, el preàmbul és una clàusula que depèn més del notari que del causant. És la seva significació dins del testament la que ha motivat que el preàmbul es consideri com a part del protocol inicial, malgrat que, a voltes, pugui trobar-se després de l'exposició, és a dir inserit en la part dispositiva.

De preàmbuls solament se'n troben a la meitat dels testaments, a diferència de l'exposició, que és sempre present. Així mateix, resulta relativament usual que un mateix notari empri no solament les mateixes clàusules, sinó en el mateix ordre i amb les mateixes variants, tot i que també documentem casos en què un mateix notari varia el preàmbul d'un testament a un altre.²¹ Fa l'efecte que són fórmules que el notari i no pas el testador afegia al testament per donar-li solemnitat. Cal tenir present que aquestes són cultes i força elaborades, i que difícilment les podria redactar una persona sense una mínima formació intel·lectual. La perdurabilitat d'aquestes clàusules al llarg dels

19. M. J. ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals...", p. 45-49 i 51-52.

20. V. PONS ALÓS, "Documento y sociedad: el testamento...", p. 1117.

21. Cal tenir present que el buidatge de testaments no s'ha realitzat a partir d'un notari concret, sinó dels causants i per tant tenim molts notaris diferents amb un o pocs testaments de cadascun, la qual cosa impedeix fer gaires deduccions sobre la participació concreta del notari en el testament.

segles ens confirma també que ens trobem davant de fórmules notariales. Tanmateix, per què solament les trobem en alguns testaments? Aquí és on participa el causant, ja que possiblement era aquest qui decidia donar més solemnitat al seu testament ampliant el protocol amb una o diverses clàusules. En alguns casos, possiblement entre persones amb una sòlida formació intel·lectual i coneixements de llatí i de les Sagrades Escripures, el mateix causant devia triar la clàusula i potser fins i tot demanaria incloure-hi alguna “apreciació” particular. Això explicaria alguns preàmbuls especialment originals. En altres casos el mateix notari devia recórrer a les fórmules més comunes, la qual cosa explicaria que alguns notaris sempre emprin les mateixes fórmules.

Tot plegat implica, de cara a la interpretació del testament, que cal donar poc valor a aquestes clàusules respecte a la religiositat del causant o a la seva posició davant la mort, excepte en els casos en què el preàmbul defuig las clàusules habituals, i encara, en aquests casos, mai es podrà saber fins a quin punt l’originalitat no fou fruit de la ploma inspirada del notari o l’escrivà. Això sí, les clàusules d’inducció metafísica ens ofereixen, de forma estereotipada, els grans tòpics de la visió de la mort i de la forma d’afrontar-la a tota l’edat mitjana.²²

Documentem una quinzena de fórmules amb les seves respectives variants, que podem agrupar en quatre temes. Algunes s’empren soles, però en molts casos en un mateix testament en pot aparèixer dues o tres, unides per mitjà de conjuncions copulatives.

Un dels temes més recurrents és el de la condició mortal de tot ésser viu. Una de les fórmules més antigues diu *quod nullus in carne positus mortem potest evadere*,²³ que en un testament de 1466 esdevé *attendens eciam quod finis universe carnis est mors* (doc. 135). Variants d’aquest tema podem considerar també les fórmules *quoniam omnis caro fenum et omnis eius gloria quasi flors agri*,²⁴

22. L’afirmació es pot portar més enllà del segle XIV, moment d’iniciar la recerca, ja que algunes de les fórmules ja eren emprades pels tractadistes bolonyesos del segle XII i en els testaments catalans d’aquesta centúria.

23. Entre els notaris estudiats, empraren aquesta fórmula Guillem de Santilari, Jaume Just, Bernat Nadal, Simó Carner, Bernat Pi i Narcís Gerard Gili (AHPB, notaris 20, 40, 58, 112, 113 i 235). El testament d’Avierna, de 30 de desembre de 998, ja inclou aquesta clàusula: “Quam debite condicionis nullus in carne postius mortem evadere possit...”, A. M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya...*, p. 203, doc. 52. Vegeu també M. J. ARNALL JUAN, “Testaments de fons monacals...”, p. 46.

24. El testament de Francesc Ortós (doc. 65) és l’únic cas en què aquesta clàusula precedeix la invocació. La clàusula està inspirada en Isaïes, 40:6. Vegeu també M. J. ARNALL JUAN, *op. cit.*, p. 47.

*attendens quod ea que habent visibilem essenciam tendunt visibiliter ad non esse*²⁵ *i quia presentis vite condicio statum habet inestabilem* (doc. 38).

Sovint, la inevitabilitat de la mort enllaça amb un altre tema molt present als preàmbuls, la incertesa de la seva hora. La fórmula més usual d'expressar aquesta sensació és *quod nil est morte certius nilque incertius eius hora*,²⁶ però també és força comú trobar la frase *quod cum nulli mortalium notus sit terminus finis sue*,²⁷ o ambdues encadenades: *attendens quod nulli mortalium notus est terminus finis sui et quod nil est morte certius nichilque incertius hora mortis*.²⁸ La incertesa també s'indica en dues altres fórmules que en alguna ocasió es presenten juntes,

attendens insuper quod natura humana est mortis legibus obligata et quod mortis hora, velut dubia et incerta, debet prudentis animo

25. Clàusula emprada pels notaris Bernat Pi i Francesc Terrassa (AHPB, notaris 113 i 174). Vegeu també M. J. ARNALL JUAN, *op. cit.*, p. 47.

26. Clàusula emprada pels notaris Bernat Pi i Narcís Gerard Gili (AHPB, notaris 235, 113) i per Francesc de Montalt (doc. 17 i 23). En català, al doc. 173: “volent prevenir la hora de la mort, la qual és incerta, cert però que he a morir”. La clàusula és documentada en un text atribuïble a sant Agustí, *De spiritu et anima liber unus*, on en el capítol XXXI, sobre l'home mortal, es diu: “Nihil enim morte certius, et nihil hora mortis incertius” (*Patrologia Latina*, vol. 40, col. 0800, <http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pdl&rft_dat=xri:pdl:ft:all:Z600053936>. Textos similars es documenten en l'obra de sant Anselm de Canterbury (*Sancti Anselmi liber meditationum et orationum*, publicat ibídem, vol. 158, col. 0741A, <http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pdl&rft_dat=xri:pdl:ft:all:Z500134228>: “Nihil certius morte, nihil hora mortis incertius”) i en la del papa Innocenci III (“Innocentii III Papae sermones in natalitiis et festis sanctorum apostolorum, martyrum, confessorum ac Virginum, quos Communes vocant”, publicat ibídem, vol. 217, [col. 0639A] <http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pdl&rft_dat=xri:pdl:ft:all:Z600072694>: “Nihil enim est morte certius, nihil hora mortis incertius”). L'ús d'aquesta clàusula en els testaments és antic i general, ja que la mateixa font documenta un testament occità de 1267 (ibídem, vol. 185, [Col.1430A] <http://gateway.proquest.com/openurl?url_ver=Z39.88-2004&res_dat=xri:pdl&rft_dat=xri:pdl:ft:all:Z700103905>: “In nomine Domini, Amen. Anno Incarnacionis ejusdem millesimo ducentesimo sexagesimo septimo, mense Augusti, ego Calo de Sauz, dominus de Fontanis, miles, in bona dispositione mentis existens, notum facio omnibus praesentes litteras inspecturis, quod ego considerans et attendens quod nihil est morte certius, nihil incertius hora mortis...” Vegeu també M. J. ARNALL JUAN, *op. cit.*, p. 47.

27. Clàusula emprada pels notaris Felip Gombau, Jaume Just, Francesc Terrassa i Bartomeu Requesens (AHPB, notaris 37, 40, 174 i 203) i per Pere de Puigermal (doc. 2). Vegeu també M. J. ARNALL JUAN, *op. cit.*, p. 47.

28. Clàusules emprades conjuntament pel notari Bartomeu Requesens (AHPB, notari 203).

*suspecta semper existere, rememoransque eius quod scriptum est: vigilate et stare parati quia nescitis diem neque horam.*²⁹

L'estat de salut corporal com a incentiu per a testar és el tercer tema que tracten els preàmbuls.³⁰ S'empren fórmules com ara

attendens eciam quod corpore sanitate vigente mens interiora in semetipsa collecta pleniori utitur ratione quia non cogitur ad cogitare quod dolet unde tunc ultime iudicium voluntatis, in quo tranquille mentis rationis usus exigitur melius et salubrius providetur (doc. 22),

quod virtus in virtuosa operatione consistit quodque egritudinis vehemencia corporalis solet plerumque a rationis usus mentem evertere et nedum temporalium verum dispositionem verum eciam semetipsam contigit oblivisi seu iudicare non valet (doc. 22),

*quamvis incerta mortis hora semper debeat in prudentis animo esse suspecta, corporis tamen imminente langore ipsius plus naturaliter formidatur eventus*³¹

o bé

volensque humane condicionis inevitabile debitum prevenire, dum viget in corporeis membris quies ratione regit mentem, quam sepe a Deo langor obrubilat, quod non solum temporalium rerum verum eciam sui ipsum cogit ipsa langoris veemencia oblivisti (doc. 12).³²

29. Clàusules emprades pels notaris Bartomeu Eiximenis i Bartomeu Masons, menor (AHPB, notaris 43 i 214). En català, la primera part: "segons que tot vivent hi és sotmès [a la mort] per ley divinal" (doc. 173).

30. És en aquest aspecte que les clàusules d'inducció metafísica s'acosten més a les clàusules de motivació i de salut corporal, com es veurà més endavant. En els testaments altmedievals estudiats per A. M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya...*, ja es documenta aquesta preocupació expressada per la clàusula: "timeo enim ne eve niat mihi subitanea morte", p. 152, doc. 7 (948, març 12), amb variants als doc. 14, 49, 52, 111, 113, 119, 121...

31. Clàusula emprada pel notari Joan Franc, major (AHPB, notari 107). En el testament de l'apotecari Francesc de Plegamans se substitueix la malaltia per la vellesa com a raó que fa témer la mort: "...provectus, tamen in etate senili plus naturaliter formidatur eventus" (doc. 83). El testament d'Eulàlia, esposa de l'especier Joan (II) Arnau, ofereix una variant d'aquesta mateixa clàusula: "obquod unaqueque dies velut ultima ordinanda est presertim tempore senectute et infirmitate que ipsius mortis formidantus eventus" (doc. 141).

32. Una clàusula similar es troba en un dels dos exemples de testaments estudiats i analitzats per Rolandino DE'PASSAGGERI: "desiderans quamdiu in corporeis membris uiget quies et ratione regit mentem quam siquidem rationem sepe adeo langor obrubilat ut non solum temporalium rerum verum esset suiipsius cogat ipsa langoris uehementia obliuisci, conditionis humane ineuitabile desiderans debitum peruenire" (*Corpus totius artis notarie...*, f. 228r).

El darrer gran tema que apareix als preàmbuls és l'esperança en el gaudi del Paradís, que s'expressa principalment a través de la fórmula

*qui solita pietate neminem vult perire sed omnes in se sperantes salvat et custodit et ad perobtata Paradisi gaudia facit feliciter pervenire,*³³

però que en algun cas pren una forma molt més complexa:

cum omnia que in presenti seculo possidentur labilia sint et transitoria velut umbra, ea vero que in celesti gloria a Christi fidelibus sperantur eterna sunt et durabilia sine fine et sit quilibet christianus ipsam celestem gloriam possidere perobtans ad id precipue intendere debeat toto mentis affectu, per quos ipsius anima eterna Paradisi gaudia consequatur (doc. 53).³⁴

Fora d'aquestes fórmules, que cal atribuir a la ploma del notari, potser inspirada en alguns casos pel causant, trobem uns quants testaments que, per la seva originalitat, sí que semblen expressar el motiu —metafísic— que ha induït el causant a testar. El motiu, però, és sempre el mateix: afavorir el trànsit de l'ànima al Paradís tot disposant dels béns que el testador ha gaudit durant la vida terrenal. El testament de l'especier Llop Clergue és força explícit sobre aquest assumpte:

stant, considerant e sabent que algun en carn posat a la mort corporal scapar no pot, la qual és comuna als grans e als pochos, e a algun no ha merçè lo temps del sdeveniment, de la qual algun saber no pot sinó nostro senyor Déu tot poderós; perquè és deguda cosa, sàvia e segura que cascun en sa vida, dementre que spay e temps per nostre senyor Déu li és atorgat, ordon, dispona e proveescha en tal manera a sos fets que, après sa mort, per la qual tots los fets mondanals han fi, primerament e principal a la salut de la ànima e après als béns temporals que ha a jaquir, sia degudament e loable proveyr, per tal havent de les dites coses plenera intenció (doc. 62).

Esclarmonda, muller del candeler Pere de Massanet, expressa la mateixa idea però amb uns altres termes,

33. Clàusula emprada pel notari Julià des Roure (ACB, Notaris, vol. 527 i 528). Als testaments altmedievals estudiats per A. M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya...*, ja es documenten clàusules similars com ara: "spero in misericordia Dei et cupio pervenire ad aulam ianuamque paradisi" (p. 279, doc. 111, 1018, juny, 25).

34. N'existeix una variant al doc. 36: "quoniam ea que in presenti vita miserabili possidentur transitoria sunt et labilia vel ut umbra, ea vero que in celesti gloria sperantur haberi eterna erunt et durabilia sine fine, unde quilibet ipsam celestem gloriam habere perobtans ad hoc precipue intendere debet ut eius anima ad Paradisi gloriam valeat feliciter pervenire."

attendens quod mundiali prosperitati plurima falluntur et dum stare crediant superveniente iudicio repentino cadunt, sic quod nullo condito testamento moriuntur, unde rerum suarum occasione consueverunt intervenientem ab intestato discordie atque graves inimicicie sepius exoriri (doc. 2).

La impredecibilitat del darrer moment és evocada de forma original en el testament de l'especier Francesc Riera:

In nomine Domini nostri Jesucristi, qui est principium sine principio et finis sine fine qui, prout maiestati sue complacet, omnia ordinat et disponit, qui eciam ait: vigilate et orate, quia nescitis diem neque horam quam dominus venturus est et ex inde cuilibet viventi in hoc mundo sint sume necessarium vigilare ne mors subito quemque, sine ordinacione bonorum meorum, valeat sublevare idcirco (...), cupiens providere periculo supradicto, sanus per Dei gratiam corpore ac meis corporeis membris vigentibus, prout convenit, plena memoria ac plenissima racione (doc. 30).

Com ja s'ha esmentat més amunt, les clàusules del preàmbul es poden trobar abans de la intitució, entre aquesta i l'exposició o després d'aquesta. Quan s'empra més d'una fórmula, aquestes poden aparèixer bé totes juntes en algun dels espais que els són propis, bé separades, unes entre la invocació i la intitució, altres entre aquesta i l'exposició i/o després de l'exposició.

Text

La part de contingut jurídic del testament es pot dividir, seguint Vicent Pons Alós, en tres apartats: dispositiu, clàusules pietoses i clàusules d'herència. La divisió, útil per a l'estudi diplomàtic del document, té alhora un important contingut semàntic que cal tenir ben present per tal d'entendre correctament els testaments. A la baixa edat mitjana, el testament compleix una funció bàsica: disposar dels béns del testador per a després de la mort. La disposició dels béns s'efectua a les clàusules d'herència que clouen qualsevol testament. Cap testament baixmedieval no és vàlid si no compta amb la institució de l'hereu universal i amb l'esment dels altres drets que els familiars del testador puguin tenir sobre els seus béns, especialment la llegítima.³⁵ Ara bé, per la idiosincràsia del sistema successori català, el testament no és

35. Cf. A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent...*, vol. V, p. 396-448. Rolandino DE'PASSAGGERI ja afirmava "quia heredis institutio est caput et fundamentum testamenti totius et sine heredis institutione non ualet testamentum" (*Corpus totius artis notarie...*, f. 231v).

fonamental per a la transmissió del patrimoni, ans al contrari pot tenir un paper merament simbòlic, com es veurà més endavant. És aleshores que prenen importància —sempre relativa— les clàusules pietoses, possiblement autèntic motiu de l'èxit baixmedieval del testament.³⁶ La diferenciació entre disposició dels drets i béns del testador i disposició de llegats pietosos és fonamental per a una correcta interpretació del testament, ja que els notaris i els testadors medievals la tenien molt clara.

Dispositiu

—Exposició

L'exposició dels motius immediats per a la redacció de testament s'expressa amb la clàusula circumstancial de motivació i amb la clàusula d'estat de salut.³⁷

Són poques les clàusules de motivació singulars. Entre la documentació recollida podem esmentar el cas d'Agnès, vídua de l'especier Arnau Andreu, detinguda a la presó i que tem morir per la causa que té pendent amb la justícia (doc. 18), i el cas de Joan Costa, especier barceloní que testa abans d'embarcar-se cap a Rodes (doc. 43).³⁸ La resta de testaments es justifiquen pel mal estat de salut del testador, o en previsió de perdre-la.

A la previsió cal atribuir els testaments en què s'esmenta l'edat avançada del causant,³⁹ els de les testadores que es declaren encintes⁴⁰ i, sobretot, aquells en què no hi ha clàusula explícita de motivació i solament s'esmenta que el testador està sa de cos i de ment. La distinció entre salut corporal i mental no és gratuïta, ans recolza en un precepte legal ben clar i contundent, la impossibilitat de testar de les persones no capacitades mentalment.⁴¹ Aquesta norma explica que, quan

36. J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*

37. Seguim, en la terminologia, V. PONS ALÓS, "Documento y sociedad: el testamento...", p. 1117.

38. "Sanus, per Dei gratiam, mente et corpore, volensque transfretare ad partes de Rodes".

39. Per exemple: "in senile etate constitutus, tamen, per Dei gratiam, mente et corpore sanus et cum firma loquela existens" (doc. 83).

40. Per exemple: "dum, per Dei gratiam, mentis perfruo sanitatem, licet corpore gravida" (doc. 141); "dum, per Dei misericordiam, mentis et corporis perfruo sanitatem, licet gravida seu pregnans existam" (doc. 45).

41. VEGEU A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent...*, vol. V, p. 18. Els impúbbers tampoc podien testar i és per aquest motiu que Violant, filla i hereva universal del di-

el testador testa apressat per la malaltia o davant una situació de risc —vellesa, gravidesa, empresonament, viatge—, immediatament s'afegeixi una altra clàusula, la d'estat de salut mental i de plena disposició de les facultats. Si no es feia així, podria quedar sempre el dubte sobre si la malaltia, ni que s'indiqui que era corporal, havia enterbolit la capacitat de raciocini del causant, la qual cosa permetria invalidar-ne, en cas de conflicte, el testament.⁴²

Tot i que les clàusules de salut corporal i mental i de plena disposició de facultats són pràcticament idèntiques de contingut, formalment presenten força varietat.⁴³ Pel que fa a les clàusules en què el testador

funt Jaume de Masramon, especier i ciutadà de Barcelona, i d'Antònia, especifica, a la seva intitulació, que ja ha complert els 14 anys, és a dir que ja és púber (doc. 54): "etatem quatuordecum annorum plenarie attingens, licet longeva."

42. Aquesta qüestió legal ens ha de prevenir d'afirmar que els testadors mai estaven malament del cap a l'hora de testar: la clàusula era automàtica i, possiblement, quan el testament es redactava essent el testador moribund, és més que probable que no fos certa la plena capacitat mental del testador, però el notari la incloïa o la feien incloure els marmessors, hereus o testimonis presents per tal d'impedir-ne la impugnació.

43. Alguns exemples de clàusules en què qui testa declara gaudir de bona salut: "dum, per Dei misericordiam, mentis et corporis perfruo sanitatem" (doc. 158); "dum, per Dei gratiam, mentis et corporis perfruo sanitatem" (doc. 145); "mentis et corporis, per Dei gratiam, perfruens sanitatem" (AHPB, 69/24, f. 108r, 1429, febrer, 16); "sa, per gràcia de Déu, de cors e de pense, en mon bon seny ferme paraula sana e íntegra memòria estant" (doc. 88); "sana, per Dei gratiam, mente et corpore" (doc. 118); "sanus, per Dei gratiam, corpore ac meis corporeis membris vigentibus, prout convenit plena memoria ac plenissima racione" (doc. 30).

Exemples de clàusules en què qui testa admet que està malalt: "corpore languens, tamen in meo pleno sensu sana et integra memoria cum firma loquela existens" (doc. 150); "detengut de malaltia, però en mon plen seny sana e íntegra memòria" (doc. 32); "detengut de malaltia corporal de la qual tem morir, estant enperò en mon plen seny e ferme memòria" (doc. 198); "dum, per Dei gratiam, in mente perfruo sanitatem, licet corpore languens" (doc. 22); "dum, per gracia Dei, mentis perfruo sanitatem, licet corpore languidus disponendo de bonis meis" (doc. 176); "eger corpore, sed per Dei gratiam mente sanus firmaque loquela et in meo pleno sensu integraque memoria" (doc. 38); "eger corpore, sed per Dei gratiam mente sanus" (doc. 36); "egra corpore, existens tamen in meo pleno sensu sana et integra memoria ac firma loquela" (doc. 127); "egritudine detenta, in meo tamen pleno sensu et sana ac integra memoria" (doc. 20); "in infirmitate positus in meo tamen bono sensu sana et integra memoria cum bona et firma loquela existens" (doc. 47 i 65); "in meo pleno sensu sana et integra memoria, licet corpore languens" (doc. 19 i 21); "infirmitate corporali detenta, in meo tamen pleno sensu mente sana et integra memoria ac firma loquela existens disponendo de bonis meis" (doc. 143); "jat[s]i[e] malalta de cors, però en mon plen [seny] sana e entegra memòria e bona paraula per [grà]cia de nostre senyor Déu" (doc. 189); "languens corpore, mente tamen sobrius et cum firma loquela sana et integra memoria" (doc. 177); "licet corpore languens, tamen in meo bono sensu sana et integra memoria cum firma loquela existens" (doc. 95); "malalt de cors, emperò en mon bon seny e en ma bona memòria e ferma paraula stant" (doc. 62).

es declara malalt, en alguns casos s'indica la gravetat de la malaltia⁴⁴ i solament en el cas de la pesta se n'esmenta el nom.⁴⁵

—Disposició

La disposició de testament es realitza en tots els testaments amb una única fórmula que presenta una sola variant: *meum facio et ordino testamentum* i *meum facio, condo et ordino testamentum*, que en català pren la forma *fas e ordon mon testament*. El verb dispositiu és precedit, unes quantes vegades, de la clàusula dispositiva de voluntat de disposar dels seus béns, *disponendo de bonis meis* (doc. 141, 143 i 176).

—Clàusules jurídiques

Després del verb dispositiu tots els testaments inclouen dues clàusules imprescindibles: l'elecció dels marmessors i la sol·licitud de pagar els torts i els deutes que el testador deixi. Són clàusules estereotipades que, quan per ventura hem localitzat l'esborrany del testament, apareixen etceterades.

Solament en el cas del notari Julià des Roure, entre aquestes dues clàusules s'encomana l'ànima del testador a Déu. És una clàusula que

Cal consignar que totes aquestes clàusules, en les seves dues variants, són molt similars a les usades per Rolandinus DE'PASSAGGERI en els seus dos *exempla*: “per Iesu Christi gratiam, mente ac corpore sanus” (*op. cit.*, f. 228r) i “sanus, per gratiam Iesu Christi, mente et sensu, sed corpore languens” (*op. cit.*, f. 227v).

44. Per exemple: “aliquantulum infirmus, tamen in meo bono sensu” (doc. 200); “licet corpore et aliquantulum aliqua indisposicione detenta, atamen in meo bono et pleno sensu menteque sana ac ad firmam loquelam persistens” (doc. 160); “gravi egritudine detenta de qua mori timeo, attamen in meo bono et pleno censu cum firma loquela et integra memoria existens” (doc. 179, en els doc. 183 i 184, del mateix notari, s'emptra la mateixa fórmula excepte el mot inicial *gravi*).

45. Per exemple: “licet infirmitate pestilencie detenta de qua mori timeo, tamen in meo pleno sensu sana et integra memoria et cum firma loquela existens” (doc. 134 i 139); “et licet infirmitate pestilencie detentus de qua mori pertimescho, tamen per Dei gratiam in meo pleno sensu sana et integra memoria et cum firma loquela existens” (doc. 135); “licet corpore languens et peste epidemie detentus de qua mori timeo, tamen in meo pleno sensu sana vel integra memoria cum firma loquela existens” (doc. 130); “morbo pestifero detentus de qua mori timeo, in meo tamen pleno sensu sana et integra memoria et cum firma loquela” (doc. 172); “infirmitate corporale et morbo pestifero detentus, in meo tamen bono et pleno sensu sana et integra memoria cum firma loquella existens” (AHPB, 246/23, f. 33v-34r, 1520, octubre, 27); “detengut de malaltia de pestilencia de la qual tem morir, emperò per gràcia de Déu en mon plen seny, sana e íntegra memòria e ab ferma paraula stant” (doc. 133).

Vicent Pons Alós documenta també a València, on potser era normal, però que a Barcelona no fou emprada de forma generalitzada.⁴⁶

Nominatio manumissorum et executorum

L'homogeneïtat que s'inicia amb la disposició es perllonga en les clàusules jurídiques. El nomenament de marmessors respon sempre a un mateix esquema, introduït sempre pel verb *eligo/eleig* o el binomi *pono et eligo/pos e elegesch*.⁴⁷ La *nominatio* inclou en quasi tots els casos dues clàusules notarials típiques, la de premorició i la de substitució parcial. La primera especifica que el nomenament tindrà lloc si el causant premor als marmessors i la segona que, si no poden ser marmessors tots els escollits, que ho siguin els que estiguin en disposició de ser-ho. Dos exemples, l'un en llatí i l'altre en català, mostren a bastament aquestes disposicions:

Et eligo manumissores et executores huius mei testamenti seu ultime voluntatis venerabiles Guillelmum de Sancto Clemente, Michaellem Toselli, Laurencium Bassa, apothecarios cives Barchinone, ffratrem Guillelmum de Liria, de ordine sancti Augustini, et dominam Sancciam, uxorem meam, quos, sicut carius possum, deprecor eis que plenam dono et confero potestatem quod si me mori contigerit antequam aliud faciam seu ordinem testamentum ipsi distribuunt et ordinent de bonis meis prout inferius scriptum invenerint et contentum, et si forsan omnes dicti manumissores mei hiis exequendis nequiverint aut noluerint interesse quatuor, tres, duo aut unus eorum ea nichilominus exequantur sive etiam exequatur (doc. 21).

46. V. PONS ALÓS, "Documento y sociedad: el testamento...", p. 1117.

47. En Rolandino DE'PASSAGGERI els marmessors o executors són anomenats "commissarios et executores", però tot i així la clàusula de nomenament guarda grans paral·lelismes amb les documentades a la Barcelona baixmedieval, ja que el testador també lliura als comissaris plena potestat per executar el testament, tot incloent la clàusula de premorició: "Et ad hec omnia et singula exequenda uoluit commissarios suos et huiusmodi testamenti executores dominum Cor. et dominam Mariam, ipsius testatoris uxorem et priore talis ecclesie quod pro tempore fuerit, dans eis et cuilibet eorum plenam licentiam et liberam potestatem ut sine contradictione heredum eius aut alterior persone possint sua auctoritate de bonis ipsius testatoris et de quibus ispi voluerint vendere, alienare et obligare pro predictis restitutionibus faciendis et dictis legatis anime soluendis et predictis omnibus et singulis exequendis ut dictum est. Et si contigerit aliquem uel aliquos dictorum commissariorum suorum premori eidem testatori aut mori ante executionem omnium predictorum alii uel alius nihilominus predicta omnia et singula insolium exequantur" (*op. cit.*, f. 228r). Tanmateix, en Rolandino aquesta clàusula no precedeix les pietoses, sinó que les subsegueix.

E eleig marmessors meus e d'aquest meu derrer testament exequidors, los honrats en Guillem de Vallsecca, doctor en leys, conseller e vicicanceller del senyor rey, la dita dona na Margarita, mare mia, en Pere de Besanta, sacretari de la senyora reyna, en Johan Loral e en Bernat Torner, tots ciutadans de Barcelona, los quals, axí com pus carament pusch, prech e a ells don plen poder que, si-m coventrà morir ans que altre faça o ordon testament, ells tots cinch, quatre, tres o almeys dos en absència o defalliment dels altres, on no-y volguessen o no-y poguessen ésser ne entendra, distribuèchan e ordónan de mos béns segons e en la forma que devall trobaran scrit (doc. 32).

Encomendatio animae

Solament el notari Julià des Roure inclou en els seus testaments la clàusula d'encomanament de l'ànima del causant a Jesucrist, sempre amb una mateixa fórmula:

in primis igitur et ante omnia comendo animam meam domino meo Iesu Christo, suplicans sibi ut ipsam collocare dignetur inter agmina suorum civium supernorum (doc. 53, 61, 65 i 71).

Reparatio

De la mateixa manera que l'elecció de marmessors és present a tots els testaments, la sol·licitud que els torts i deutes del testador siguin reparats és comuna a tots els testaments amb una mateixa redacció. Això implica que en els esborranys aparegui etceterada. Dos exemples, un en llatí i l'altre en català, il·lustren aquesta clàusula:

Primum volo et mando quod omnia debita mea solvantur et omnes iniurie mee restituantur de bonis meis breviter, simpliciter, summarie et de plano et absque iudicii strepitu et figura, secundum dominum Deum et forum anime, prout hec probari poterunt vel hostendi per testes vel instrumenta aut alia legitima documenta (doc. 21).

Primerament vull e man que·ls dits meus marmessors dels dits meus béns paguen tots deutes que jo dega e restituèchan totes injúrias a què jo sia tengut restituir e açò fàçan simplament e de pla, segons Déu e for de ànima, axí com les dites coses se poran provar e demostrar per testimonis o altres ledesmas proves (doc. 32).

Cal destacar que els greuges i els torts cal demostrar-los i, en aquest sentit, alguns testaments inclouen a continuació d'aquesta clàusula o

més endavant indicacions com que es doni fe a tal o tal persona, es cregui el que hi ha escrit al llibre de comptes del testador de sa pròpia mà⁴⁸ o fins i tot es relacionen els deutes que el testador recorda tenir pendents.⁴⁹

Clàusules pietoses

Malgrat les notables diferències, especialment en extensió, que poden tenir els testaments en aquest apartat, tots encaixen en dos models. En un, tots els llegats pietosos, excepte l'elecció de sepultura, s'agrupen dins un gran llegat *pro anima* que explicita que la funció d'aquells llegats és afavorir l'ànima del difunt. En l'altre, no hi ha cap llegat general, però un cert nombre de llegats tenen també la mateixa funció d'agilitar el pas de l'ànima pel Purgatori, és a dir són llegats pietosos. Formalment, són dos models diferents, però ambdós comparteixen una mateixa concepció del testament com a eina per alleugerir les càrregues de l'ànima en el seu camí al Paradís.

Com s'ha vist als preàmbuls, tothom qui testa té present que el testament és, a més d'un instrument per tal de regular la successió, una eina molt útil per aconseguir un millor tracte en el més enllà. Aquesta funció del testament es troba en l'apartat que hem anomenat clàusules pietoses. Tot i que aquestes clàusules disposen dels béns i drets del causant, no tenen la disposició dels béns per a després de la mort com a funció principal, sinó que cerquen, mitjançant l'exercici de la pietat, alleugerir el viatge de l'ànima del testador d'aquest món al Paradís, tot creuant, tan ràpid com sigui possible, el Purgatori.⁵⁰

48. "In primis et ante omnia volo et mando quod omnia debita que ego debeam de bonis meis solvantur omnesque iniurie ad quarum restitutionem tenere de bonis meis restituantur breviter, simpliciter, summarie et de plano et sine omni diffugio et malicia et strepitu iudicii et figura, secundum dominum Deum et forum anime et aliter, prout hec probari poterint vel hostendi per testes vel instrumenta aut alia quelibet legitima documenta, et signantur volo solvi et restitui illa debita et illas iniurias que et quas scripta et scriptas invenerint manu mea propria in libris meis computorum, cum in eis omnimoda veritas sit scripta" (doc. 31).

49. "In prim[is et] ante omnia volo et mando quod omnia debita mea que die obitus mei debeam persolvantur et omnes iniuries [ad] quarum restitutionem tenere restituantur de bonis [m]eis, simpliciter et summarie ac sine strepitu et figura iudicii, secundum Dominum et forum anime, prout ipsa debita et ipse iniurie probari poterunt vel hostendi per testes vel instrumenta vel alia legitima documenta, et signanter Johanni Puigesola, mercatori, decem [libras] et octo solidos, salvo iure compoti in quibus sibi teneor pro resta panni ab eo empti" (doc. 152).

50. J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*, p. 389-426, i la bibliografia que s'hi esmenta.

—Elecció de sepultura

Les anomenades clàusules pietoses es preocupen per les dues substàncies de l'ésser humà, la corporal i l'espiritual. Per a la “bona mort” del cos, es fixa la forma i el lloc on es vol ser enterrat. El túmul o sepultura és una elecció del testador, que ho expressa amb el verb *eligo/elegesch*. En molts casos les exèquies es deixen en mans dels marmessors, al seu arbitri o coneixement,⁵¹ en d'altres, el causant desitja alguna cerimònia en concret o algun complement fora del comú o simplement vol assegurar que es farà tal com és costum i aleshores, després de l'elecció de sepultura s'enumeren i especifiquen el desig i la voluntat del testador.⁵²

—Llegat total *pro anima*: la lleixa pietosa

Un cop especificats el lloc de la sepultura i, si escau, alguns dels actes del sepeli, és a dir un cop assegurat el “benestar” del cadàver, del

51. “Eligo namque meo corpori sepulturam in cimiterio ecclesie Sancte Marie de Pinu Barchinone, in tumulo videlicet in quo corpus dicti domini patris mei extitit tumulatum, volendo et ordinando quod sepultura mea eiusque solemnitas fiant bene et complete, ad cognitionem dictorum meorum manumissorum” (doc. 33).

52. “Eligo sepulturam corpori meo in cimiterio Sedis Barchinone, in tumulo quem ibi habeo, volendo et ordinando quod dicti manumissores mei habeant sexdecim pauperes cum gramasiis et capuciis de panno livido qui ferant corpus meum ad ecclesiasticam sepulturam; et volo quod dentur cuilibet ipsorum sexdecim pauperum, tres solidos; et quod de simili panno livido cohoperiatur ipsum corpus meum, quam sepulturam volo et mando fieri sicuti fit uni beneficiato ipsius sedis, scilicet cum novem leccionibus defunctorum et aliis solennitatibus assuetis in simili actu” (doc. 21); “Eleig la sepultura al meu cors en lo monastir dels frares menors de Barcelona, pregant l'onrat guardià e los altres frares del dit monastir que-n l'estrem de ma vida l'àbit de sent Ffrancesch a mi atórgan e que-l meu cors, ab aquell àbit vestit, a la dita sepultura sia portat e a manera de frare del dit orde sia soterrat; volent e ordonant que-ls dits meus marmessors de mos béns fassan fer e donen a quatre pobres sengles gramalles e caperons de drap de burell de la terra, los quals pobres, ab les dites gramalles e caperons vestits, porten los brandons con lo dit cors se liurarà a la dita sepultura; vull encare, e aquells meus marmessors afectuosamén prech, que sobre lo meu cors no sia posada ne posar vüllan creu florejada de sera mas tansolament una simpla de cera blancha; les romanents emperò solennials de aquella mia sepultura vull ésser fetes complidament, a coneguda dels dits meus marmessors. Vull part açò, e aquells meus marmessors prech, que-ncontinent sia mort, ans que-l meu cors sia soterrat ne portat a la sepultura, si bonamén fer se porà, sinó en après con abans fer se puxa, procuran haver, e de fet hajen, en forma leguda e promesa, obs de mi e dels meus, un carner, vas o loch en lo dit monastir o cimiteri d'aquell, lla on mils poran ne a ells serà ben vist, en lo qual lo meu cors sia soterrat o transladat; e que en après los dits meus marmessors de mos béns hi façen fer mon senyal. Jo, emperò, dels meus béns vull ésser donats per los dits meus marmessors, de o per aquell carner, vas o loch, tro en quantitat de vint florins d'or d'Aragó” (doc. 32). Vegeu sintetitzades totes aquestes indicacions a les taules 45, 48, 52 i 53.

cos, el causant intenta fer el mateix amb l'ànima. Seguint la mentalitat de l'època, la pietat es converteix en el mitjà pel qual el testador pot alleugerir les penes i redimir els pecats de la seva ànima. Aquesta pietat *post mortem* es plasma en la realització d'un seguit de llegats l'objectiu dels quals no és pròpiament repartir el patrimoni del testador —tot i que es distribueixen béns del testador, evidentment— sinó realitzar bones obres, bé mitjançant el lliurament de més o menys abundoses sumes o d'objectes diversos, bé per altres sistemes com la condonació de deutes o l'abrogació d'obligacions, bé encara mitjançant l'encàrrec de tot tipus de cerimònies religioses, especialment de misses. En una gran part, aquestes obres pies, anomenades als testaments *causas pias*, s'encarreguen a institucions eclesiàstiques o benèfiques, però no hi ha cap obligació que en siguin les beneficiàries. En molts casos també formen part d'aquesta pietat *post mortem* un gran nombre de petits llegats pecuniaris a persones més o menys properes al testador, des de servents a parents més o menys llunyans i de desigual fortuna, però també veïns i amics i fins i tot desconeguts com ara els llegats per a noies pobres a maridar. Com que en molts casos els receptors d'aquests llegats són parents, es podria suposar que es tracta de la distribució del patrimoni del causant entre la seva família, però no és així i els testadors tenien molt clara la diferència existent entre els llegats pietosos i les clàusules o llegats d'herència.

La diferència entre ambdós tipus de llegats la marca, en més de la meitat dels testaments, l'existència d'un llegat total *pro anima* o lleixa pietosa.⁵³ La funció de la lleixa era fixar una suma, normalment força important, que s'havia de destinar íntegrament a causes pies. D'aquestes causes, algunes eren precisades pel testador en forma de llegats, mentre que la resta del capital s'havia de distribuir a arbitri o coneguda dels marmessors.

Per a la concreció d'aquest llegat es podien emprar dues o tres clàusules que limiten les diferents parts del llegat:

Accipio autem de bonis meis pro anima mea et sepultura et pro quibusdam legatis que infra relinquo, trecentas libras monete Barchinone de terno, de quibus dimitto... Item dimitto... Item dimitto... Totum vero residuum dictarum trecentarum librarum, facta mea sepultura

53. Dels testaments analitzats, el 60% contenen aquest llegat total i solament el 32% no el fan constar —tot i que també distingeixen clarament entre llegats pietosos i llegats d'herència—; en el 8% restant de casos, la conservació del testament ha estat parcial i no permet saber si existia o no aquesta clàusula. Rolandino DE'PASSAGGERI, tot i que no esmenta la lleixa pietosa, ja distingeix, quan parla de les parts del testament, entre els llegats i les institucions, essent els primers els llegats pietosos i les segones els llegats d'herència (*op. cit.*, f. 227v i 228r).

et completis legatis predictis, volo per dictos meos manumissores erogari pro anima mea in missis celebrandis, puellis pauperibus maritandis, captivis redimendis et in aliis piis causis ad noticiam dictorum manumissorum meorum. Volo tamen quod, si dicte trecente libre non sufficerent ad omnia et singula per me superius ordinata, quod fiat complementum de aliis bonis meis (doc. 21).

La primera clàusula estableix la suma que el testador es reserva per a la seva ànima, *accipio pro anima mea*. Cal destacar que aquesta suma inclou les despeses de la sepultura sol·licitada prèviament, la qual cosa mostra com un bon repòs per al cadàver facilita també la salvació de l'ànima. Fixada la suma, es procedeix a repartir-la: *de quibus dimitto... item dimitto... item dimitto...*, segons les preferències, gustos i desigs del testador.

La lleixa es clou amb la clàusula de distribució del romanent (*totum vero residuum...*) i, en molts casos, amb la clàusula de complement (*volo tamen quod si dicte/i ... libre/solidi non sufficerent...*). Per la primera s'estableix què caldrà fer amb el que sobri del llegat i amb la segona s'afrenta la possibilitat que la suma dels llegats superi la quantitat total assignada, obligant en aquest cas als marmessors a treure dels altres béns del testador les sumes necessàries per fer front a les "despeses" pies. Cal destacar que la lleixa pietosa passa al davant, en aquest aspecte, dels drets dels hereus. Des d'aquest punt de vista, en el testament la salvació de l'ànima és més important que la distribució dels béns per causa de mort.

Quan no s'estableix aquest llegat total, cap de les esmentades clàusules apareix, però en l'esperit del testador i del notari hi és clarament present la distinció entre els dos tipus de llegats que difícilment s'immisceixen, ans es van succeint al llarg del text, clarament diferenciats.

—Llegats pietosos

En l'àmbit dels llegats pietosos la varietat és la tònica dominant. La idea predominant és ajudar algú per tal que el seu agraïment ajudi al testador en el més enllà, encara que en alguns casos aquest "algú" sigui el mateix testador, com quan el llegat es destina a la celebració de misses o a les exèquies.

Podria fer-se una classificació dels llegats segons els destinataris, però deixem aquesta tasca per a l'anàlisi del contingut dels testaments.⁵⁴

54. Vegeu també, sobre aquest aspecte, l'esquema proposat per M. J. ARNALL JUAN, "Testaments de fons monacals...", p. 43-63, tot i que l'autora, com que té en compte

Ens limitarem a destacar que, si bé existeix la tendència que s'esmentin primer els llegats a institucions eclesiàstiques i benèfiques i després a persones, sovint els uns i els altres es barregen, la qual cosa no fa més que confirmar que, independentment del beneficiari, és la funció o finalitat del llegat el que uneix totes aquestes deixes.

Clàusules d'herència

Tot i que la bona disposició dels béns per a després de la mort és un acte que equilibra la balança dels pecats de l'ànima en el judici previ a l'entrada al Purgatori, resulta evident que la disposició dels béns per causa de mort, raó primigènia del testament, cerca sobretot tant poder disposar lliurement dels béns propis com evitar conflictes entre els hereus.⁵⁵

En cas d'haver-se instituït una lleixa pietosa, la disposició dels béns s'inicia amb la frase *de aliis bonis meis dimitto...* En aquest apartat s'inclouen tant aquelles deixes que el testador vol disposar per lliure i sobirana voluntat, com aquelles que, per motius jurídics, cal incloure en tot testament per tal de donar-li validesa, ja que, tot i que al testament es permet disposar lliurement dels béns, aquesta disposició està limitada per l'ordenament jurídic vigent.

Com que el testament s'ordena, des d'un punt de vista de la disposició dels llegats, de forma subtractiva, és a dir es parteix del total de béns i se li van restant els diferents llegats fins que el que resta —*omnia alia bona mea*— és el que pertoca a l'hereu universal o hereus universals, les clàusules d'herència s'enceten no per l'elecció de l'hereu sinó d'aquelles altres persones a les quals es deixa part del patrimoni. La majoria d'aquests llegats, especialment els que no inclouen cap dret especial, no es diferencien gens ni mica dels llegats pietosos: *item dimitto...* Formalment, només el fet que sovint —però no sempre— les quantitats llegades acostumen a ser més grans distingeix aquests llegats dels pietosos. La veritable di-

solament l'objecte del llegat i no la seva finalitat, barreja les dues modalitats de llegats, els pietosos i els d'herència. Aquest esquema, com el proposat per als legataris —institucions eclesiàstiques d'una banda i família de l'altra—, poden servir per a una descripció dels testaments, però no resulten útils per a una anàlisi del contingut, ja que es mesclen els llegats pietosos i els patrimonials. V. PONS ALÓS, "Documento y sociedad: el testamento...", p. 1117, en canvi, distingeix sempre entre les "cláusulas o mandas pías" i les "cláusulas de herencia", malgrat que classifiqui els legataris entre "legados piadosos" i "legados particulares".

55. Resta per comprovar, però, què devia ser més complicat, si l'execució d'un testament o l'aplicació del règim successori abintestat.

ferència, però, rau en la voluntat, en la raó o motiu que mou el testador a establir-los.

Quan el llegat inclou la cessió d'algun dret, aquest s'ha d'especificar clarament. Són dos els drets més usuals que es documenten, els del cònjuge (usdefruit vitalici, any de dol, dot i escriure) i els dels legitimaris (llegítima paterna i llegítima materna).⁵⁶ En aquests casos la clàusula del llegat indica amb força claredat que aquest es realitza per aquest concepte o que l'inclou.⁵⁷ En el cas dels cònjuges, la forma més usual d'expressar el reconeixement del dot i l'escriure —de les mullers— i la concessió de l'usdefruit vitalici és la següent:

Item confiteor et recognosco domine Sanctie, uxori mee predictae, dotem suam et sponsalium suum, prout in instrumentis nuptialibus et in aliis etiam instrumentis inter me et ipsam factis lacius continetur, cum ipsa ultra dotem aliqua bona parafernalia michi dederit; et nichilominus dimitto ipsam dominam uxorem meam dominam et potentem et ususfructuariam tamen de omnibus bonis meis cunctis diebus vite sue, ipsa existente casta et sine marito et dotem suam non pecierit sibi solvi (doc. 21).

Com que tant el reconeixement del dot i l'escriure com dels béns parafernals i d'altres possibles drets de la muller sobre el patrimoni del marit, així com el seu nomenament de senyora, poderosa i usufructuària no són obligatoris, ni aquesta clàusula hi és sempre present, ni té sempre la mateixa redacció.⁵⁸

56. Vegeu l'anàlisi d'aquests drets tal com apareixen als testaments més endavant, a la part II.

57. Cal tenir present sempre que el fet que a nosaltres, lectors contemporanis dels documents, ens costi entendre'n alguns detalls no significa, ni de bon tros, que aquests no fossin absolutament clars als coetanis. Ans al contrari, sovint és justament tot el context dels documents (dret vigent, fórmules habituals, costums locals...), que els coetanis tenien clar i que nosaltres desconeixem o coneixem parcialment, allò que ens impedeix comprendre'ls del tot i fa que, als nostres ulls, alguns testaments sembla que no tenen sentit o que diuen les coses a mitges. Sense tenir ben present aquesta limitació, per exemple, no és possible interpretar els testaments objecte d'estudi, ja que hi és quasi tan important el que es diu com el que se sobreentén.

58. Rolandino de'Passaggeri recull el reconeixement dels drets conjugals en la següent clàusula: "Item domine Matelde, uxori sue reliquit dotes suas que fuerunt C libras. Insuper de bonis suis iure legati XX libras bononienses et totam mobiliam suam sive lectum, scrinea et omnes pannos suos laneos et lineos quibus ipsa utetur tempore mortis testatoris. Preterea legauit eidem uoluit et disposuit quod ipsa sit in domo et hereditate sua domina et ususfructuaria quamdiu uixerit et uidualem in ipsa domo uitam seruauerit et dotes et legatum non petierit. Quod si aliam elegerit uitam uoluit eam habere solum dotes et legatum predictum scilicet ipsarum XX librarum et mobile supradictae. Et sic de uxore scribes quicquid ordinauerit testator" (*op. cit.*, f. 228r-229r).

L'esment de la llegítima així com d'altres drets és encara menys regular, tant en la formulació com en el contingut. Per les seves característiques, el lliurament de la llegítima es podia avançar per diferents motius —capítols matrimonials, donacions *inter vivos*...—, de forma que en els testaments pot aparèixer tant com una donació de tota la llegítima, com confosa dins l'heretatge universal o encara com un simple esment. El més habitual és que el llegat que inclou la llegítima i els altres drets que puguin tenir els descendents i ascendents directes es diferenciï dels altres per l'esment que aquest es realitza *iure institutionis*. Per “dret d'institució” s'entén que el llegat comprèn tots els drets que el legatari pugui tenir per dret propi sobre els béns del testador.

Item dimitto Ffrancisco de Rivosicco, n[e]poti meo sive nét, iure institucionis, viginti florenos auri de Aragonia. Et Alianori, nepti mee sive néta, filie comuni Stephano de Turri, quondam, filio meo, et domine Eulalie, viventi, eius uxori, iure institutionis, quinquaginta solidos. Et dicte domine Eulalie, eius matri nuruique mee, viginti solidos. Et Stephaneto et Michaletto, nepotibus meis sive néts, filiis dictorum Stephaneti de Turri, filii mei, et domine Eulalie, eius uxoris, iure institutionis, omnes illos trecentos et undecim florenos auri de Aragonia quos dictus Stephanus, quondam, filius meus, michi debebat racione mutui quod sibi feceram de eisdem, presente dicta domina Eulalia, eius uxor (doc. 33).⁵⁹

En molts casos aquests llegats es clouen amb l'especificació que per aquest o aquests llegats el legatari esdevé hereu —particular, no universal— del testador:

Item dimitto domine Margarite, uxori Berengarii Cases, mercatoris civis dicte civitatis Barchinone, filieque mee, iure institutionis, decem libras Barchinonenses, in quibus et in eo quod sibi dedi suarum et dicti viri sui tempore nupciarum michi heredem instituo (doc. 31).

La institució d'hereus no universals és una altra forma d'esmentar aquells familiars que tenen drets sobre l'herència, és a dir que hereten —per això se'ls anomena hereus—, però que no són l'hereu universal.

59. En aquest exemple s'aprecia clarament la diferència entre les deixes *iure institutionis* als familiars que tenen drets —en aquesta ocasió els néts de la testadora— de les deixes a altres parents, fetes “graciosament”.

La varietat, fruit de la gran diversitat de situacions, és la norma en la disposició dels llegats relacionats amb el repartiment de l'herència.

—Institució d'hereu universal

Enfront de la varietat formal dels llegats per a disposició del patrimoni del causant, la institució d'hereu universal presenta una formulació homogènia a tots els testaments que la fa clarament identificable. Atès el caràcter subtractiu del testament,⁶⁰ la institució d'hereu universal s'enceta amb

omnia vero alia bona mea, mobilia et immobilia, et iura et acciones meas etiam universas, quecumque sint et etiam ubicumque, dimitto Margarite, filie mihi et dicto marito meo comuni et aliis etiam filiis et filiabus meis siquos habebō tempore finis mei, instituens ipsam Margaritam, filiam meam, et alios filios et filias meos nascituros mihi heredem universalem sive heredes universales equis partibus, si duo vel plures fuerint (doc. 12)

o

omnia vero alia bona mea, mobilia et immobilia, et iura et acciones meas etiam universas, quecumque sint et etiam ubicumque, dimitto dicto Ffrancisco Flandina, nepoti meo sive nabot, instituens ipsum Ffranciscum michi heredem universalem (doc. 19).

El final pot variar depenent de com s'estableixi l'herència, a un sol hereu, a diversos a parts iguals o desiguals, etc.

Acabada la clàusula d'institució segueixen les clàusules de substitució i els vincles o condicions de l'herència universal. Ambdues parts presenten molta varietat formal, ja que la diversitat d'opcions és molt elevada. De fet, les clàusules de substitució i els vincles ja els trobem en altres llegats, especialment en els de repartiment de l'herència, però també en els llegats pietosos. Vincular l'entrega d'un capital o la remissió d'un deute al compliment d'una condició o establir una alternativa al destinatari d'un llegat si aquest no pot o no vol rebre'l són complement habitual a molts llegats. Tanmateix, és en la institució de l'hereu universal on la substitució i els vincles i condicions prenen formes més complexes. Un exemple extret del testament de l'especier Bartomeu Ros resulta clarificador:

⁶⁰ L'estructura de tots els testaments és sempre subtractiva, es van restant sumes i drets del patrimoni del testador i en darrer terme s'institueix l'hereu universal amb tot el que resta.

Omnia vero a[lia bona mea], mobilia et immobilia, et iura et acciones meas etiam universis, quecumque sint et etiam ubicumque, dimitto Johanneto, pupillo filio comuni michi et dicte domine uxori mee, instituens ipsum Johannetum, filium meum, michi heredem universalem; verumtamen si dictus Johannetus, filius meus, michi heres non erit eo quia noluerit aut non potuerit vel etiam ubi michi heres erit et decesserit infra pupillarem etatem vel etiam postea quandocumque sine liberis de legitimo et carnali matrimonio genitis, in hiis casibus et utroque ipsorum substituo ei et michi heredes instituo videlicet in medietate bonorum meorum dictas dominas socrum et uxorem meas et in alia medietate pauperes Ihesu Christi et animam meam; et in hoc casu scilicet quod dicta hereditas mea perveniat dictis socru et uxori et pauperibus Ihesu Christi, dono et concedo prefatis manumissoribus meis plenum posse petendi, exigendi et recipiendi medietatem bonorum meorum; et eam vendendi et alienandi plus offerenti seu offerentibus; et precium recipiendi; et apocham et apochas ac alia instrumenta ad hec necessaria cum clausulis et securitatibus opportunis firmandi; et possessionem inde tradendi; et de eviccione cavendi; et inde cetera bona mea obligandi; et omnia alia que in contrarium empti et venditi requirantur faciendi; et precium et precia simil cum medietate peccunie que tunc erit in hereditate mea distribuendi et erogandi in piis causis ad noticiam et cognitionem manumissorum meorum. Ego enim dono et concedo prefatis manumissoribus meis in isto casu super predictis et circa predicta et super execucione huius mei testamenti quantum ad medietatem bonorum meorum plenarie vices meas et generalem et liberam administracionem cum plenissima facultate. Preterea dono et assigno in tutricem dicto Johanneto, filio meo, dictam dominam socrum meam, rogans eam affectuose quod ipsum Johannetum bonis moribus instruat et eum et bona sua regat, prout de ea confido (doc. 16).

L'exemple anterior inclou dues de les clàusules que és usual trobar acompanyant la institució d'hereu. Quan l'hereu universal és un fill menor o no emancipat o, simplement, quan el testador creu possible deixar fills menors o no emancipats, el causant acostuma a instituir per a aquests un o diversos tutors o curadors.

En molts testaments el testador lliura als marmessors la plena i lliure administració dels béns del testador per tal que puguin executar el testament. Quan, a més, l'hereu universal és o pot ser en darrer terme Déu, l'ànima del testador i les causes pies, circumstància que sovint obliga els marmessors a monedar tota l'herència i a assignar-la a diferents institucions per a finalitats caritatives, aleshores és

freqüent la concessió als marmessors de les capacitats de demanar i rebre l'herència (o d'una part), de vendre-la i alienar-la, de rebre'n el preu, de firmar les àpoques i instruments necessaris, de traspassar-ne la possessió, d'evitar-ne l'evicció i d'obligar qualsevol bé, de fer tot el necessari per comprar i vendre i de distribuir i assignar les sumes obtingudes en causes pies.

En tots aquests casos —vídua o vidu, llegítima i altres drets dels descendents i ascendents, tutors i curadors i cessió de plena administració— no es tracta pròpiament de clàusules imprescindibles del testament, ja que la seva aparició està supeditada a les circumstàncies i desigs personals del testador. Tanmateix, sovint segueixen les fórmules més amunt esmentades en forma d'exemples, tot i que l'ampli marge de llibertat dels testadors provoca que aquestes clàusules puguin prendre formulacions molt diverses.

—Clàusula codicil·lar

Després de l'elecció d'hereu universal i dels seus vincles i substitucions, la part dispositiva del document es tanca amb una clàusula notarial comuna a tots els testaments i dues més d'aparició força freqüent. L'ordre d'aquestes tres clàusules no és fix, però aquest fet no en modifica el significat. De fet, es tracta en els tres casos de clàusules clarament noterials, és a dir que inclou rutinàriament el notari, circumstància confirmada pel fet que, en els esborranys, sovint apareixen etceterades.

La primera d'aquestes clàusules és la codicil·lar,⁶¹ per la qual el causant confirma que el present document és la seva darrera voluntat i demana que sigui vàlid per qualsevol de les formes admeses pel dret. La seva redacció és molt homogènia i amb un sol exemple n'hi haurà prou per exemplificar-la:

*Hec est autem ultima voluntas mea quam volo valere iure testamenti et, si forsan non valet vel non valeret aut valere non posset iure testamenti, saltem valeat et valere eam volo iure codicillorum vel cuiuslibet alius ultime voluntatis (doc. 12).*⁶²

61. F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre dret familiar...*, p. 136. M. J. ARNALL, "Testaments de fons monacals...", p. 111-112, en diu corroborativa, però potser el terme no és apropiat, ja que no usa verbs corroboratius, sinó de validació —*volo valere*—. Suposem que la clàusula codicil·lar és la que V. PONS ALÓS, "Documento y sociedad: el testamento...", p. 1117, anomena repetitiva de *iussio* i d'anunci de validació.

62. En català: "E açò vull que sia la mia darrera volentat, la qual vull valer per dret de testament e si per dret de testament valor no podrà, vull que valcgue per dret de

—Clàusula de llibertat d’emetre les còpies necessàries

Molts cops l’anterior clàusula és continuada o precedida per una altra per la qual s’autoritza als marmessors, legataris, hereus i substituïts de tots aquests a demanar l’emissió de tantes còpies del testament com els convingui, requereixin o necessitin.

Et volo quod de presenti mea ordinacione possint fieri tot codices sive originalia testamenta eiusdem tenoris quot per manumissorem, legatarios aut heredem fuerint petita per notarium infrascriptum (doc. 29).⁶³

—Clàusula de revocació d’altres disposicions testamentàries

Una darrera clàusula acostuma a acompanyar la codicil·lar, és aquella per la qual s’especifica que el present testament substitueix i, per tant, revoca, qualsevol altre testament o codicil anterior. De fet és una clàusula redundant, ja que el nou testament revoca les disposicions dels anteriors i dels codicils. Com a clàusula menys usual, la seva redacció presenta més variacions, però el seu tenor és sempre el mateix. Com a exemple una mica peculiar, citem el testament de l’apotecari Francesc Riera, en el qual, singularment, al mateix temps que s’anul·len uns codicils anteriors, se’n ratifiquen uns altres, també anteriors:

Casso, irrito et anullo quosdam codicillos diu est per me factos in posse Petri de Ortis, notarii publici Barchinone, seu in posse rectoris Sancte Marie Magdalenes de Speluncis; ratifico tamen et confirmo quosdam codicillos per me factos in posse discreti Petri Thome, notarii publici Barchinone (doc. 30).

codicil o de qualsevol altre darrera volentat” (doc. 32). Rolandino de’Passaggeri inclou una clàusula similar als seus dos exemples: “et hanc ultimam uoluntatem asseruit esse uelle quam ualere iure codicillorum uel cuiuslibet alterius ultime uoluntatis” (*op. cit.*, f. 227v) i “et hanc ultimam suam uoluntatem asseruit esse uelle quam ualere uoluit iure testamenti quod si iure testamenti non ueleret, ualeat saltem iure codicillorum uel cuiuslibet alterius ultime uoluntatibus et uoluit hoc testamentum seu ultimam uoluntatem omnibus aliis testamentis seu ultimis uoluntatibus hinc retro factis preualere uel tam factis quam faciendis de cetero preualere etcetera secundum quod his uerbis disponet testator” (*ibidem*, f. 229r).

63. En català: “Vull encara que de la present mia ordinació o testament sien fets e liurats per lo notari deiús scrit ayntants originals testaments quants per los dits meus marmessors e hereus e cascun d’aquells e altres encara de qui serà interès d’aquèn seran demanats o raquests” (doc. 32).

Escatocol: datació tòpica i crònica i signes de validació

Tots els testaments compleixen amb l'obligació de cloure l'instrument amb la datació crònica i tòpica i amb les pertinents validacions.

La datació tòpica i crònica es mou en els paràmetres habituals de la documentació coetània, introduïda per l'expressió *actum est hoc* seguida del lloc i la data segons la Nativitat.⁶⁴

A continuació, els signes de validació donen força legal al testament. Quan el que s'ha conservat és un esberrany, és freqüent que solament hi hagi esment de la subscripció dels testimonis. En canvi, quan es pot consultar la còpia de registre d'un notari, s'hi troba també la subscripció de l'atorgant precedint la dels testimonis. Solament quan s'ha localitzat un original en pergamí o un trasllat complet es conserven les tres subscripcions, la de l'atorgant, la dels testimonis i la del notari.

La formulació de les subscripcions no presenta cap peculiaritat. La del causant del testament segueix, amb poques variants, la fórmula

S+num Margarite, testatricis predictae, que hec laudo et firmo
(doc. 167).

Els testimonis s'introdueixen amb la clàusula *testes rogati huius testamenti sunt*, seguida de la identificació dels testimonis. Finalment, la subscripció notarial que sempre s'adapta a

Sig+num Petri de Podio Ermenali, notarii publici Barchinone, qui hec scripsit et clausit cum litteris rasis et emendatis in linea..., ubi dicit... et apponitis in linea..., ubi dicit...

tot acabant amb la indicació de les correccions i els interlineats de la còpia.

DOCUMENT DE PUBLICACIÓ

Tot i que d'aquest tipus documental solament se n'ha localitzat un, d'original (doc. 145), per la seva formulació es fa evident que no és una anotació notarial marginal sinó un document complet que donava fe que el testament, a causa de la defunció del causant, havia estat llegit públicament pel notari, acte pel qual passava a tenir vigència.⁶⁵

64. En tots els testaments la datació tòpica i crònica i els signes de validació són en llatí, encara que el testament estigui redactat en català.

65. M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial...".

Com en qualsevol document notarial, s'hi poden percebre les parts fonamentals de protocol, text i escatocol, tot i que amb l'ordre molt alterat. En els casos localitzats més extensos, la nota de publicació compta amb notificació, dues exposicions, disposició, datació crònica, datació tòpica i subscripció dels testimonis.

En una petita part de les publicacions estudiades, aquestes s'inicien amb una notificació que invariablement és la fórmula *noverint universi quod* (doc. 30 i 167, per exemple). El més habitual, tanmateix, és que el document de publicació comenci sense més preàmbuls bé per la datació crònica, bé per la part dispositiva.

La datació crònica, normalment separada de la tòpica, inclou, a més de la informació habitual, l'esment del dia de la setmana en què es va dur a terme la lectura i, de vegades, fins i tot l'hora.⁶⁶ El més usual és que la datació crònica enceti el document. Quan no és a l'inici, aleshores se situa abans de la subscripció dels testimonis.

La part dispositiva va sempre indicada amb l'expressió *fuit publicatum huiusmodi/supradictum/suprascriptum/prefatum testamentum* i acostuma a anar acompanyada, a continuació, o precedint-la, per dues clàusules d'exposició: la indicació del dia de la sepultura del causant difunt, com a causa remota de la publicació, i la indicació de les persones, marmessors i/o hereus, que han manat llegir públicament el testament.

La indicació del dia de sepultura segueix un d'aquests dos esquemes:

corpore dicte testatricis die dominica, XXX^a die iamdicti mensis marcii, tradito sepulture (doc. 20)

o

qua die corpus dicti deffuncti fuit traditum ecclesiastice sepulture (doc. 30),

La indicació de qui féu llegir el testament es pot expressar amb un simple ablatiu,⁶⁷ o introduint-la amb les expressions *instantibus*

66. "Die veneris XXV^a dicti mensis iulii predicto" (doc. 169); "Die lune III^a die ma[rc]ii anno a nativitate Domini M^o [C]CC^o L^o tercio (doc. 9), Noverint universi quod anno a nativitate Domini millesimo quadragesimo nonagesimo primo, die vero veneris quarta mensis ffebruarii" (doc. 167) i "hora quasi vesperorum que computabatur vicesima quarta die aprilis anno a nativitate Domini millesimo quadragesimo tercio" (doc. 38), per exemple.

67. "dictis manumissoribus" (doc. 20), "dictis venerabilibus manumissoribus et dicto Bonanato Petri, heredi, ac uxori ipsius defuncti" (doc. 22), "manumissoribus et tutoribus supradictis" (doc. 32)...

et requirentibus...,⁶⁸ *de voluntate...*,⁶⁹ *ad requisicionem...*,⁷⁰ *ad instanciam...*⁷¹ Normalment s'especifica amb força detall qui fou exactament la persona o persones que en demanaren la publicació i quan s'empra el plural per als marmessors o hereus i algun n'era absent, s'acostuma a fer constar:

de voluntate dictorum manumissorum dempto dicto venerabili Guillelmo de Turri, qui presens non erat (doc. 19).

La datació tòpica no és l'habitual en els documents notariais, sinó que es fa constar el lloc concret —casa o cambra— on fou llegit públicament el testament. Sovint la indicació és indeterminada (*in hospicio habitacionis ipsius defuncti*, doc. 32), però a vegades s'especifica on és la casa (*in hospicio scilicet dicti Ffrancisci Riarié quod est in civitate Barchinone in vico vocato de la Ferneria*, doc. 30) o en quina cambra es realitzà la lectura (*in camera ubi dictus deffunctus finivit dies suos*, doc. 38).

Tots els documents de publicació es clouen amb l'esment dels testimonis presents a la lectura, introduïts freqüentment per l'expressió *presentibus testibus*. En alguns casos, com que la lectura devia coincidir amb els actes del sepeli, s'afegeix després de l'enumeració l'expressió *et pluribus aliis*, la qual ens dóna idea de la gernació que es devia reunir en la sepultura i totes les cerimònies posteriors a l'enterrament.

EL TESTAMENT MEDIEVAL: PROCÉS DE REDACCIÓ, PUBLICACIÓ I CÒPIA

Com qualsevol altre instrument o negoci notarial, el testament segueix un procés que podem resseguir indirectament a partir de la documentació conservada. En els arxius es guarden testaments en quatre “formats”: originals, esborranys, còpies de registre notariais i

68. “instantibus et requirentibus Bernardo de Colle, mercatore, Bernardo Carlus et Ffrancischo de Masramon, apothecariis, et domina Jacmeta, uxori dicti Ffrancisci Riarié, manumissoribus et executoribus testamenti seu ultime voluntatis dicti Ffrancisci Riarié” (doc. 30); “presentibus instantibus et requirentibus Ffrancisco Coll, marito, dicto Jacobo Montargull et Joanna, dicti Jacobi Montargull uxori, manumissoribus dicti testamenti” (doc. 167).

69. “de voluntate dictorum manumissorum excepto Michaelo Toselli, qui absens erat” (doc. 21).

70. “ad requisicionem fili[is et manumissoris] dicte domine Agnet[is]” (doc. 9).

71. “ad instanciam dictorum venerabilis Raimundi Januarii et domine Agnetis, manumissorum predictorum” (doc. 16).

trasllats complets o parcials. Aquesta diversitat és la que ens permet reconstruir-ne el procés de redacció i publicació.

La redacció de testament

Els esborranys de testament són els documents que més ens informen sobre com es redactaven les últimes voluntats. Tot i que es tracta, ja, d'un document notarial, pel fet que és escrit pel notari o el seu escrivà davant testimonis, l'esborrany permet entreveure com s'enfrontava el causant a la redacció del testament.

Ni els mateixos esborranys ni cap altre document ens dóna notícia sobre on es redactava, però resulta lògic suposar que era a la notaria, excepte en aquells casos que la malaltia o l'edat no ho permetien, en què devia ser el notari qui anava a casa del testador a prendre nota de la seva voluntat.

A causa del gran nombre de llegats que alguns testaments recullen és molt probable que els testadors s'adrecessin a la notaria amb algun esborrany o algunes notes de la seva pròpia mà. Per la importància del fet de testar, tant per a l'ànima del testador com per al futur del seu patrimoni, costa de creure que aquest no hagués meditat bé com disposar dels seus béns, de forma que devia entrar a la notaria tenint ben clara quina era la seva darrera voluntat.⁷² El notari havia de donar forma escrita als seus pensaments i idees i mirar que la voluntat del causant s'ajustés a dret. L'acte de llibertat que suposa testar havia de prevaler sobre els tecnicismes i els formulismes notariais. El notari havia de fer encaixar la voluntat del testador en l'esquema ja exposat d'un testament obert.

De la conjuminació de la voluntat del testador i de l'adequació d'aquesta a les normes i usos del testament obert feta pel notari en sortia un esborrany que ja presenta totes les parts del testament excepte les subscripcions del notari i del causant. A diferència de la còpia del notari al seu protocol i del testament original, l'esborrany no es redacta en text continu, sinó que cada clàusula i cada llegat acostuma a formar un paràgraf, remembrança sens dubte de l'enumeració de voluntats que el testador feia al notari. Les clàusules més habituals, a més, sovint són etceterades, ja que l'important de l'esborrany és anotar la voluntat singular del testador. La redacció definitiva, ara sí

72. J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*, p. 86, apunta justament en la direcció contrària: és el notari qui proposa al testador els llegats a clergues, confraries, pobres, parents, etc., en un ordre "apparemment immuable".

en text continu i sense abreujar, no l'ateny fins a la còpia al protocol notarial.

Tanmateix, entre l'esborrany i la còpia pot passar un temps. La dilació entre un procés i l'altre té una única causa: l'esborrany, com a document provisional, encara és viu i resulta modificable, mentre que la còpia de registre no es pot modificar més que redactant un nou testament o un codicil. En el fons, devia haver-hi una causa econòmica ja que copiar l'esborrany en el protocol havia de tenir un preu. Si el causant feia copiar el testament i després volia modificar-lo, havia de pagar de nou.

La provisionalitat de l'esborrany resulta evident en alguns dels casos estudiats. El primer esborrany del testament de Maria, muller de l'especier Nicolau Pellisser, va ser redactat el 21 de gener de 1469, però cinc anys més tard, ja vídua, l'11 de març de 1474, va corregir-lo i va deixar llesta la versió que seria definitiva, publicada el 27 de desembre de 1475 (doc. 145). Les correccions són clarament visibles en l'esborrany, començant pel canvi en la seva intitulació, de muller a vídua de Nicolau Pellisser.

L'esborrany del testament d'Antònia, muller de l'especier Pere Comes, redactat el 24 de febrer de 1428, fou corregit cinc vegades: el 24 de febrer de 1428, el 14 de setembre de [1428], el 10 d'agost de 1431, el 18 de març de 1435, el 24 d'octubre de 1442 i el 19 d'agost de 1445. En cada cas foren convocats testimonis, de forma que en l'esborrany se succeeixen els esments de sis parelles de testimonis. Els canvis entre la primera i la darrera versió són notables, fins i tot en l'elecció de l'hereu universal. En aquest cas, a més, no tenim constància que el testament s'arribés a publicar en la seva darrera versió (doc. 100).

Com s'ha vist, aquests esborranys podien restar oberts durant molts anys a la notaria. Solament quan el testador decidia que aquella era la versió definitiva, devia manar que se'n fes còpia als protocols del notari. La inclusió d'un testament en els protocols no implica necessàriament que aquell arribés mai a publicar-se, sinó que el seu testador el donava per definitiu. Com que el dret de testar es fonamenta en la interinitat de la disposició testamentària fins al moment de la mort, ni tan sols el fet de documentar un testament registrat als protocols del notari ens permet assegurar que aquella fos la darrera voluntat del testador. La possibilitat de redactar nou testament o de corregir-ne detalls mitjançant codicils sempre hi era. En alguns casos el mateix document ens indica que n'hi havia hagut d'anteriors per mitjà de la clàusula de revocació. En el cas de Francina o Francesca, muller del candeler de cera Pere ses Corts, s'han

conservat un esborrany redactat davant el notari Gabriel Canyelles el 3 d'octubre de 1418 i el testament definitiu, emès pel notari Joan Franc, major, el 4 de març de 1420, amb nota de publicació del 13 d'agost de 1421 (doc. 55 i 57).⁷³

Un cas similar és el del testament de l'especier Francesc Duran (doc. 152). D'aquest apotecari de la segona meitat de la quinzena centúria s'han conservat tres esborranys totalment independents —en tres plecs diferents, que anomenarem A, B i C— i la còpia notarial al protocol del notari Antoni Palomerès. Francesc Duran va redactar el seu primer testament el 16 d'agost de 1480, en un plec on un any més tard, el 10 de juliol de 1481, s'annotarien alguns canvis i s'afegiria —possiblement per error— la nota de publicació datada a 8 d'agost del mateix any (A). Tanmateix, malgrat la nota de publicació, A no va ser la versió definitiva i sembla que el mateix dia 10 de juliol Francesc Duran va fer passar en net l'esborrany A, que dona lloc a B, on encara es van fer alguns petits canvis de detall, especialment en les clàusules que a A s'havien abreujat i a B van ser redactades *in extenso*. És probable que els canvis es deguin més a la mà del notari que a la del testador. Però B encara no fou l'última versió, sinó que se'n va redactar una tercera, C, aquesta definitiva, on torna a constar la mateixa nota de publicació que apareixia —erròniament— a A. Fou aquesta darrera versió, C, la que es va registrar al *Primus liber testamentorum* d'Antoni Palomerès.

Quant a aquest darrer aspecte, caldria esbrinar si els notaris registraven els testaments als seus protocols quan el testador els ho manava —és a dir pagava—, o quan aquests eren publicats. Sorpren que, trencant l'habitual i lògica escrupolositat cronològica dels notaris, els llibres de testaments estiguin “desordenats”, és a dir que els documents no segueixen un ordre correlatiu amb la data de redacció, a diferència del que ocorria en els altres protocols on el criteri cronològic acostuma a decidir l'ordre dels documents registrats. La causa, sens dubte, és la provisionalitat de tot testament, és a dir el fet que fins a la publicació el testament no tenia valor com a tal i, per tant, fins aquell moment podia ser modificat i fins i tot refet de dalt a baix. És molt probable que en molts casos els testaments no fossin registrats fins al moment de la publicació. Cal tenir present que, com que els esborranys ja duïen la subscripció dels testimonis i el signe de jurament dels atorgants, podien ser considerats immediatament el testament en vigor tan bon

73. Cal fer notar que el segon i darrer testament inclou la pertinent clàusula de revocació dels anteriors.

punt es demostrava que no n'hi havia cap de posterior que el derogués. Però no sempre els testaments registrats als protocols s'acompanyen del document de publicació, per tant no sempre acabaren tenint valor. Que en molts casos no es registrés el testament fins al moment de la publicació no significa que el testador no pogués fer-lo registrar abans, però això devia ocórrer solament quan el testador era estranger o havia de partir de Barcelona i calia que en quedés constància⁷⁴ o quan l'atorgant estava molt segur de la seva darrera voluntat. Això explica que resulti quasi impossible entendre l'ordre d'anotació dels testaments als registres, ja que no es regeix plenament ni per la redacció ni per la publicació.

Aquesta manera de funcionar permet explicar, per exemple, que el testament de Ramon Riquer, especier de Tremp, s'hagi conservat a Barcelona (doc. 165). El testament va ser redactat a Talarn, però com que el fill i hereu, Pere Riquer, residia a Barcelona, va fer publicar el testament a la ciutat comtal pel notari Joan Miravet.

La publicació del testament

Com ja hem repetit diverses vegades, la provisionalitat de tot testament acaba amb la mort del testador, moment en què passa a ser executable. Aquest procés es caracteritza per la lectura pública del testament, acte que en trenca el "secret" i dóna vigència al contingut. Els documents de publicació ens permeten conèixer com es produïa aquesta lectura.

Sovint era poc després de morir que se sol·licitava la lectura del testament. Les publicacions parlen de lectures realitzades el mateix dia de la sepultura, acte que devia dur-se a terme un o dos dies després de l'òbit. El més usual era que els marmessors o una part d'aquests, juntament amb l'hereu o els hereus, o directament l'hereu o els hereus, o encara l'esposa o el marit quan els hereus eren menors, demanessin al notari que comparegués a la casa del difunt. Instal·lats tots a la cambra del difunt o al menjador, que són les estances més esmentades a les publicacions, el notari començava la lectura del testament, feta sempre davant la presència de testimonis. Quan el testament anava acompanyat de codicils que el modificaven, aquests eren llegits tot seguit per tal que prenguessin validesa. D'aquesta ma-

74. Aquesta és, sens dubte, la causa que el testament de Guillem Altemir, especier de Perpinyà, redactat a Barcelona davant el notari Berenguer Ermengol el 14 d'agost de 1392, es registrés al llibre de testaments d'aquest, tot i que no consti que fos publicat, ja que manca la nota de publicació.

nera solemne el testament i els codicils prenien força i els marmessors podien executar-los.

De la lectura en naixia el testament “original”, és a dir un exemplar emès pel notari com a “testament del difunt”, normalment en pergamí fins ben bé a finals del segle xv.⁷⁵ Tanmateix cal tenir present que, per la clàusula de llibertat d’emetre les còpies necessàries, ja esmentada, del testament se’n podien fer tantes còpies com els semblés necessari als marmessors, hereus, tutors, curadors i legataris. Per anotacions al marge dels protocols notariais consta que alguns testaments foren copiats diverses vegades. Del testament de l’especier Esteve sa Torra se’n van fer, com a mínim, quatre còpies, una a Eulàlia, vídua i tutora dels hereus del difunt, una altra als marmessors, una tercera a la mateixa Eulàlia (per què?) i encara una darrera a Estevet, un dels dos hereus, possiblement l’únic que sobrevisqué amb fills i que, per tant, va gaudir plenament de l’herència (doc. 32). Del testament de Pere Terrassa se’n va fer *transumptum* en paper a l’hereu i, del seu llegat, a la vídua (doc. 37). En el cas d’Angelina, muller de l’apotecari Eloi (I) Vidal, aquest va pagar dues còpies per motius que desconeixem (doc. 91). Del testament de l’apotecari Genís (I) Solsona se’n féu còpia a la vídua, Isabel, i al sucrer Narcís Quintana, ambdós marmessors i tutors dels hereus del difunt (doc. 102), i del testament del també apotecari Llorenç Martí se’n realitzaren tres còpies, una per a l’hereu, una altra per a la mare, Llúcia, i una darrera per a la vídua, Isabel (doc. 155). Les còpies podien ser encomanades no solament per persones directament afectades pel testament, com ara els hereus o els marmessors, sinó indirectament com és el cas del testament de Gabriel Esteve, un especier que residia amb el també especier Nicolau Sala (doc. 46). Consta, per una nota marginal de molt difícil lectura, que del seu testament se’n va fer trasllat en paper —per ordre dels marmessors?— per a Joan [Sard]er, físic, com a pare i legítim administrador de Gaspar, impúber, [hereu] universal del difunt Francesc Esteve, que era l’hereu universal de Gabriel Esteve. És a dir, en aquest cas fou el pare i administrador de l’hereu de l’hereu qui va sol·licitar còpia del testament.

Aquestes còpies són “originals” o trasllats? Resulta difícil esbrinar si les que documentem en anotacions marginals foren emeses com a originals o com a trasllats. El cas de Llop Clergue ens pot ajudar una mica (doc. 62). Gràcies a diferents notes al marge ens consta que del seu testament se’n feren cinc còpies parcials. Joan Llop àlies Clergue,

75. I possiblement també després, però no n’hem localitzat de tan moderns.

fill del testador, va manar, en un primer moment, que es fessin dues còpies del llegat que el seu pare li feia, una *còpia* en paper i, poc després, una altra *còpia* en pergamí, ambdues en data desconeguda. El mateix Joan, el 19 de febrer de 1443 feia fer *translatum* del mateix llegat i el 26 de novembre de 1446 *còpia* de la institució d'hereu universal. Una darrera nota al marge ens fa saber que, preocupat per un aniversari que havia manat crear el testador, Pere Prats, procurador dels aniversaris comuns de la Seu, va manar fer també una *còpia* de la clàusula d'institució del llegat. Aquesta còpia, conservada a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, ha pogut ser localitzada i ens permet comprovar que, en aquest cas, va prendre la forma d'un trasllat.⁷⁶ És un cas únic, però és probable que mostri la pràctica notarial de considerar "original" la primera còpia, emesa per als hereus o marmessors arran de la publicació del testament, mentre que les altres prendrien la forma de trasllats, totals o parcials, segons el cas.

La "vida" del testament solia ser llarga. Com que generava drets sobre propietats, no resulta estrany que se'n realitzin trasllats o se'n copiïn clàusules fins dos o tres generacions més tard. Del testament d'Esteve (I) sa Torra, de 1394 (doc. 32), en va sol·licitar un trasllat el seu rebesnét o quadrinét Miquel (III) sa Torra el 18 de juliol de 1534.⁷⁷ Entre original i còpia havien passat 140 anys.

Quan per mitjà del testament s'institueixen almoines i caritats perpètuas o aniversaris perpetus, que implicaven cessions de béns o rendes, la darrera voluntat prenia una vigència també "perpètua" i no resulta

76. ACB, 4-11-3, 1426, juliol, 23, cf. doc. 62.

77. En un document solt conservat entre la còpia de registre del testament d'Esteve (I) sa Torra consta que Miquel sa Torra va sol·licitar un trasllat de la clàusula d'heretament universal, còpia que el notari Joan Vilar va realitzar dos dies més tard tal com consta en nota marginal. Aquesta, a més, especifica que l'honorable Miquel sa Torra era rebesnét o quadrinét de l'especier Esteve. Aquest va tenir dos fills, Esteve (II) i Miquel (I), ambdós nascuts entre 1381 i 1394 (taula 6). Del segon se'n perd la pista ben aviat, el 1395, mentre que del primer se sap que va redactar testament el 1450 (doc. 112), que devia morir poc més tard, i que va deixar hereu el seu fill Miquel (II), nascut abans de 1417 i mort entre 1450 i 1462. Miquel (II) es va casar dues vegades. De la primera muller, Magdalena (sa Vall), va tenir una filla, Violant. Desconeixem, en canvi, si de la segona esposa, Joana, en va tenir descendència, però és molt versemblant que tingués, com a mínim, un fill, Esteve (III) sa Torra, nascut entre 1439 —data de defunció de la primera muller de Miquel (II)— i 1462 —any en què Miquel (II) consta com a difunt—, al qual faria referència l'esmentada nota marginal i que és possible que fos el pare o, menys probable, avi de Miquel (III) sa Torra, qui hauria demanat el trasllat.

gens estrany que les institucions encarregades de l'execució d'aquestes almoines, caritats i aniversaris conservessin trasllat del testament i que aquest, si calia, es copiés de forma autenticada en registres interns per tal d'evitar-ne la pèrdua. Aquest és el cas, per exemple, del testament de Francesc Flandina (doc. 27). Aquest especier va nomenar com a hereus els seus fills i filles futurs i va establir com a substituïda una capella amb benefici que s'havia de construir a l'església de Sant Just de Barcelona. Com que no tenim constància que deixés cap fill en morir, el seu patrimoni devia passar immediatament a l'església de Sant Just per a la construcció de la capella dedicada a sant Francesc. A causa d'aquesta herència, en data indeterminada, algú que desconexem va encarregar el trasllat de la clàusula d'heretament universal. Aquest trasllat, justificatiu de les rendes que permetien la constitució i manteniment del benefici, fou, ja en la segona meitat del segle XVII o principis del segle següent, copiat en els *Registra Dotialiarum* episcopals, conservats actualment a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. Es tracta d'una còpia autenticada i, per tant, amb valor jurídic. Més de tres-cents anys després de la seva redacció i publicació el testament de Francesc Flandina encara era "viu".⁷⁸

EL TESTAMENT CLOS: EL CAS DE BERNAT CALDÒFOL

L'única excepció al testament obert és un cas únic de testament clos, redactat per l'especier Bernat Caldòfol (doc. 146).⁷⁹ En coneixem el contingut gràcies a la protocol·lització que en féu el notari Antoni Vinyes. En el preàmbul justificatiu de la lectura pública del testament, el notari fa constar que l'11 d'octubre de 1474 l'esmentat especier es va presentar a la seva notaria a la plaça de Sant Jaume i, en presència de tres testimonis cridats pel mateix Caldòfol —fra Pere Febrer, prior del monestir de Sant Jeroni de la vall de Betlem o de la Murtra, i els doctors en decrets i ciutadans barcelonins Andreu s'Olzina i Joan Benet de Coll—, va fer entrega al notari d'una plica i va dir, de paraula, que hi havia el seu testament escrit de la seva pròpia mà i en català. Dos anys més tard, el 21 de desembre de 1476, dia en què va morir Bernat

78. Aquest testament i altres publicats als *Registra Dotialiarum* han estat estudiats per Cristina BORAU, *Els promotors de capelles i retaules...*, 2002, per tal de reconstruir la construcció de capelles i beneficis en algunes esglésies barcelonines al segle XIV, vegeu sobre els *Registra Dotialiarum*, p. 26, i sobre el cas concret de Francesc Flandina, p. 226-227, 364-365 i 400, a més del regest a l'apèndix (doc. 27).

79. Sobre els testaments closos, vegeu E. JARDÍ CASANY, *Testaments hològrafs, codicils...* i F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret Familiar...*, p. 139.

Caldòfol, la seva vídua Joana, estant a casa del seu difunt marit, va demanar que s'obris la plica per tal de saber com volia ser enterrat i quines exèquies desitjava. Per aquesta raó es va requerir al notari que, en presència de fra Pere Ribot, mestre en teologia, fra Pere Bosc, dominic, i el cirurgià barceloní Antoni Vilardaga, obrís i dessegellés la plica per tal que Joana pogués saber com enterrar-lo. Tancada de nou la plica, la vídua i Bernat Caldòfol, clergue i batxiller en arts i fill del testador, van esperar al 4 de gener per tal de demanar a Gabriel Marcó, escrivà jurat d'Antoni Vinyes, en presència del ja esmentat fra Pere Ribot i dels frares Joan Feliu i Mateu Fuster, de la Murtra, que procedís a la publicació del testament, raó per la qual en fa el trasllat o transcripció.

El testament redactat per Bernat Caldòfol requereix i implica uns coneixements mínims de la pràctica notarial, així com del règim successori. Tot i que molt senzill en la seva estructura, ja que pràcticament es limita a l'elecció d'hereu universal, el testament clos de Bernat Caldòfol recull les clàusules i els apartats comuns. El protocol s'enceta amb la invocació a Déu i la Verge Maria, la intitulació i l'exposició, que únicament inclou la clàusula —imprescindible— de salut mental. La part expositiva inclou les també imprescindibles clàusules de nomenament de marmessors i de reparació de torts, així com l'elecció de sepultura com a disposició pietosa, seguida de l'elecció d'hereu universal amb els pertinents vincles de substitució i de la clàusula de corroboració. Clou el testament l'escatocol, on consta la data crònica,⁸⁰ i es certifica, com a peculiaritat del testament clos, que el testament ha estat *scrit de mà mia sens res sobreposat*.

Si bé l'estructura és l'habitual, el contingut es mostra lleugerament diferent, tot i que tampoc no es pot considerar gaire original. Destaca el fet que l'elecció de sepultura, al monestir de la Murtra, es realitzés segons un contracte que el mateix notari Antoni Vinyes havia redactat amb data 6 d'octubre de 1474, és a dir, poc abans que li fos entregada la plica amb el testament. Desconeixem el contingut d'aquest document, però és probable que s'hi plasmés la preocupació del testador pel més enllà, si és que en tenia cap. La resta del testament es limita a la donació de tots els béns del

80. Existeix un conflicte entre la data del testament clos, 15 d'octubre de 1474, i la de recepció de la plica, 11 d'octubre del mateix any, ja que el testament no pot haver estat escrit després d'haver estat entregat. Evidentment una de les dues dates conté algun error que, de moment, resulta impossible de corregir.

causant a la seva esposa i al seu fill a parts iguals, establint que el que premori a l'altre no podrà disposar dels seus béns, sinó que els heretarà l'altre.

Més enllà dels aspectes concrets d'aquest cas, ens interessa destacar quins eren els requisits i els mecanismes que permetien el testament clos. En primer lloc, i tot i resultar obvi, es requeria que el causant sabés escriure. En principi els dos col·lectius laborals que estudiem requerien tenir uns mínims coneixements de lletra i, per tant, tots els especiers i els candelers podrien haver emprat aquest sistema. Tanmateix, solament es documenta un únic cas i això és degut, sens dubte, al fet que aquesta forma de testar requeria també que el testador conegués com s'havia de redactar un testament, així com les normes de dret successori que el testament no podia vulnerar. En el cas que ens afecta, sembla indubtable que Bernat Caldòfol va comptar amb l'ajut o bé del seu fill, batxiller en arts, o potser del mateix notari Antoni Vinyes. El testament, des d'un punt de vista formal, és impecable i costaria diferenciar-lo d'un altre redactat per un notari.

El testament clos és relativament escàs en els protocols notariais barcelonins i no solament entre especiers i candelers. Per la formació que requeria fou principalment emprat per gent acostumada a escriure i a treballar amb documents notariais: notaris, mercaders, preveres, ciutadans honrats i cavallers residents a Barcelona. Desconeixem què va motivar Bernat Caldòfol a redactar de la seva pròpia mà el seu testament, però evidentment devia ser alguna circumstància singular, ja que no se sap de cap altre col·lega seu que emprés aquest sistema.

EL CODICIL

El codicil, com a complement del testament, té evidents similituds formals amb aquest.⁸¹ El protocol comença amb la invocació divina que, en els casos estudiats, es refereix sempre a Déu (*In Dei nomine, En nom de nostro senyor Déu Jesuchrist*). Introduïda pel pronom de primera persona (*ego, jo*), segueix la intitució amb les mateixes característiques que al testament.

Segueixen, barrejats de la mateixa manera que en el testament, el preàmbul i l'exposició. El preàmbul-exposició el formen

81. Pel que fa al codicil com a document, vegeu F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret Familiar...*, p. 136 i A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent...*, vol. V, p. 51-61.

cinc tipus de clàusules: la clàusula de declaració d'haver redactat testament, la de licitud de codicil·lar, acompanyada de la de mutabilitat de la voluntat humana, i la circumstancial de motivació, acompanyada, si escau, de la de salut mental i plena disposició de facultats. La primera i les dues darreres clàusules, més reals, poden ser considerades l'exposició, mentre que les altres dues, més metafísiques, formarien el preàmbul. De totes aquestes, l'única que apareix en tots els codicils és la primera. La seva formulació més completa és:

attendens me die octava presentis et infrascripti mensis augusti in posse Juliani dez Roure, notarii infrascripti, meum fecisse et ordinasse testamentum (doc. 68)

o bé

attendens me ultimo fecisse et ordinasse testamentum in posse Bernardi Pi, notarii publici Barchinone inffrascripti, vicesima tertia die presentis mensis novembris (doc. 73)

o bé, en català

attement lo dia present haver fet e ferrat mon derrer testament e darrera voluntat en poder d'en Francí Jovells, notari ciutedà de Barcelona (doc. 202).

És evident que aquesta clàusula resulta imprescindible, ja que enllaça el codicil amb el document que modifica, deroga, retoca o amplia.

Justament és la llibertat de testar el que motiva el preàmbul. Les clàusules de licitud de codicil·lar i de mutabilitat de la voluntat humana no són més que formes concretes de la clàusula d'inducció metafísica documentada en els testaments. En el cas del codicil és la variabilitat de la voluntat dels homes, emparada en el dret de modificar tota darrera voluntat per via de codicil, la que en justifica moralment la redacció:

attendens eciam voluntatem hominis ambulatoriam fore usque ad extremum exitum vite sue et cuilibet esse licitum, ante et post confeccionem testamenti, codicillari seu suos facere codicillos et de bonis suis disponere pro libito voluntatis (doc. 84)

La licitud de codicil·lar s'expressa habitualment amb el gir:

attendens etiam quod, cui licitum est testari, licitum est codicillari (doc. 28).

Les clàusules circumstancials de motivació i de salut corporal i mental i de plena disposició de facultats són idèntiques a

les clàusules identificades als testaments, per la qual cosa no cal recordar-les.⁸²

A diferència del testament, en què el verb dispositiu és sempre el mateix, en els codicils apareixen els verbs *facio*, *facio et ordino* i *dispono codicillos in quo*, com a nexa d'unió entre el preàmbul-exposició i la part dispositiva del codicil. Per la diversitat d'assumptes que cal tractar, les disposicions dels codicils presenten formes molt diferents. Algunes són comunes amb els testaments: l'elecció de nous marmessors (doc. 28, 93 i 202), el nomenament d'usufructuari vitalici (doc. 75), els nous llegats (doc. 75), el canvi en la forma o el contingut d'un llegat (doc. 73, 84 i 148), la institució d'un aniversari (doc. 93). Altres, per la seva excepcionalitat, són originals: l'anul·lació d'una remissió de deute (doc. 68), per exemple. Cal tenir present que alguns codicils disposen sobre més d'un assumpte (doc. 75).

La part dispositiva s'acaba en tots els casos amb la clàusula de reconeixement de validesa del testament en tot allò no modificat pel present codicil, acompanyada, a vegades, per les clàusules codicil·lar i de llibertat d'emetre les còpies necessàries, idèntiques a les dels testaments. El codicil d'Angelina, muller de l'apotecari Nicolau Sala, ens exemplifica aquestes tres darreres clàusules:

Cetera vero in dicto meo testamento contenta laudo et approbo cum presenti. Hec est autem ultima voluntas mea, quam volo et iubeo valere iure codicillorum que, si non valet aut valere non poterit iure codicillorum, saltem volo quod valeat et valere possit alio quocumque iure cuiuslibet ultime voluntatis, quo melius valere poterit et tenere. De qua mea ordinacione fieri volo et iubeo tot originales codicillos quot per dictum Nicholaum Sala aut alios quorum intersit petiti fuerint et requisiti per notarium infrascriptum (doc. 75).

Tot i que les clàusules poden variar en alguns detalls de la redacció, el contingut és sempre el mateix: preservar els aspectes del testament no modificats pel codicil, donar-li validesa i permetre que se n'emetin tantes còpies com sigui necessari per tal que es pugui executar.

L'escatocol dels codicils és en tot similar al dels testaments: datació tòpica i crònica (*actum est hoc...*) i validació mitjançant les subscrip-

82. Per exemple, "infirmirate detenta tamen in meo bono et pleno sensu mente sana et integra memoria cum firma loquela existens" (doc. 75).

cions de l'atorgant (*s+num talis qui hec laudo, concedo et firmo*), dels testimonis (*testes huius rei sunt...*) i del notari.⁸³

La publicació del codicil

Els codicils tenien una “vida” similar a la dels testaments, dels quals podrien ser considerats els “germans petits”. D'aquesta manera, tot i que no se n'ha conservat, devien existir en forma d'esborrany fins que es registraven al registre notarial. Igualment, per tal de donar-los plena validesa, havien de ser publicats o llegits públicament, acte del qual s'aixecava acta de forma idèntica a com es feia amb els testaments. De fet, tots els codicils documentats van acompanyats de la pertinent nota de publicació, calcada, en tots els detalls, a la d'un testament.

La nota de publicació del codicil de l'especier Pere (II) Rossell servirà d'exemple d'aquesta tipologia documental:

Noverint universi quod die lune, duodecima die mensis decembris, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vicesimo nono, fuerunt publicati codicilli Petri Rosselli, apothecarii, civis Barchinone, corpus cuius fuit traditum dicta die ad ecclesiasticam sepulturam, que publicatio fuit facta per me, Bernardum Pi, notarium, in comestorio hospicii habitacionis dicti deffuncti, ad instanciam et in presencia dictorum manumissorum, presentibus testibus discreto Bernardo Rippoll, presbitero Barchinone, et Jacobo Vallariana, mercatore, cive Barchinone (doc. 73).

ELS TRASLLATS

Ja hem parlat a bastament de l'existència de nombrosos trasllats de testaments. La mateixa naturalesa d'aquest document ho propicia i la clàusula de llibertat d'emetre tantes còpies com calgui ho avala. Formalment, aquests trasllats no es diferencien dels que es feien d'altres instruments coetanis,⁸⁴ per la qual cosa ens limitarem a transcriure un exemple:

83. Com que tots els codicils han estat localitzats en còpia de registre als protocols notarians, no s'ha documentat cap subscripció notarial, però el sentit comú i la lògica permeten afirmar sense cap mena de dubte que havia de ser idèntica a la dels testaments.

84. M. T. FERRER I MALLOL, “La redacció de l'instrument notarial...”, i M. J. ARNALL JUAN, “Testaments de fons monacals...”, p. 42-43.

Hoc est translatum suptum (sic) fideliter a quibusdam clausulis interpolatim positis et contentis in originali testamento venerabilis Lupi Clerici, quondam, apothecarii, civis Barchinone, quod fecit et ordinavit in posse Juliani dez Roure, notarii infrascripti, vicesima die decembris, anno a nativitate Domini milesimo quadringentesimo vicesimo tercio, in quoquidem testamento sunt prohemium, heredis institutio clausula generalis et testes rogati, quarumquidem clausularum tenor talis est: En lo nom de Déu... (doc. 62).

També segons els costums habituals a l'època, aquests trasllats porten la signatura del notari autor del trasllat i de dos més que actuen com a testimonis. En alguns casos s'hi afegeix la signatura del batlle de Barcelona, del regent la vegueria o d'un jurisperit que confirmen l'autenticitat i exactitud de la transcripció.

PART II
EL DRET FAMILIAR A TRAVÉS DELS TESTAMENTS

INTRODUCCIÓ

És comunament acceptat que el testament és l'expressió del dret del testador a disposar lliurement dels seus béns i drets per a després de la mort; tanmateix, aquesta llibertat és condicionada pel marc jurídic en el qual es realitza el testament, ja que s'ha d'acordar al dret successori vigent.¹ Tot i que el testador té un ampli marge de llibertat, les últimes voluntats han de respectar les lleis que protegeixen els cònjuges vidus i vídues, els fills, filles i altres descendents, els ascendents i fins i tot, fora de la família, els creditors.

Aquest marc jurídic ens el proporciona el dret vigent a cada moment a Barcelona, ciutat d'on provenen gairebé tots els testaments estudiats. Tot i que no és un dret tancat i clos, sinó en evolució, presenta al llarg d'aquest període una certa uniformitat que es plasma en l'homogeneïtat formal i de contingut de tots els testaments estudiats. El gran moment formador del dret català és anterior al període estudiat i podem considerar que el sistema que restarà vigent a Barcelona i a Catalunya fins a l'edat contemporània ja és plenament format, tot i que encara se n'han de perfilar alguns detalls.² A tall d'exemple cal citar que fins a la Cort de Montblanc de 1333 no s'acaba de foragitar la llegítima visigoda de tot el territori català i s'imposa arreu de Catalunya la llegítima romana.³ D'altra banda, la llegítima, el 1343,

1. Sobre el testament com a negoci jurídic vegeu A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent...*, vol. V, p. 14-58; F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret Familiar...*, p. 128-139.

2. Sobre l'evolució del dret català, vegeu S. SOBREQÜÉS I VIDAL, *Història de la producció del dret...*

3. *Constitucions de Catalunya. Incunable...*, llibre 3, f. 88r, p. [251].

havia quedat fixada a Barcelona —i més tard, per extensió, a gran part de Catalunya—⁴ en un quart —llegítima teodosiana— per un privilegi de Pere el Cerimoniós.⁵

A l'inici del segle XIV, doncs, quan documentem els primers testaments d'especiers i candelers i de llurs esposes i fills, i durant les dues centúries posteriors, hem de considerar no solament que el sistema successori i el dret familiar catalans ja estan plenament establerts, sinó que els testaments s'hi adeqüen. En les properes pàgines s'intentarà comprovar si realment els testaments estudiats reflecteixen el que es coneix del dret de família.

Els testaments són un reflex del dret vigent —tant pel que fa a les normes (lleis, costums, doctrina...), com pel que fa als usos no obligatoris—, però és possible trobar testaments que el vulnerin. Ningú no pot assegurar que cap dels testaments estudiats no acabés sent declarat nul, en la seva totalitat o en part, per algun jutge o tribunal coetani. Res no ens permet de saber si realment el causant respecta en el testament els drets inqüestionables d'algun fill o parent o si els llegats eren realitzables o excedien poc o molt el patrimoni del testador. La intervenció d'un notari en la redacció de tots aquests testaments nuncupatius o oberts, llevat del testament clos de Bernat Caldòfol,⁶ ens ha de permetre creure que, com a mínim, es va intentar que el testament no fos ni nul ni que vulnerés els drets de ningú; tanmateix, sense conèixer exactament com va ser aplicat, mai no es podrà saber si una peculiaritat determinada d'un testament concret s'adequa a la llei, és a dir és un indicatiu d'una norma legal o d'una interpretació d'una norma legal o si, en canvi, és una incorrecta interpretació, intencionada o no, del sistema normatiu vigent.

Tanmateix, tot i tenir present aquesta limitació intrínseca de la font, creiem que aquesta pot servir com un indicador prou vàlid per conèixer alguns trets fonamentals del dret barceloní baixmedieval, es-

4. *Constitucions i altres drets de Catalunya...*, I, 6, 5, 2 (Cort de Montsó de 1585).

5. *Constitucions de Catalunya. Incunabile...*, f. 312r, p. [711]. A les *Constitucions de Catalunya* es descriuen les llegítimes romana, gòtica i barcelonina (o teodosiana) a l'epígraf "De legítima e diuisió de aquella" sota el títol "Consuetud de Cathalunya", ibídem, f. 88r-v, p. [251-252]. Sobre la llegítima vegeu A. IGLESIA FERREIRÓS, "Individuo y familia. Una historia...", p. 500-501.

6. D'altra banda, és més que probable la participació d'algú familiaritzat amb el dret i el món de la notaria en la redacció d'aquest testament clos, ja que s'hi inclouen totes les clàusules notariales típiques.

pecialment amb relació a la successió, evidentment, però també a la família.⁷

Abans d'abordar aquest aspecte, però, cal tractar dues qüestions problemàtiques pel que fa al testament com a negoci jurídic. En primer lloc hi ha la qüestió del "triple" sistema successori català basat en la successió intestada, la successió testada i la successió capitular. L'altre assumpte, derivat en certa manera de l'anterior, és el del perquè de la successió testada, és a dir si la successió testada a la Barcelona baixmedieval és fruit de la voluntat de disposar lliurement del patrimoni *mortis causa* o si la veritable funció del testament és assegurar al testador un lloc al més enllà o, simplement, quin d'aquests dos factors influeix més fortament en l'ampli recurs social al testament a la baixa edat mitjana.

CONSIDERACIONS PRÈVIES

El "triple" sistema successori català

Tothom accepta que a la Catalunya dels segles baixmedievals era habitual tant la successió per via testamentària com la contractual o capitular, és a dir per mitjà d'heretament. Aquesta seria una institució singular catalana⁸ que era plenament vigent a les centúries XIII i XIV i que havia perdurat com a sistema successori àmpliament emprat fins al segle XVII, moment en què s'iniciava una decadència de la qual va sortir al segle següent i sobretot al segle XIX, per decaure, ara ja de forma inexorable, al segle passat; tanmateix, resta fossilitzada en el Dret Civil Especial de Catalunya.⁹ Aquesta "tercera via" de la successió catalana, alternativa a la successió testada i, així mateix, a la intestada com a auxiliar o suplent,¹⁰ té algunes conseqüències que cal no menystenir.

7. Per a una introducció general sobre el marc legal relatiu a la família, vegeu A. IGLESIA FERREIRÓS, "Individuo y familia. Una historia...", p. 433-536.

8. J. LALINDE ABADÍA, *La problemática histórica del heredamiento...*, p. 220-223, posa seriosament i creïblement en dubte l'originalitat catalana.

9. *Ibidem*, p. 222-228.

10. En principi, la successió legal o intestada és prioritària a la testada, ja que és obligatòria en certs aspectes —llegítima i altres drets inalienables—, tanmateix, com que el testador pot eludir-la simplement recordant en el testament els drets inalienables, la successió testada actua amb plenitud de força i predomini, de manera que, a la pràctica, aquesta forma de successió és prioritària (F. MASPONS I ANGLASELL, *El règim successori català*, p. 28-29).

La més destacada que cal tenir present és que, a causa de l'heretament, el testament pot deixar de ser la forma de distribuir el patrimoni per raó de mort: la distribució es realitza a través de l'heretament i el testament es converteix en la manera de distribuir la reserva realitzada sobre aquest patrimoni, és a dir aquella part del patrimoni que s'acorda no repartir a l'heretament. La intromissió de l'heretament en la disposició dels béns i drets pot ser absoluta en el cas de l'hereu gravat, és a dir quan dins de l'heretament s'inclou l'elecció dels futurs hereus del fill que hereta, que normalment són els seus fills futurs,¹¹ En aquests casos el testament pot arribar a perdre tot sentit: ben poc pot disposar del patrimoni l'hereu gravat a qui ja se li ha imposat el seu propi hereu quan va acceptar l'herència per via d'heretament.

Aquesta distorsió és evident en molts casos i impedeix, per exemple, la realització de qualsevol estudi de l'evolució dels patrimonis dels barcelonins i barcelonines a partir exclusivament dels testaments. No es pot tenir la certesa que allò distribuït, si consta detallat, sigui tot el que posseïa el testador; ja que una part podia haver estat ja avançada prèviament.

La raó de testar

Si hi podia haver heretaments a fills futurs i, com a mínim, és segur que es feien heretaments i donacions *propter nuptias* a la descendència masculina, així com les donacions per al dot a través de les quals se satisfien les lligítimes a les filles, què movia els barcelonins a acudir al notari a redactar testament? Si el marge d'acció dels barcelonins era tan limitat —podia arribar a ser pràcticament nul en el cas dels hereus gravats—, què els impulsava a redactar testament?

L'àmplia difusió del testament medieval rau en el fet que aquest duia afegida o sobreafegida la funció de passaport de l'ànima al més enllà?¹² Tot i que més endavant s'analitzarà a fons aquest aspecte, es pot avançar que, tot i que aquest aspecte va prendre molt de relleu, mai va arribar a substituir la funció primigènia i principal del testa-

11. Sobre aquesta modalitat extrema d'heretament, considerada la més singularment catalana, i sobre la seva vigència i forma als segles baixmedievals, hi ha un agre debat historiogràfic en el qual no entrarem, ja que escapa als objectius d'aquesta obra. Se'n pot veure un plantejament a J. LALINDE ABADIA, *La problemática histórica del heredamiento...*

12. Expressió encunyada per J. LE GOFF, *Civilisation de l'Occident Médiéval*, París, Arthaud, 1967, p. 240, cf. a J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*, p. 74, n. 133.

ment de lliure disposició dels béns i drets propis per a després de la mort.¹³ Si bé és cert que per llei cap testament era vàlid si no incloïa la institució d'hereu universal, cal destacar que aquesta norma és aplicada, i sovint amb molt de rigor i contemplant totes les casuístiques possibles, a tots els testaments documentats.¹⁴ En canvi, alguns testaments no contempnen pràcticament cap disposició exclusivament per a la salvació de l'ànima. Cal tenir present que de la mateixa manera que l'heretament pot desvirtuar el testament com a distribuïdor del patrimoni del causant, també hi ha altres vies a banda de la testamentària per a tenir cura de l'ànima com ho prova el fet que es documenten a bastament grans donatius benèfics, fins i tot institucions de presbiterats o construccions de capelles i altres edificis de culte, realitzats en vida. L'especier Francesc Riera, per exemple, deixa ja del tot edificades, quan mor, dues creus cobertes devocionals, una a Vic i l'altra al coll de Vespella, i en el testament es limita a assegurar-ne el manteniment (doc. 30).

Els preàmbuls i les exposicions dels testaments no ajuden gaire a esbrinar què duia els barcelonins a cridar el notari per tal de redactar testament. Molts d'aquests preàmbuls i exposicions són fórmules estereotipades que no permeten entreveure'n les raons reals. Ens informen de l'ambient amb què l'època embolcallava la mort i el fet de testar, però no sobre el motiu. En aquest sentit, resulta evident que la motivació religiosa és predominant, però això no resulta estrany en una societat profundament pietosa si més no en l'aspecte formal. Convé no oblidar que gran part de la documentació notarial està impregnada d'elements religiosos i no cal buscar-hi sistemàticament la raó de tot document.

La religiositat ho embolcalla tot, fins al punt que es concep que la bona mort és aquella en què el difunt deixa el seu patrimoni ben repartit.¹⁵ El mateix acte de testar esdevé bo *per se*, independentment que inclogui o no llegats pietosos. Testar pot salvar l'ànima pel sol fet que deixar el patrimoni clarament distribuït evita conflictes i afavoreix que els nostres successors es recordin "agradablement" de nosaltres, és a dir que ens estiguin agraïts i ens tinguin en el seu (bon) pensament i, en darrer terme, a les seves pregàries. Disposar, doncs, els béns per

13. No comparteixen aquesta opinió altres autors com D. PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort...*, p. 67-68, que consideren que els testaments són principalment formes de remissió dels pecats.

14. J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*, constata el mateix fet per a la regió d'Avinyó.

15. J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*, p. 84-89.

a després de la mort, serà sempre la causa principal dels testaments, encara que en alguns casos la preocupació per la salvació de l'ànima pugui semblar que deté aquesta primacia.

GENERALITATS SOBRE EL TESTAMENT

El testament és, per definició, un acte jurídic personalíssim i unilateral pel qual algú disposa lliurement dels seus béns per a després de la mort instituint hereu.¹⁶ Des d'aquesta perspectiva, cap indici en els testaments documentats permet dubtar que escapin a aquesta definició, si no és que hom posa en dubte la validesa mateixa del testament.¹⁷

L'homogeneïtat diplomàtica de tots els testaments documentats, tret del cas del testament clos de l'especier Bernat Caldòfol (doc. 146), ens permet afirmar que tots els testaments semblen adir-se a les solemnitats habituals i això malgrat que un privilegi de Pere III de 1339 per a la ciutat de Barcelona donava validesa també a aquells testaments que no servessin totes les solemnitats de dret, sempre que, tanmateix, hi hagués dos testimonis —encara que aquests no fossin pregats o rogats— i fos fet en pública forma.¹⁸ Aquest mateix privilegi permetia que també fossin donats per vàlids els testaments que, en determinades situacions, no incloïen la institució d'hereu així com aquells en què s'ometia l'esment dels drets d'aquells que en tinguessin —és a dir, els legítimaris i els cònjuges amb drets viduals, principalment. Tanmateix, cap dels testaments consultats oblida l'elecció d'hereu ni, com es veurà més endavant, cap sembla ometre l'esment d'algun possible legítimari.

La revocabilitat o interinitat és la darrera de les característiques intrínseques del dret a testar el respecte de la qual queda clarament palès a la documentació consultada. La revocabilitat, com a mínim de concepte, es confirma per l'existència de les clàusules codicil·lar i derogatòria o de revocació d'altres disposicions testamentàries. Tanmateix, és el fet d'haver documentat diverses versions d'un mateix testament,

16. A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent...*, vol. V, p. 14. Per a tot aquest capítol seguim fonamentalment aquesta obra, així com la de F. MASPONS I ANGLASELL, *El règim successori català...*, p. 14-58.

17. L'objectiu mateix de la nostra recerca, limitada als testaments, ens impedeix saber si els testaments arribaren a ser aplicats i si es va respectar la voluntat del testador. Per a una recerca d'aquest tipus caldria dirigir-se a fonts judicials com sentències a plets sobre successions, fonts a les quals no hem accedit.

18. *Constitucions de Catalunya. Incunabile...*, f. 293r-v, p. [673-674], citat també a la introducció d'aquesta mateixa obra, de Josep M. FONT I RIUS, p. CVIII.

cadascuna solemnitzada amb els respectius testimonis,¹⁹ així com diversos testaments d'un mateix causant, tots ells també formalment correctes,²⁰ que ens permet afirmar que s'era plenament conscient que el testament era un document provisional que solament prenia vigència amb la mort del causant i que, mentrestant, podia ser modificat lliurement.

La solemnitat del testament es demostra indirectament pel fet que tots els estudiats van ser solemnitzats davant notari i testimonis, els quals el testifiquen i el signen en senyal de validació.

Respecte a les condicions del testador, per tal de poder testar cal que els homes tinguin més de 14 anys i les dones, més de 12, la qual cosa implica que els impúbbers queden exclosos de la capacitat de testar, que resta en mans del seu pare. Tot i que normalment no es fa constar l'edat, en el cas de Violant (Masramon), per la seva excepcionalitat, s'indica que aquesta noia, filla i hereva universal de Jaume de Masramon —l'esment de la condició d'hereva universal del seu pare també és excepcional—, té 14 anys ja complerts (doc. 54). En l'esment de la condició d'hereva i en el de l'edat cal veure-hi la confluència de diversos elements, en primer lloc, evidentment, l'extrema joventut de Violant, qui tot just acabava d'entrar en la pubertat legal, però devien tenir més pes tant el fet que Violant fos hereva universal del seu difunt pare, com que la seva mare, Antònia, vídua de Jaume de Masramon, s'hagués tornat a casar, aquest cop amb el cervellerer barceloní Pere Balell, sobretot si es té en compte que Violant l'anomena la seva hereva universal. Per tal d'evitar possibles impugnacions de la família Masramon, Antònia i, més difícilment, Violant, qui de fet era una nena, devien demanar que hi constés clarament l'edat de Violant i la seva condició, jurídicament plena i correcta, d'hereva, per tal que el testament no pogués ser contestat al·legant incapacitat de Violant per a testar.

A més dels impúbbers, tampoc poden testar els declarats pròdigs, els que no es poden expressar i els boigs. Aparentment cap testador incompleix aquests requisits, però sembla evident que, si ho hagués fet, tampoc no ho hauria declarat, especialment en el cas de la demència.

19. El testament d'Antònia, esposa de l'especier Pere Comes, va ser solemnitzat sis vegades (doc. 100), el de l'especier Guillem des Pujol, cinc vegades (doc. 66), i els de l'apotecari Francesc Duran i de Maria, vídua de l'especier Nicolau Pellisser, dues vegades cadascun (doc. 152 i 145). Vegeu sobre aquest aspecte la taula 6.

20. Griselda, muller del mercader Francesc Salvador, va redactar dos testaments, el primer el 23 d'octubre de 1436 (doc. 81) i el segon, que va anul·lar el primer, el 15 de novembre de 1438 (doc. 85). Vegeu-ne altres casos més endavant.

Aquesta devia ser, entre les condicions que incapacitaven per a testar, la més “usual”, si s’entén per bogeria no estar en plenes condicions mentals. Des d’aquesta perspectiva pren sentit la clàusula de plenes condicions mentals que sistemàticament s’inclou al testament, especialment quan el causant declara estar malalt.

EL MOMENT, LA RAÓ IMMEDIATA I EL LLOC DE TESTAR

La clàusula d’estar en plenes condicions mentals, així com la indicació d’estar sa o malalt ens introdueixen en un altre aspecte de l’acte de testar: el seu moment. Aquest, al seu torn, es relaciona amb un segon punt, la raó immediata que mou el causant a reclamar la presència d’un notari o a anar a una notaria per tal de redactar la seva darrera voluntat.²¹

De 192 testaments en què el testador al·lega la raó que l’ha dut a testar o l’estat de salut corporal i mental al moment de fer-ho, en 148 és la malaltia el factor decisiu (taula 1).²² En la majoria de casos la malaltia concreta no és esmentada. Solament en vuit ocasions s’especifica que el causant pateix la pesta (doc. 130, 131, 133, 134, 135, 139, 172 i 193). En un únic cas, el testador comenta que acaba de passar una greu malaltia i, com que està dèbil, decideix testar (doc. 48).

Si bé en tres quartes parts dels testaments el causant està malalt, en un gens menyspreable 16,32% de casos el testador confessa que està sa i no al·lega cap altre motiu que els més “metafísics” de deixar ben ordenat el seu patrimoni i d’afavorir el pas de la seva ànima pel Purgatori. En proporcions molt més petites es documenten altres quatre situacions que mouen els barcelonins i les barcelonines a testar. Tres dones redacten testament pel fet d’estar embarassades (doc. 45, 81 i 141), un especier ho fa perquè és a punt d’iniciar un llarg viatge (doc. 43), mentre que Agnès, muller en segones núpcies de Joan Jofre, escrivà del duc, abans muller del difunt especier Arnau Andreu, testa pel fet d’estar empresonada, ja que tem que la sentència sigui de mort (doc. 18) i l’exespecier Francesc de Plegamans, finalment, acut al notari senzillament perquè és vell (doc. 83).

21. Vegeu un estudi similar del Reus del segle XIV a D. PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort...*, p. 68-72, del qual s’obtenen uns resultats força diferents, amb un percentatge elevadíssim de testaments redactats amb el causant malalt, factor que sens dubte cal posar en relació, tal com fa l’autor, amb les fams i epidèmies que van assolir Reus al segle XIV.

22. No s’han comptabilitzat els testaments estudiats dels quals, per la forma com s’han conservat, se’n desconeixen les clàusules de salut mental i corporal i la de disposició de plenes facultats.

Diacrònicament, no es percep cap evolució en el motiu immediat de testar. Cal tenir present, tanmateix, que el volum de documentació emprada potser no és prou significatiu, especialment per al primer quart del segle XVI.

En quin moment de la vida tendeixen a testar els barcelonins? La pregunta no resulta fàcil de respondre, tanmateix alguns indicis ens permeten contestar-la. Abans, però, cal recordar que, com s'ha vist més amunt, la malaltia és el principal motiu que duu a redactar testament, per tant en molts casos el causant no pot triar en quin moment de la seva vida testa.

Tot i que solament en un cas ens apareix esmentada l'edat de la testadora —Violant (Masramon), doc. 54—, en molts testaments, pel seu contingut es pot deduir amb un marge d'error acceptable la franja d'edat en què se situa el causant, és a dir si aquest és jove, de mitjana edat o ancià. Com que els indicis són sempre indirectes, prendrem com a definició de jove aquella persona, generalment soltera en el testament, de la qual apareixen esmentats com encara vivents els pares, els oncles o els avis. Altres indicis a prendre en compte seran que encara sigui aprenent o que no tingui residència pròpia. Els causants de la tercera edat es poden identificar per l'esment de fills, generalment casats, nebots i néts —especialment quan aquests darrers són fets hereus per defunció dels seus pares— i per la manca de referències a tot tipus d'ascendents i, fins i tot, a parents de la mateixa generació com ara germans o cosins. Altres indicis seran, quan no hi ha descendents directes, l'esment a nombrosos fillols i el fet de deixar l'herència a Déu, l'ànima i les causes pies, sense cap esment a fills futurs. En uns quants casos, l'esment d'haver deixat l'ofici (*olim apotecarius, olim candelarius...*) és un altre indicador i, finalment, en el cas de l'apotecari Francesc de Plegamans (doc. 83), ell mateix —que simptomàticament s'intitula exespecier— esmenta que és la seva avançada edat la que el duu a testar. Per exclusió, a la mitjana edat s'hi adscriuran aquells causants que, tot i estar casats, no tenen fills o aquests són impúbbers o solters, o aquells que, tot i no tenir fills, compten tenir-ne abans de morir.²³ Tot

23. Cal tenir present que en alguns casos, aquesta clàusula sembla protocol·lària, com en el cas de Francesc ses Canes. En testar, declara que no té fills i que està malalt i, de fet, va morir l'endemà de testar, però tot i així en el seu testament encara contempla la possibilitat de tenir descendència. Cal afegir que sabem que Francesc devia tenir, al moment de testar, entre 52 i 61 anys o més, edat que compartia amb la seva esposa Sança, que morí quatre anys més tard (vegeu una biografia del matrimoni a C. VELA I AULESA, *L'obrador d'un apotecari medieval...*, p. 53-66). De tot plegat es dedueix que, en aquest cas concret, l'elecció dels fills futurs com a hereus universals sembla més fruit d'una il·lusió o un desig no aconseguit que d'una realitat.

i que ens basem en indicis indirectes, creiem que aquests permeten aproximar-nos amb un mínim de garanties a la qüestió del moment en què testaven els barcelonins.

En la taula 2 es pot veure, en conjunt i diacrònicament, la distribució per grups d'edat. Cal tenir present que la inclusió en un grup o altre s'ha realitzat per indicis indirectes excepte en comptades ocasions, de forma que cal prendre les xifres d'aquesta taula amb les precaucions necessàries. En aquest sentit, en alguns casos els indicis no permetien situar el causant en algun dels nivells concomitants, circumstància que s'ha constatat en la creació de dos grups "mixtos", el de primera o segona edat i el de segona o tercera edat, és a dir, respectivament, aquells i aquelles causants que podrien ser joves o de mitjana edat, i de mitjana edat o ancians.

Tot i les limitacions de la taula 2, basada més en indicis que en certes, aquesta permet adonar-se que l'acte de testar no es pot relacionar directament amb la vellesa, ans al contrari. El fet que la malaltia sigui la causa immediata més usual explica que no sigui gens estrany trobar moltes persones que, en la que podríem anomenar plenitud de la seva vida, acudeixen al notari o el criden per tal de redactar testament. El cas d'aquells testadors que emprenien un viatge o de les testadores embarassades, és clar, però no eren els únics supòsits en què algú de mitjana edat es plantejava la necessitat de testar. En el cas dels joves, el percentatge, tot i que en cap moment supera una cinquena part del total, no és gens menyspreable.

Posant en relació el moment vital de testar i la causa immediata (taula 3), sorprèn comprovar com, aparentment, no hi ha canvis en la motivació a causa de l'edat, és a dir els percentatges d'atorgament de testament a causa de malaltia són similars entre els joves, els adults i els ancians i el mateix ocorre amb els testaments redactats quan es gaudeix de bona salut. Llegint la taula des d'una altra perspectiva, joves, adults i ancians testen, proporcionalment, pels mateixos motius, i és sempre la malaltia la causa immediata de tres de cada quatre testaments, independentment de l'edat. Contra el que podria semblar, la proporció de testaments redactats mentre es gaudeix, de bona salut (columna "sans") no varia amb el pas dels anys, i es manté en un de cada cinc testaments. Tanmateix, aquesta proporció canvia si es té en compte que gaudir de bona salut no és, *per se*, una raó per a testar sinó un estat en el qual es troben, també, tots els altres causants que testen i no ho fan per cap malaltia (testadores en estat, testadors que viatgen...). Des d'aquesta òptica, els testadors i testadores sans (columna "bona salut") són, sorprenentment, en la seva majoria de la tercera edat (45,16%, 14 de 31). Tot i així, dins de cada franja d'edat, els i les causants que es

declaren explícitament i únicament sans (columna “bona salut”) mai superen un quart del total.

Tanmateix, cal diferenciar entre el moment de testar i l’instant en què el testament pren vigència, així com cal tenir present que l’acte de testar es pot desenvolupar en diversos temps o moments: redacció del testament, modificació del testament, publicació del testament. En aquest sentit, cal distingir entre el moment de redactar el testament en esberrany, el o els moments de la correcció de l’esberrany confegit i el moment de modificació o ampliació per via de codicil d’alguna clàusula.

La taula 4 ens mostra els intervals de temps documentats entre la redacció del testament i la publicació. Si s’exclouen el terç de testaments dels quals es desconeix quan foren publicats o si realment ho van ser, s’observa que en quasi la meitat dels casos el testament es publica poc després de la redacció, abans dels sis mesos. Tanmateix, la proporció de testaments publicats més d’un any després de la seva escriptura no és gens insignificant: el 12,94% entre un i deu anys després de redactar-se el testament, i el 3,48% després de més de deu anys. Si no es comptabilitzen els testaments dels quals es desconeix la data de publicació o si foren realment publicats, resulta que gairebé un de cada quatre testaments tarda més d’un any a ser publicat (23,24%).

Si es posen en relació l’interval amb l’estat de salut del testador, s’evidencia l’estret lligam entre malaltia i el fet de testar. Gairebé tots els testaments que són publicats abans dels sis mesos són actuats per causants que es declaren malalts. Lògicament, la proporció decreix a mesura que l’interval augmenta, però resulta interessant comprovar que la meitat dels testaments en què es tarda més de deu anys entre el moment de la redacció i la publicació és redactada per causants que s’havien declarat malalts. Cal destacar que en alguns casos arriben a transcórrer més de vint anys. Aquest és el cas d’Agnès, vídua de l’especier Pere (I) Rossell (sana, 21 anys d’interval, doc. 98), d’Antoni (I) Llong (malalt, 23 anys, doc. 129), de Gabriel Oliver (malalt, 24 anys, doc. 58), d’Angelina, muller de Nicolau Sala (en estat, 25 anys, doc. 45) i de Jaume Llop, àlies Clergue (sa, 29 anys, doc. 52). En el cas d’Angelina, embarassada, resulta evident que un embaràs difícil o, ras i curt, els riscos inherents a tot part, dugueren la testadora a redactar la seva darrera voluntat, tot i que després se’n sortís prou bé. En aquest sentit, cal tenir present que les altres dues testadores embarassades moriren possiblement en el part: els testaments d’Eulàlia, muller del canviador Joan Aguilar, i de l’homònima esposa de l’apotecari Joan (II) Arnau són publicats quatre dies després de ser escrits (doc. 119 i 141). En tots aquests casos en què transcorre un llarg espai de temps,

entre la redacció i la publicació del testament —tant si els causants es declaren malalts o sans, com en el cas de la testadora embarassada— destaca la claredat d'idees del causant i la seva capacitat de previsió del futur, ja que cap no va creure necessari, un cop superada la malaltia o el part o transcorreguda simplement tota una vida en el cas dels causants sans, modificar el testament i llurs disposicions, malgrat que la situació patrimonial i familiar hagués canviat. En el cas de Jaume Llop àlies Clergue, per exemple, cal parlar d'absoluta claredat d'idees, ja que el testament devia ser redactat poc després de nàixer-li el primogènit, Jaumet. En el testament es nomena hereu universal l'esmentat Jaumet i es preveuen els dots i les llegendes dels fills venidors. Jaume Llop devia tenir clar que volia que el seu primogènit el succeís en solitari i tan aviat com va poder va testar a favor seu. La realitat fou, tanmateix, molt diferent, el primogènit el premorí —ja que no se'l torna a documentar—²⁴ i en morir Jaume Llop va deixar una vídua, Donada, i tres filles, Violant, Brígida i sor Eulàlia, les quals devien rebre l'herència a parts iguals, salvat l'usdefruit vitalici matern.²⁵ Tot i el canvi de situació familiar —manca d'hereu masculí—, Jaume Llop no va considerar necessari canviar el testament.²⁶

La distància temporal entre el testament i la seva publicació així com la inadequació del primer a la realitat canviant del patrimoni i de la família es podien corregir de formes diverses. La més radical era la redacció de nou testament. Aquest és el cas de Francina o Francesca,

24. En el testament de l'àvia de Jaumet, Sibil·la, vídua del mercader Arnau (I) Ferrer, tot i que posterior a la defunció de Jaume Llop Clergue, apareixen citades les seves germanes Violant, Brígida i sor Eulàlia, monja a Pedralbes, així com la seva mare Donada, però no hi apareix cap altre descendent de Jaume Llop Clergue (AHPB, 163/18, f. 61r-63r; 1445, setembre, 7). El poc marge de temps entre la mort de Jaume Llop, el 1443, i la de la seva sogra Sibil·la, deixa entreveure que Jaumet va premorir el seu pare o va morir poc després. En altres testaments de la família Clergue o de la família Ferrer, els llegats als fills del matrimoni Jaume Llop i Donada són genèrics a tots els fills i filles, de forma que resulta impossible conèixer-ne la identitat (testaments de Llop Clergue (doc. 62), d'Arnau (II) Ferrer, oncle de Jaumet (AHPB, 163/18, f. 57r-59r; 1445, juny, 5) i de Donada (doc. 111).

25. Sens dubte, Jaume Llop va heretar la claredat d'idees del seu pare Llop Clergue qui, en el seu testament (doc. 62), a més de mostrar un fort caràcter, deixa clar que desitja que el seu patrimoni, possiblement construït del no-res, sigui majoritàriament per a un sol dels seus dos fills mascles encara vius i n'exclou tant les seves filles com les filles del seu primogènit Jaume, les quals haurien de ser dotades, si no ho havien sigut ja, pel seu oncle Joan. En aquest sentit, cal pensar la situació de virtual desheretament en què quedaren Violant, Brígida i sor Eulàlia en veure com el patrimoni patern que provenia de l'avi requeria en el seu oncle.

26. També és probable que la mort l'agafés desprevingut, ja que va morir a la Vall d'Aran, on feia de capità (doc. 52).

esposa del candeler Pere ses Corts. Aquesta, malalta, redacta un primer testament el 3 d'octubre de 1418, del qual se'n conserva l'esborrany (doc. 55) i pel qual nomena hereus els seus fills i filles i, si no n'hi hagués, la seva mare, la qual rebrà 10 lliures si finalment Francina mor amb fills. Al seu marit li deixa 75 lliures, que es reduiran a 30 si quan ella mori tenen fills comuns, i als seus germans Nicolau Company i Felipa els deixa 100 sous. Així mateix escull com a sepultura el cementiri del convent de framenors de Barcelona, on demana ser enterrada amb l'hàbit de sant Francesc i realitza tot un seguit de deixes a institucions eclesiàstiques i benèfiques. Solament dos anys més tard, el 4 de març de 1420, la darrera voluntat de Francina, ara ja mare d'un fill anomenat Estevet, ha canviat força i decideix redactar un nou testament, en el qual declara estar sana (doc. 57). Els seus hereus universals segueixen essent Estevet i els altres fills i filles venidors, a parts iguals i per fideïcomís. L'hereu substituït, però, ja no és la mare, sinó el marit, Pere ses Corts, però, si cal recórrer a l'hereu substituït aleshores l'antiga hereva substituïda, la mare, rebrà una "compensació" o llegat "extra" de 15 lliures, ultra les 10 lliures que ja li deixava en el primer testament en cas de morir amb fills. Aquests llegats "extraordinaris" també els rebran els dos germans de la testadora, Nicolau i Felipa, 100 sous i 10 lliures respectivament, ultra el primer llegat ja esmentat que es manté. Fins i tot el lloc on vol ser enterrada i la forma de fer-ho canvien, escollint ara el túmul on són enterrats dos fills seus al claustre de la Seu o un altre túmul que esculli el seu marit. Aquesta darrera voluntat fou la que, finalment, va ser publicada el 13 d'agost de 1421, un any i mig més tard.

Griselda, l'esposa del mercader Francesc Salvador, filla de l'especier Arnau Sanç i de Joana, també va redactar dos testaments, però no són tan diferents com en el cas anterior. El 23 d'octubre de 1436 va redactar testament estant embarassada, pel qual nomenava marmessors el seu marit, l'especier Francesc Carbonell, el seu confessor i el seu cosí Bartomeu Suau, i triava hereus els seus fills Nicolau, Antoni Benet i la criatura que havia de néixer (doc. 81). Si cap d'ells podia ser-ho, la succeiria vitalíciament i per fideïcomís el seu marit Francesc i, a la seva mort, Déu, la seva ànima i les causes pies. En aquest darrer cas, dels béns se n'havien de fer dues parts, l'una per al benefici instituït per Guillem des Pujol a la Seu de Barcelona i l'altra a distribuir entre noies pobres a maridar i pobres vergonyants, preferentment de la seva família. Dos anys més tard, el 15 de novembre de 1438, Griselda va redactar nou testament, tot i que les diferències introduïdes són realment de detall (doc. 85). En lloc del confessor, ara tria per marmessor el mercader Guillem Martina. Els hereus universals

segueixen essent els seus tres fills, tot i que ara tots tres tenen nom, per tal com el fill que esperava ja ha nascut: Antoni Benet, Bartomeu Benet —el nadó— i Nicolaua. L'hereu substituït fideïcomissari segueix sent el seu marit, però en cas de dur-se a terme la substitució, les causes pies presenten certes peculiaritats: la meitat per a almoines es destinarà exclusivament a noies pobres a maridar, especialment de la seva família, a raó de 100 sous cadascuna. Entre els llegats destaca l'establiment d'una lleixa pietosa de 50 lliures. El testament fou publicat dos dies més tard, el 17 de novembre.

Un altre cas similar és el d'Antònia, muller de l'especier lleidatà Francesc Cardona, qui redacta un primer testament davant el notari Valentí Rovires el 5 de gener de 1464. Amb tot, el mateix notari fa constar en nota que abans de morir Antònia havia fet un altre testament, en poder d'Esteve Comelles. Tot i així, en virtut de la clàusula codicil·lar, un dels llegats —100 sous deixats a Elionor, esposa del peier barceloní Pau Martí, en remuneració dels serveis prestats— va ser considerat vàlid i el jutge Jaume Bruguera en féu treure còpia al notari Berenguer Griva (doc. 126).

El codicil era l'altra forma d'adequar el testament als avatars de la vida, tot i que, atesos els pocs exemples documentats, vuit, no sembla que fos una via gaire emprada pels testadors i testadores barcelonins. Dels vuit codicils, en sis ocasions es conserva el testament que modifiquen. Tal com mostra la taula 5, en la majoria dels casos els codicils es redacten davant del mateix notari. L'excepció són els codicils de Pere Canyet i Daniel Benet. El primer segurament acudí el mateix dia a un altre notari, ja que pel codicil afegia com a marmessor el notari amb qui havia redactat testament, en canvi no és possible deduir que va moure Daniel Benet a recórrer a un altre notari.

En la majoria dels casos, independentment del temps transcorregut entre el testament i el codicil, els assumptes que tracten aquests darrers són poc importants: Pere Canyet i Francesc Riera afegeixen un nou marmessor als seus testaments (doc. 202 i 28), Pere Company modifica el llegat que havia fet al monestir de Sant Agustí i en fa un de nou al seu confessor (doc. 68), Daniel Benet amplia el llegat fet a la seva promesa (*sponsa*) i en concedeix un de nou a totes les seves ties paternes (doc. 148), Francesc de Plegamans fa un nou llegat a un dels seus marmessors que s'afegeix a altres donacions i llegats que li havia fet (doc. 84), Bartomeu Saragossa tria dos nous marmessors, especifica el llegat que rebran en compensació pels seus serveis i demana la creació d'un aniversari perpetu a Santa Maria del Mar, al qual assigna de renda un morabatí (doc. 93). El més probable és que, en els casos que testament i codicil són pro-

pers temporalment, una redacció apressada per la malaltia provoqui “errors” que el causant descobreix o li fa notar en els dies següents i que són corregits per via codicil·lar. Destaca, en aquest sentit, que l’únic causant que declara estar sa sigui Francesc de Plegamans, qui tarda set mesos i mig a esmenar el testament, ja que la seva relació amb un dels marmessors, Antoni Serra, ha canviat: el testador havia fet una donació de 10 lliures al marmessor que el primer vol que consti a la seva darrera voluntat i, a més, li estableix un nou llegat de 35 lliures (doc. 84).

Només en dos casos es pot considerar que el codicil altera substancialment el testament. Pel seu codicil Pere (II) Rossell revoca l’usdefruit que havia concedit a la seva muller i li concedeix, “a canvi”, 10 lliures a plena voluntat i 40 lliures per l’any de plor i per tots els seus drets (doc. 73). Angelina, qui conserva encara el testament que havia redactat quan estava embarassada, probablement del seu primer fill o filla, empra el codicil per ampliar les concessions al seu marit Nicolau Sala, a qui solament havia deixat un llegat de 30 lliures, que ara s’amplien a 50 lliures i es complementen amb l’usdefruit vitalici dels béns d’Angelina (doc. 75). En el segon cas, el codicil serveix a Angelina per a agrair al seu marit, per mitjà de l’usdefruit, els més de 25 anys de convivència; en canvi, en el cas de Pere (II) Rossell el codicil traspua un cert distanciament entre el jove matrimoni, potser arran de la malaltia del testador.

El factor salut sembla transcendent en l’ús del codicil com a “corrector” del testament apressat d’un moribund o d’algú que se sent morir, encara que, després, com en el cas d’Angelina, el tràngol sigui superat amb escreix.

Qui tenia més temps o més previsió podia optar per mantenir el testament fins al darrer moment en forma d’esborrany. Aquest mètode, possiblement més econòmic que el codicil, permet fer-hi més modificacions o adequacions, ja que és possible modificar-ne elements fonamentals, inclosa l’elecció d’hereu universal. Hem localitzat quatre esborranys amb modificacions, totes davant notari (taula 6). En el cas de l’especier Francesc Duran i de Maria, muller del també especier Nicolau Pellisser, ambdós causants redactaren un primer testament que fou posteriorment actualitzat (doc. 152 i 145). Per exemple, en el cas de Francesc Duran, nomena hereva universal la seva filla Bartomeua i en corregeix l’edat, primer de 17 mesos, després de 2 anys i 4 mesos, i canvia els marmessors, primer de la generació anterior al causant —un oncle i el sogre—, després amistats alienes a la família que possiblement tenien la mateixa edat que ell.

Aquest procediment, que devia ser molt habitual, fou portat a l'extrem per Antònia, muller de l'especier Pere Comes, i per l'apotecari Guillem des Pujol, els quals modificaren cinc i sis vegades respectivament la seva darrera voluntat (doc. 100 i 66). Entre el seu primer testament i el darrer hi ha ben pocs trets idèntics. S'aprecia perfectament com la generació anterior als testadors va desapareixent i deixa lloc a les noves generacions de fills, nebots, fills d'altres parents i amics, o, en el cas de Guillem des Pujol, sense descendència directa, de fillols. La intitulació i la mateixa motivació immediata d'Antònia es modificaran. Si en el primer moment la mare de la testadora és encara viva i casada en segones núpcies amb un vigatà, a partir d'un moment difícil de precisar, es ratlla tot i s'afegeix al marge *quondam*. De la mateixa manera, si en el primer moment Antònia declara testar sana, aquesta clàusula és posteriorment ratllada i a la redacció final s'indica que està malalta.

En el cas de Guillem des Pujol, la seva primera esposa Constança és posteriorment substituïda per la segona muller, Isabel, de la mateixa manera que els familiars de Constança van deixant lloc als parents d'Isabel. En el mateix sentit, llegats que inicialment es feien per ajudar algunes noies concretes a casar-se són modificats a mesura que les noies es van casant.

Mantenir el testament en esborrany donava una vida molt llarga al testament. Així, els intervals entre la primera redacció del testament i la darrera són llargs, dels gairebé onze mesos del testament de Francesc Duran als gairebé disset anys i mig del d'Antònia (taula 6).

ELS MARMESSORS

Els marmessors testamentaris són les persones cridades pel testador —o per la llei quan per alguna raó el testador no els crida o els cridats no poden o no volen exercir el càrrec— per tal d'executar o complir la darrera voluntat d'aquest o per tal de vigilar que aquesta sigui complida per tercers.²⁷ Els testaments ens permeten conèixer en una primera anàlisi quants marmessors eren escollits habitualment i qui eren, però també ens informa de quines funcions se'ls atribuïen i amb quines capacitats se'ls investia per tal de dur a terme la tasca assignada.

27. Sobre els marmessors, vegeu A. M. BORRELL I SOLER, *Dret civil vigent...*, vol. V, p. 216-236 i F. MASPONS I ANGLASELL, *Nostre Dret Familiar...*, p. 140-142.

Dels 203 testaments i codicils estudiats se n'extreuen les crides o nomenaments de 622 marmessors, la qual cosa significa una mitjana d'uns tres marmessors per darrera voluntat si s'exclouen aquelles en què no s'han pogut documentar. El més usual són entre dos i cinc marmessors (taula 7). El màxim de marmessors cridats per a una mateixa darrera voluntat és set, en el testament de l'especier Antoni Romaguera (doc. 130 —nomena marmessors el mercader Gaspar de Montmany, el sucrer Rafel Lledó, el seu cunyat Bernat Bru, coraler, el seu confessor fra Rafel Ponç, dominic, la seva mare Joana, la seva sogra Isabel i la seva esposa Francina—), però és un cas excepcional. També són poc freqüents les eleccions d'un únic marmessor. De fet, dels sis documents amb un sol marmessor, en un cas es tracta d'un codicil que n'afegeix un als ja nomenats en un testament que no s'ha localitzat (doc. 28)²⁸ i en un altre cas és un document reconstruït del qual solament s'ha pogut recuperar la identitat d'un dels marmessors, tot i que possiblement n'hi havia més (doc. 13). En els quatre casos restants, sí que realment s'escull un sol marmessor, el cònjuge (doc. 42 i 174, el marit, i 199, la muller), excepte en el testament de l'especier Pere Gil, que elegeix el seu mestre com a marmessor (doc. 29).

No hi ha constància de cap limitació en el dret barceloní per a l'elecció de marmessors, fora de les lògiques d'escollir persones adultes i aptes. La prohibició que les dones accedissin a la marmessoria, present en alguns codis catalans com els Costums de Tortosa,²⁹ no consta que fos vigent a Barcelona. D'altra banda, aquesta norma no era respectada ni a Tortosa,³⁰ i la important presència femenina entre els nostres marmessors corrobora, si no la inexistència de la prohibició, com a mínim el sistemàtic trencament de la norma. Gairebé un de cada cinc marmessors és una dona i no són estranys els testaments, masculins i femenins, que trien més d'una dona per a la seva execució. De fet era pràctica relativament habitual incloure el cònjuge entre els marmessors. Ja s'ha dit que, en els testaments amb un sol marmessor,

28. El causant del codicil, l'especier Francesc Riera, havia de redactar posteriorment un nou testament amb cinc marmessors (doc. 30), que s'ha comptabilitzat a part. En el cas del codicil de Pere Canyet, que afegeix un marmessor més als cinc del seu testament, que no s'ha localitzat, el codicil s'ha comptabilitzat en el grup dels testaments amb sis marmessors, els cinc del testament més l'afegit pel codicil (doc. 202).

29. N. CAÑELLAS I VILAR, "Els costums de Tortosa i la seva pràctica...", vegeu també G. M. de BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña...*

30. N. CAÑELLAS I VILAR, *op. cit.*

aquest freqüentment és el cònjuge. De 203 documents estudiats, en la meitat, 102, es tria com a marmessor l'espòs o l'esposa. Tot i que percentualment és més freqüent l'elecció de la muller que no la del marit, com si els homes confessin més en llur esposa que les dones en llur marit, cal puntualitzar que pràcticament totes les dones casades trien el cònjuge com a marmessor.

L'elecció del marmessor era, sens dubte, una qüestió de confiança, ja que se li encarregaven tasques sobre les quals el testador no tindria cap possibilitat d'actuar. En aquest sentit, no resulta estrany que es busquessin preferentment entre els familiars: tres de cada cinc marmessors són parents del testador, incloent en el còmput els parents polítics (taula 8). El cònjuge, com hem vist, és el marmessor predilecte, seguit del germà, la mare, el fill, el cosí, el gendre, el nebot i, amb menys freqüència, el pare i el cunyat. Pot sorprendre fins a cert punt aquesta gradació, tot i que cal matisar-la. En primer lloc, de pare i mare solament n'hi ha un per testador, mentre que un mateix causant pot tenir diversos germans, fills, cosins, gendres i nebots. En general, però, els ascendents són poc triats, la qual cosa, excepte en darreres voluntats de nois i noies molt joves, és comprensible, ja que molts pares i altres ascendents premoren al testador o, si no és el cas, és més probable que la marmessoria quedi vacant si es tria una persona d'edat avançada en lloc d'un parent de la mateixa edat —cosins, cunyats— o més jove —fills, nebots.

Cal destacar la presència gens menyspreable de parents polítics entre els escollits, així com la de “mitjos parents”: fillastres, germanastres, padrastres i madrastres.

La taula 8, tanmateix, no ha de fer-nos oblidar el restant quaranta per cent de marmessors l'únic parentiu —conegut— dels quals amb el testador és l'amistat, en un sentit molt generós, que inclou des dels col·legues professionals, els veïns, els confessors i els rectors parroquials fins als veritables amics, la identitat dels quals se'ns escapa la majoria dels casos.³¹ El notari Joan sa Tria, en el seu testament de 13 de maig de 1417 escull quatre marmessors, el mercader barceloní Joan Alemany, el també mercader de Barcelona i gendre seu, Francesc Marrà, el seu nebot i prevere de Vilafranca del Penedès, Pere de Castellvell (o Castellviy) i, finalment, el seu antic gendre *et carissimum amicum meum*, l'especier Pere de

31. Cal tenir present, tanmateix, que el parentiu no és sempre consignat quan s'escull un marmessor, de forma que podria ser que entre el 40% de marmessors externs a la família hi hagués un percentatge difícil de precisar de familiars més o menys llunyans.

Vilademat.³² És l'únic cas documentat en què es poden afirmar sense cap mena de dubte els llaços d'amistat entre testador i marmessor, provinent, però, o acompanyada d'una antiga relació de parentiu polític.

La tasca principal dels marmessors es consigna en tots els testaments en la clàusula notarial que segueix sistemàticament l'enumeració dels marmessors triats:

quos, sicut carius possum, deprecor eis que plenam dono et confero potestatem quod, si me mori contigerit antequam aliud faciam seu ordinem testamentum, ipsi distribuant et ordinent de bonis meis prout inferius scriptum invenerint et contentum (doc. 21).

Complir i fer complir l'estipulat al testament és la tasca primordial dels marmessors o executors testamentaris. De fet, per tal de poder-la dur a terme se'ls identifica, mentre dura l'execució, amb l'hereu, sense ser-ho, ja que disposen de plens poders per fer-ho. Si bé la mateixa clàusula explícita que se'ls confereix plena potestat per a executar el testament, en alguns casos, normalment quan l'execució implicava el fet de monedar tota l'herència o una part, els causants —o llurs notaris— incloïen clàusules addicionals per les quals se'ls cedia general, lliure i plena administració dels béns en tot el necessari per a complir el testament:

Ego enim dono et concedo prefatis manumissoribus meis in isto casu super predictis et circa predicta et super execucione huius mei testamenti, quantum ad medietatem bonorum meorum, plenarie vices meas et generalem et liberam administracionem cum plenissima facultate (doc. 16).

En aquest cas concret, el testador, l'especier Bartomeu Ros, concedeix general i lliure administració als seus tres marmessors posat cas que, en virtut de les substitucions en l'elecció d'hereu, l'herència recaigui, a mitges, en les seves esposa i sogra, d'una banda, i en els pobres de Crist i la seva ànima, de l'altra: sobre aquesta meitat els marmessors tindran l'esmentada general, lliure i plena administració.

El testament de Margarida, esposa de l'especier Jaume Bofill, ens amplia les conseqüències d'aquesta cessió. Margarida escull com a hereus universals en darrer terme, esgotada tota la cadena de successions, els pobres de Crist i la seva ànima i, en aquest cas, mana:

volendo [et] ordinando quod, casu quo dicta hereditas mea, vigore huius [me]e ordinacionis, ad dictos Christi pauperes perveniret,

32. AHPB, 90/16, f. 83v-86r.

ipsi manumissor[es] mei, eorum propria auctoritate et sine fatica et requisicione alicuius curie et persone, petant, exigant et recipiant omnia bona et iura mea et ei que in peccunia non consistent vendant et precia eorum recipiant et inde faciant apocam seu apocas de soluto et, pro vicio et eviccione eorum que vendiderint, obligent cetera bona mea et omnia faciant que ad perfectionem dictarum vendicionum fieri requirantur, et precia dictorum bonorum et aliam peccuniam meam erogent ad eorum cognicionem pauperibus Jhesu Christi, committens eis et cuilibet eorum in solidum in aliorum absentia vel defectu plenarie vices meas et generalem ac liberam administracionem cum plenissima facultate (doc. 12).

Els marmessors han de vendre i alienar tots els béns de la testadora per tal de monedar-los i poder-los, d'aquesta manera, assignar als pobres de Crist.

És, però, una extensa clàusula del testament de Bartomeu Querol la que ens permet fer-nos una imatge precisa de les funcions i dels límits de les capacitats dels marmessors:

Preterea volo, ordino atque mando quod dicti mei manumissores, non obstantibus vinculis, condicionibus, institucionibus aut substitutionibus predictis et sine aliquo obstaculo et contradiccione tutricis infrascripte et alicuius alterius persone, pro solvendis legatis predictis que supra facio et pro solvenda et satisfacienda dicta domina uxor mea in et super dote sua et aliis complendis que supra mando fieri et compleri, ut predicatur, vendant et alias, si eis bene visum fuerit faciendum, alienent incontinenti post mei obitum et hoc, ut citius fieri poterit, eorum propria auctoritate et absque aliqua cognicione iudicis et ac omni iuris solemnitate emissa plus offerenti seu offerentibus omnia et singula bona mea mobilia et immobilia, quecumque sint et ubicumque et michi pertineant et pertinere possint ubique quovis titulo, cuicumque seu quibuscumque voluerint personis, et pro illo precio sive precii que vel quos habere poterint, iura et acciones meas emptori seu emptoribus ac aliis personis cum eisdem contrahentibus cedant et mandent, precium et precia recipiant, apocham seu apochas faciant et firment, cetera alia bona mea obligent et omnia alia faciant et firment que in contractu emptiones et venditiones seu alterius alienacionis requirantur, et pro hiis faciant et firment instrumenta vendicionum et aliarum alienacionum, cum illis pactis, renunciacionibus, clausulis et cautelis quibus eis tribus, duobus aut alteri ipsorum videbitur faciendum preciaque predictorum omnium et singulorum bonorum meorum, unacum peccunia numerata que in hereditate mea invenerint tempore obitus mei, ipsis mei manumissores mittant et convertant et mittere

et convertere teneantur incontinenti, ut citius fieri poterit post mei obitum, atamen factis et completis ac solutis omnibus et singulis supradictis que supra per eosdem manumissores meos mando et iubeo fieri et compleri ad opus heredi seu heredibus meis predictis, in empzione seu empcionibus censualis mortui seu censualium mortuorum in illo loco seu locis, persona aut personis ydoneis et sufficientibus, quibus dictis meis manumissoribus tribus, duobus vel alteri ipsorum melius et comodiosius fieri poterit seu poterint et eis seu alteri ipsorum, ut predictur, videbitur faciendum, quodquidem censuale seu censualia per dictos meos manumissores emendum seu emenda, ut pretangitur, incontinenti idem manumissores dent et assignent et dare et assignare teneantur ipsum censuale seu censualia heredi seu heredibus meis predictis, ut predictur, de quibus censuali seu censualibus dictus heres meus seu heredes mei possint eorum vita sustentare dando, comittendo et tradendo dictis meis manumissoribus tribus, duobus aut alteri ipsorum cura executionem dicti mei testamenti liberam et generalem administracionem, cum plenissima facultate (doc. 36).

La raó d'aquesta llarga disposició és que Bartomeu Querol vol assegurar el manteniment dels joves hereus, la filla Isabel i la criatura que la seva muller Angelina duu al ventre, així com dels que puguin venir, amb censals morts que s'hauran d'aconseguir per mitjà de la liquidació de l'herència. Els marmessors són justament els encarregats d'aquesta tasca i per aquest motiu se'ls concedeix general, lliure i plena administració per tal que, salvats els vincles, condicions, institucions i substitucions fixats pel testament i sense cap interferència de la tutora i mare dels hereus, puguin vendre i alienar per pròpia autoritat i amb ple dret, complint tots els requisits legals, tots els béns del testador, el preu dels quals, un cop pagats els llegats i restablert el dot a la muller com també tots els altres drets que pogués tenir sobre els béns del seu marit, hauran d'esmerçar en la compra dels esmentats censals morts, els quals assignaran als predits hereus per a llur sosteniment.

En tots els casos la cessió es relaciona amb la necessitat de monedar tota l'herència o una part, però cal tenir present que aquesta quedava implícita quan els marmessors simplement havien de complir amb els llegats.

Com ja s'ha dit, la marmessoria és una tasca basada en la confiança. En aquest sentit, no resulta estrany que, si bé normalment els testadors intentaven ser clars i precisos a l'hora de fixar la seva darrera voluntat, en alguns casos deleguin en el bon criteri dels marmessors el compliment d'algunes clàusules, normalment mitjançant l'expressió *ad cognitionem dictorum manumissorum meorum*. Aquesta delegació

